

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Saklı

İZMİR MASALLARI

Farklı Bir İzmir Tarihi

TALÂT ULUSOY

SAKLI

İZMİR MASALLARI

Farklı Bir İzmir Tarihi

Talât Ulusoy

Sakin Kitap - Tarih 01
Saklı İzmir Masalları - Farklı Bir İzmir Tarihi
Talât Ulusoy

© Sakin Kitap, 2021
Yayıncının izni olmaksızın elektronik ya da mekanik
herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve iletilemez.

1. Baskı / Eylül 2021
ISBN: 978-605-74623-9-8

Yayına hazırlayan: Çağrı Öner
Redaksiyon: İbrahim Metin
Kapak resmi: Hamza Öz
İç sayfa tasarımı: Dilek Şişli

Baskı ve Cilt: Eğiten Kitap Matbaa
Matbaa sertifika no: 47083

Sakin Kitap Yay. Dağ. Rek. Org. Tic.
Yayıncılık sertifika no: 49959
Teleferik Mahallesi, Enver Paşa Sokak, No: 14/1 Balçova/İzmir
sakindukkan@gmail.com • www.sakinkitap.com

SAKLI

İZMİR MASALLARI

Farklı Bir İzmir Tarihi

Talât Ulusoy

İçindekiler

Yazarın Önsözü	7
1. Bana Masal Anlatma!	9
2. Öyle Bir Aşka Düşer Ki Şehir	18
3. Kalbur Saman İçinde	26
4. Yeni Zamani, Nea Zmirni	33
5. Hayde Bre Şehre!	41
6. Beyaz Giyme Söz Olur!	50
7. Meşrutî Sokak	57
8. Kumpanya/Devasa Presa	66
9. Yeni Şehrin Üç-Beş Vakti	76
10. Beyaz Mendil	84
11. İllallah Karantina!	92
12. Kerhanes! İşte Kıyamet Alâmeti!	100
13. Masal Damlası	111
14. Şehir “Anatoli” Değil Mi?	119
15. Suyu Yürüyen Şehir	130
16. Düğün Evi...	141
17. Gül Yüzlülerin Şevkine Gel!	148
18. Dayı Mısın Ulan!	157
19. “El”Den, “İl”Den ve Dahi “Dil”Den Gelenler	167
20. Sultan Şerefine Çan Çalan Şehir	176
21. Ha “Deli”, Ha “Veli”	184
22. Meşrutîyet “Sultani”Yi Bekler...	193
23. Suyu Yürüyen Şehir	202
24. Zamane Dervîşi	211
25. Meşrutîyet “Masalı”...	221
26. Seçimi Kim Kazandı?	231
27. İslâm Sigara Kağıdı	239

28. İhtilalci ve Tabiat Kanunları	246
29. Yerli ve Milli Meşrutiyet	254
30. Zaman, Kadın Ve İrgat	264
31. Soyduğu Saraya Damat Olan Paşa	275
32. İme Ena Dervişaki...	287
33. Saklı Masal Hissesi	301

Kitaptaki kısaltmalar:

ar.: Arapça

erm.: Ermenice

fars.: Farsça

fr.: Fransızca

hol.: Hollandaca

ibr.: İbranice

ing.: İngilizce

ita.: İtalyanca

rum.: Rumca

rus.: Rusça

smyr.: Smyrneika

tu: Talât Ulusoy (*yazarın notu*)

yun.: Yunanca

Yazarın Önsözü

Masallarla büyüyen kuşaklardık. Ninelerimizin güzel masallarında tanıdık insanı; aşkı, vicdanı, güzelliği ile; orada gördük güzel ile çirkini ve haram ile helâl, hak ile hakikati...

Her masal çok hisseli bir okuldu...

Kalmadı şimdi o eski masallar; insan olma okulu, sevme sevilme okulu, farklı olanın güzelliğini görebilme okulu ve daha nicesi...

O güzel masallar gün ışığından, nine dillerinden kovuldu! Şimdi okulsuz olduk!

Küçük ya da büyük, “çocuklar” masalsız olur mu?

Çocuk dediğin okulsuz olur mu?

Kapanan masal okullarının yerinde şimdi “resmi okullar” var!

Kovulan masalların yerine yeni “resmi masallar” ders diye geldi kuruldu.

İşte (*Saklı*) *İzmir Masalları*, “tek tip” eğitim sistemine karşı, saklandığı kaya kovuklarından çıktı, geldi kitap olup karşınıza oturdu...

BANA MASAL ANLATMA!

Masallar şehri... İskender'den beri kervancı, harami, gemici, korsan bilir de fatih nedir bilmez. Kılıçlı ve devletli kahramanları pek yoktur; develi, merkepli, yelkenli, kürekli serdengeçtiler şehridir İzmir. Gerçek midir, masal mıdır bilinmez, tek memeli okçular emanetidir ve...

Asıl adı "i Zmirni"¹dir ve dışıdır.

* * *

Kılıç kuşananların, at ve avrat ile öğünenlerin ezelden beri nefretlisidir şehir.

Kervancı ve gemici ki bugün masallardan kovulmuş insanlardan sayılır ve dahi şimdilerin geyik muhabbetlerinde dahi adları geçmez olur.

O çatal yürekler, o masal canlar ki dünyaları bir başkadır ve masallar dünyasıdır yolculukları. Bilen bilir ve bilme-yene bildirir ki varmak istedikleri ve gönülden bağlandıkları bir diyar vardır: İzmir!

İzmir; masalları çok dille dinler, anlar, çok dinle öpüp başına koyar, masallar bu şehri sever.

1 İzmir. Buradaki "i" Yunanca'da dışı harfitarif.

Kervanlar İzmir'e vara vara, kervanlar İzmir'den döne giderken günlerden bir gün olur, birine tutulur şehir. Çekerler kaytanından, sürüklenir o güzelin peşinden, kendi gibi aynı dünyanın ayrı güzellerinin koynunadır yolu.

Kâh bu güzel gider kâh o güzeller çıkar gelir...

Deyin bana bakayım, bu aşkın sonu neye varır?

İyiye de yormak, kötüye de yormak zamana, zemine ve dahi şahsına göre değişir elbet. Ancak şu da bir gerçektir ki, dünya artık "*vakti düz dünya*" değildir ve İzmir, her gün tırmanır Kale'ye kucağında dev bir kaya ile ve her gün daha da yokuşlanır dünyası, kalır kan ter içinde.

Masal şehrin masallarına burun kıvıranların yokuşudur onu yoran.

"Bana masal anlatma!"

"Masal para etmez ki!"

"Masalla geçecek zamana yazık!"

Hancı, hamamcı ve cümle hizmet sınıfı; tellal, tüccar, simsar ve cümle ticaret sınıfı el ovuşturur ve geçmişe gömdükleri han odası, gemi kıcı, çınar gölgesi muhabbetlerine alay ve aşağılamalarla bulaşır ve masallar susturulur!

*"Min mu les paramitiya!"*¹

Emir kipli zengin dilli cümleler ileri gelenlerin ağızlarına kurulduğu gün, şehrin yıllanmış tahtaları mih be mih inilder. Zamane işi tığ örgüsü için şehre ilk ilmek o gün atılır.

O gün, yani "*akıl ile masalın ayrılmaya koyulduğu gün*"

O gün, yani devenin de ve kervancının da dolu gözlerle

1 Yunanca. Bana masal anlatma.

şehre bakıp masallara gönül koyduğu gün.

O gün, “*dile gelmemiş masallar*”ın gün yüzü göremediği gün:

–“*Rahvan Çengi ile Süt Melaikesi*”ni dur bir anlatayım sana...”

–“Şah Yusuf ile *Taybenli*”yi dur bir dinle Allah’ın Âdem’i!

Bana masal anlatma, “*Na to kefali na to marmari!*”¹

İlk ilmeği atılan asri örgü üstüne kimdi ilk giren içeri, gören var mı?

“*İşin iş olsun, kıcın taş olsun, elin kuş olsun, yaptığın iş hoş olsun...*”

İnsan güzeli bir *miskin* mi, sırtında sade hırkası bir *kalender* mi, pür sır bir *melâmi* mi, kim?

Eski günahlar alıcı, şifa dağıtıcı papaz efendi mi?

Hem müezzin, hem mevlithan, hem imam bir aksakal mı?

Hikmetli ve hünerli hahambaşı mı, kim bilir kim?!

* * *

Masallar çekilirken şehirden, Kale’den Körfez’e sanki şehirde hiçbir şey değişmiyor gibidir.

Hâlâ kargaların karnı doymadan bokböcekleri uyanır, güneşi seslenirler.

Hâlâ her seher hiç bıkmadan o çağrıya kalkar güneş; *Katipzade Konağı*’ndan² *Sancak İskeleyi*’ne uzanır Körfez, doğudan yükselen ışığa bulanır.

1 Yunanca özlü söz: Türkçe’de “Nato kafa nato mermer” olarak, “öz dinlemez, söz anlamaz, taş gibi kafa” anlamlarında kullanılır.

2 Günümüzde Hükümet Konağı’nın bulunduğu yerdeki konak.

Sanki hiçbir şey değişmiyor gibidir. Gün devrilir; yün eğilir, iplik çile olur, çilelerden nice çoraplar örülür.

Sanki hâlâ dünyanın düz vaktidir.

Sanki hiçbir şey değişmiyor gibidir.

“Al tesaper li sipurim!”¹

Kulaklarım doğru mu söylüyor bana?!

Kulak kesilir evren, o da yetmez, dillendir cümle canlı, cümle cansız. Güvercinler kumrulara, serviler çınarlara döner:

“İnanalım mı, İzmir masalsız mı artık?!”

Bu soruya cansız canlar telaşlanır...

Han duvarları hisarlara, revzenler mazgallara bakar ve inanmaz inanmaz sorar:

“Masalsız şehir mi olur?”

Kervancı, ki yüküne paha biçilemez, o yük de sade ilim sanat erbabına sunulur. Kadrini onlar bilir, ilm-i hikmet kadir bilenleredir, sırları çözendir onlar. Değme ustalar, değme sanatkârlar, değme hüner erbabı heybeden paylarına düşen kervancı yükünü alır, akla katıp yeni akıllar düzer, yeni hünerler gösterir olur.

Aklı ve elleri, ayakları ve gözleri soluklanırken, çıraklar çevresini halkalar, akılları mayalansın diye; elleri, kulakları, gözleri hünerlensin diye...

Hayran gözler erbabın masalına dalar. Aklı masaldan maya tutmayana el vermez evvelin ustaları...

“Gülpembe derler adıma

Bal şeker varmaz tadıma

1 ibr.:Bana masal anlatma

Beni devden alırsan, ay oğlan

Erersin muradına...”

Dev ile cengi göze alamayan, has güzele eremez.

Ağacın hep suyuna giden, ağaca “*sokra*”¹ sından da kalem sallayamayandan sanatkâr olamaz.

Debbağ yanına durup masaldan akıl çıkarmayan çıracak, tez elden çıracak çıkar, ne etse posttan deri edemez.

Çırağın kabiliyetsizi köpek bokuna burun бүker. Köpek boku toplamayan çıracak, makbul deriye kimya çıkaramaz. Kimyası ayar düşmeyen deriden hiç hayır gelmez. Yaptığının hayrı olmayan, mertebede ustalığa varmaz, varamaz.

Sade işten değil, yaren meclisinden de ruhsatlı olmalıdır usta olacak çıracak; sazda, sözde, raksta hünerli olmalıdır.

Usta olmak her kulun harcı değildir.

Usta, eşrefi mahlûk olandır.

Usta, akli ilahiden pay alandır.

Usta “*enel hak*” demeyi de bilendir ve usta bunu hak edendir.

En kalem işlemez cevherin gönlünü edip hakkeden, taş a kaşı, tunca gözü oturtandır usta.

İzmir ustalar zenginidir, hakikatli ustalar şehridir İzmir.

Hakikat kulu ustalar şehri, ta ki, *asri*² zamanlar gelip masalsız akıllar kıymete binene, İzmir kuşları masalsız kalana kadar ustalar şehri bilinir.

Asri zaman devrinde niye insin ki güvercinler masalsız han avlusuna?

1 Ağacın enine kesiti.

2 Modern.

Kumru niye tñnesin ki hamam önñ bekleyen dut dalına?
Asri zamanda çıraklar kulak kesilmiyor artık usta masal-
larına. Akıllar masalda mayalanmıyor, masaldan süzñlmüyor
akıl artık.

“Engñllñ

Mengñllñ

Aç kapıyı Desta Gñlñ!”

Asri örgñye kapılar açıldığı gündñr ki; Hint elinden, Çin-i
Maçin’den, İran’dan, Bağdat, Halep ve Şam’dan kalkan, us-
talar şehrinde mayalanan akıl ve hñnerler masal be masal
kaçışmaya başlar.

Kervancı aşk peşinde koşa dursun, deve yükñnñ alıp satan
da saklayıp satan da her seferden çarıklara çil çil altın doldura
dursun, masallar ağır ağır terkeder şehri...

Çarıktaki çoğalan altın kervancı yükñne de, gemici emane-
tine de, yani masaldan gayrı her yüke musallat olur...

*“Masal bilgi imiş, masal hikmet imiş, boş verin bunları,
masal beş para etmez!”*

Oysa arasta, çarşı, ocaklar ve cñmle imalâthaneler usta
aklı ararken, *asri* zaman kelepir akıl arar.

O zaman, kelepir akıl zamanı; akıl kayış olur gerilir, kasnak
olur dolanır, çark olur döner. Bir âdem aklından bin âdemlik
ayak olur, kol olur. Hayra da yormak, şerre de yormak şahsa
mahsus bir husustur.

Amma ve lakin, bundan böyle masaldan akıl çıkarmak na-
file sayılır. Akıldan masal, masaldan akıl kovulur.

Kovulan masal küser. Masal yükseklerle çekilir, alçaklara
eğilir, kovuklara bñzñlñr, hasılı insan içine çıkmaz olur.

Yerin yedi kat altına iner, siner cümle masallar ve o gün bu gün arada bir çıkar, şehri dolandır sessiz sedasız.

Bakar ki, Menzil Han cümle kapısında Taybenli'nin bir cümlesi durur ve görür ki bir gölgeye sırtını vermiş usta okur onu sadece...

Temaşalık mezar taşlarında Rahvançengi'den birkaç mısra yatar, ki yalnız Hakk yoluna erenler okur onu...

Cami avlularında masallardan bir güldeste dolandır, çepeçevre sıralanır "*lokmalı* şebeke"ler¹...

Şerefenin pandandifinde rakseden küfekiler son masaldan artan nakarattır, usta mırıldanır bunu sadece.

Kimseler dönüp bakmaz Kemeraltı'nı örten tonozlara, asma gölgelerinde sallanıp duran son masallara, ağızlardan dökülen son sözlerle...

Namazgâh'tan aşağı; Keçeciler'e, Demirciler İç'i'ne, Sandıkçılar İç'i'ne inip dolanan usta ne görür?

Görse görse cümle hüner sokaklarını arşınlayan, son yakarışı dua kubbesine henüz varmamış ahi yareni görür...

Görse görse yaktığı mum tutuşmadan papaza eyvallah çeken kalemkârı görür...

Görse görse dua dolabına diz çökmüş Musa kuludur gördüğü...

Attar; hakkak, kazaz, bezaz, simkeş, demirci, bakırcı dört milletten başı önde ustalardır boş dolandır...

Başlarında bir ağırlık, karınlarında bir yumruk, dert dök-seler ne çare dertler dermansız.

1 Eski camilerin çepeçevre bahçe duvarlarında, türbe pencerelerinde bulunan geçme demir korkuluk.

Akıl yükünü paylaşacak, hünere müptela olacak, güzeli zorda bulacak, usta elden el alacak taze gönüller aranırılar dört bir yanda.

Yoktur artık. Usta yoku, yokluğu, unutulmuş hüneleri görür, söyler, cevap hep aynı cevaptır:

“Bana masal anlatma!”

Namı dünyayı sarmış, Türkçe dilli Ortodoks Kula halıcıları, el işindedir, kök boya unutulur.

Birgi'nin, Ödemiş'in her dinden ipekçileri tezgâh dağıtır düz kozacı olur, ipek inceliği unutulur.

Manisa ovasının, Aydın ovasının Hristiyanı, yerlisi, taze kavuştuğu toprağı satıp İzmir'e işçi gider, bozuk sazı ardında unuttur...

Adaların bıçkın balıkçıları iç ceplerine koydukları taze üç kuruşla talihi aramaya gelir İzmir'e, denizi unuttur.

Ege ovalarında beyaz pamuk kozalarının toprağında siyahi insanlar biter. O sebeple kıymete biner Ege pamuğu, Afrikalı eli değdi, Nil kokar diye.

Balya balya pamuklar Marsilya yolundadır, Liverpool yolundadır...

Afrika'nın bir kolu Ege'de köklenir, dallanır, Afrika İzmir olur kalır.

“İndzi hekyat mi badmer!”¹

Çok dillerin dolaştığı kilise avlularına, cami avlularına çok dillerle beslenmiş kumrular konmaz olur...

Masalsız han duvarları, şadırvan altları, çan kuleleri, ma-

1 Ermenice: Bana masal anlatma

salsız son cemaat revaklarıyla ve dua dolapları boşalmış hav-
ralarıyla yalnızlaşır şehir.

Çektiriler, karaveller İç Liman'a girmez olur. Her tüccara
bir iskele devridir alır başını gider...

Şehrin mücevheri çalınır, İç Liman dolar, su toprak olur,
baş köşeye Kızlarağası kurulur, Vezirhanı kurulur, oturur...

Asri örgü hızlı yürür, hızla çoğalır şehirde...

Bilinen odur ki, bu işin memnunu çoktur.

Şurası muhakkak ki, kervancı gibi, ustalar gibi, miskin ile
kalenderin bu işe hiç rızası yoktur!

Şaşkın sual ederler birbirlerine:

"Koca şehir nereye?"

ÖYLE BİR AŞKA DÜŞER Kİ ŞEHİR

Üç zamandan biridir...

Üç direkli kalyonlar yeni yeni Körfez'de görünür olur.

*Acem diyarı taraflarından gelip, dağları aşan develer yolları
sırtına binmiş âdemden iyi bilen güzel gözlü eşeğin peşindedir.*

*Aklın yaşta kuruda değil, aklın parada pulda değil, aklın
başta olduğu zamanlardır o zamanlar.*

* * *

Dellenen rüzgâr Çatalkaya'dan kopup şehre vurmadıysa yelkenleri mayna edip iskandil atan karavel sığ sulara varmadan demir salar, pruvasını rüzgâra verir ve denizcidir, sabırla bekler.

Ne kadar bekler? Bir denizci, bir de Allah bilir...

Dellenen rüzgâr soluklandığında, kalyon da karavel de varır yanaşır her dinden tüccar iskelesine, kış verir, demir salar, bağlanır.

Kıçtan karaya uzanıp köprü olan kalaslar üzerinde hamal nam pehlivan cambazlar bir telaş koşar durur. Ambardan çıkan denkler, çuvallar, fiçılar, top kumaşlar sırtta ha bire koşulur karaya, mal yüklenir deveye...

Ambar boşaldı mıydı, iskeleye yıkılan deve yükünü sırtlayan cambaz tırmanır güverteye.

Ayana, eşrafa ve elbette padişaha kim açıtıysa kesenin ağzını ona haktır iskele; her tüccara iskele olacak şey değildir ve elbet iskelesiz tüccarın malının şehre inmesi müşküldür.

Zemherinin ayazında göğüs bağı açık kan ter içinde küreklere asılır hem kayıkçı, hem hamal ırgatlar. Onlara Rum ırgatlar denir ki bir İzmir bir de Pontus kıyılarından âdemlerdir.

Ha, bir de aralarında pek sık maraza çıkar. “*Dinimiz bir!*” demezler, “*Dilimiz ayrı!*” der birbirlerini çekemezler. Oysa dilleri birdir, lâkin ne dediklerini anlamazlar!

Eşek ve develerin; gemici, kayıkçı ve hamalların hâli böyle iken, usul erkân bilene Ermeni milletinden kervancının hâl ve hatırını sormamak yakışık almaz.

Rivayet odur ki, bin sene evvelinden bu yana Semerkant’a varıp gelen, Çin işi top ipekler denkleyen, Hindi Maçin’den türlü bahar ve kimyalar saran, gün doğasıya münecim kapılarında yıldız toplayan, son gününde masal dolu heybeyi eşiğin semerine vurup “*Deh!*” diyendir kervancı.

Deve yükü tamam ise, sen yeter ki çevir başını, istikamet ver eşiğe, eşek yolu bilir.

*Engürü*¹’den geçerken kokuyu ilk alan o eşektir, “Aha geldik...” der; Kütahya, Kula, Kasaba üzerinden burun deliklerini aç kapaya İzmir’i bulur. Kervancı kervanı salıverir Sabuncubeli’nden aşağı ve hiç sektirdiği olmaz, dudaklardan Fuzuli dökülür:

1 Ankara’nın özgün adı.

Karbân-ı râh-ı tecrîdiz hatır havfın çekib

*Gâh Mecnûn, gâh ben devr ile nevbet ederiz.*¹

Ermeni kervancı sade kendi diline değil, Farsça'ya, Türkçe'ye hayrandır ve diller sevdalısıdır. Dil bilmeyen, diller bilmeyen yol bulamaz ki!

Semer kand'dan Isfahan'a, Isfahan'dan Tahran'a, Tahran'dan Kerbela Çölü'ne vurur kendini, varır huzura, davudi bir sesi salar devasız dertler hekiminin kabrine:

Aşk derdiyle hoşem el çek ilacımdan tabib

*Kılma derman kim helakim zehri dermanındadır.*²

O güzel âdem, o güzel gazeli okur ezberden bitirir, tutamaz kendini, iki satır dökülür kendi gönlünden:

Aşk pınarından taşkın başka güzeldir gazel

*Çöl çorağına inat beytül gazeldir gazel...*³

Dinince duasını, kusurunca tövbesini eder; vakit hayattır der, düşer hayatın yollarına...

O kervancı ki yol boyu şehri aşk ile arzulayandır; şehre varmak, yük indirmek, yük bindirmek, sarıp sarmalamak ve ardından yola koyulmaktır düşü...

Eşek semerinde gözleri kapalı yol gideni gören onu düşüncesiz beller, kervancının günahına girer. Düş dediğin düşünce yüküdür.

Şehre arzulu yol ve şehre âşık gönül denize varınca, kervancı akli o vakit düşte bile olsa suya erer:

1 Gönül yollarının kervanıyız korku çekeriz

Kâh Mecnun, kâh ben sıra ile nöbet bekleriz. (Fuzuli)

2 Aşk derdiyle hoşum el çek ilacımdan tabip

Derman arama ki bu derdin zehri dermandır. (Fuzuli)

3 Aşk pınarından taşkın başka güzeldir ceylan

Çöl çorağına inat gazelin en güzel yanındır ceylan.

“Bu şehirden öte yol yok! Ya her esmede yelken açıp sularını yaracaksın; ya gerisin geriye yol olacak, dağ aşacaksın...Ya da... Ya da bu şehri mesken tutup çoğalacaksın!”

Hem bir yol yok, hem de başka yolu yok!

Kal, der ona erenler, sağdıçlar, bilenler, bilmeyenler...

Kal bu şehirde, kal ve çoğal! Sokak be sokak çoğal!

Uzun, kısa, enli, dar sokakların, çıkmazların moloz taşları yatağın olsun, çoğal!

Kâh moloz taşları öpmeye yatmış güneş huzmesinden uzun gölgeler okşayarak, kâh usul ve suskun adımlar arşınlayarak dolaş bu şehri, şehirle sarmaş dolaş ol, şehirle seviş, çoğal bu şehirle bu şehirde...

Masallı gecelerden firar isimlere hiç selâm esirgeme; sokuk onlara, hâl sor, hatır sor, tanış!

Kızlar Sokak, Dullar Sokak, Lâle Sokak, Gül Sokak, Mekke ve dahi Medine yokuşları, Şarapçılar ve Havyar Hamam sokakları...

Hangi çıkmaza girsen, ne yana çevirsen başını, ruhani isimleri -sofu velâkin şeytani suallerle- sigaya çeke çeke var pîrine teslim ol...

Hahambaşı, Havralar, Ay Yorgi, Karaman Mescidi sokaklarını arşınla, cümle yokuşları tırman var Kale'ye.

Gün ışığına kesmiş göklerde koyu kuytu köşeler bul, olmaz deme, var git eski ruhları ara, sor onlara:

Sen sahilde değil miydin Agora, neden küstün Körfez'e?

Neden aldın sen Agora Aya Yani kiliseyi sırtına?

Namazgâh niye sağında komşu olur kalır?

Çıfıtlar içinde Musa kullarıyla havralar mı sığındı soluna?

Sen ki üç zaman evvelinde taş tanrılar pazarı değil miydin?

*Eklesiya'lar¹, camiler, havralar ve hem Muhammet, hem İsa, hem Musa'ya yakın, gökten inme cümle dinler senin ta-
şında buluşmuş, ne güzel!*

Allah'ın da pek hoşuna gider bir hâl, değil mi?!

Kal bu şehirde kal! Bu şehirde bir ayrı şehri, bir tanrıda çok dinleri, ayrı mabetleri yaşa!

Lakin bil ki aynı suyu içer, aynı havayı solur bu âlemin dindarı, dinsizi, biçare kararsızı; bunu unutma!

Sen şaşma! Sen onları da şaşırtma!

Bu şehirde ibadet kapıları ayrıdır, gel gör ki kabahat kapıları hep aynı sokağa açılır. Sen, ne sokakları şaşırsın, ne kapıları karıştırsın. Sen şaşma!

Ayaklar cümle millet dillerinden sokak be sokak dolaşırken, renk be renk hoş bir koku duyacaksın!

“Bu koku, bu, ne kokusu bu?” der şaşarsın koklamayan, bilmeyen. Sen şaşma!

Hasreti cihan bir aşk kokusudur o!

Aynı çamurdan yaratılanların toprak kokusudur o!

Çin-i Maçin'den, Hindelleri'nden, değme uzak menzillerden, kuş uçmaz kervan geçmez diyarların yollarını aşıp gelen gönül güzellerinin uçuşan kokularıdır o...

O kokular şehre sinmiş kokulara kavuşur, karışır, sevişir. Ondandır, sokaklar sevgili kokularıyla isim alır: *Gül Sokak, Lâle Sokak, Menekşe, Nergiz Sokak...*

Defteri Hakani'ye² bakma, oraya düşülen isimlerde bulun-

1 Yun. Kilise.

2 Osmanlı'da arazi ve timar kayıtlarıyla ilgili defterlerin tutulduğu daire.

maz bu hoş kokulu hava, o umman mânâlar. Orada yalnızca asalet ve şehadet rütbeli cüce sıfatlar ve kefen cebine sığmayan nafile servetler yatar.

Kokuları uçmuş, hakikate küsmüş isimler ancak beylerin paşaların ağzındadır. O isimleri, dil zengini, din zengini, gönül zengini şehir ağza almaz.

Onlar kilitli “*kalamazo*”¹ya “*Mahmudiye*” diye yazsın dursun sokak adlarını hat ile, sanat ile...

Onlar “*Sultaniye*” desin ağız dolusu afra ve taфра ile...

Sen ki bir bakar, “*Frenk Sokak*” der, sıyrılır çıkarsın.

Onlar “*Hükümet Caddesi*” der orada durur, sen altından geçtiğin kemer hatırına “*Kemeraltı*” der “*Baş Oturak*”a kadar varırsın...

“*Konak*” mı dedin? Ali kıran baş kesenlerin baş oturağı mı dedin? Lakin orada dur kervancı! Yarayı deştin!..

Orada mecbursun durmaya. Ayan ve eşraf öyle der, onların huzurunda el pençe divan durmaya mecbursun!

Beydir adam, paşadır, el eder sana, “*gâvur*” der, dönüp gidemezsin, sürünürsün, etek öper, haraç verir, top top hediye ipekler yıkarsın önüne.

Devir öyle devirdir ve üç zamanın ikincisidir. Aynı Allah’ın kulu kılıçlıdır, öyle ise beydir, paşadır; kalanı kuldur köledir.

İslâm “*millet-i hâkime*”²dir, yönetendir, fethedendir. İslâm

1 İta. Calamazzo: Banka, ticarethane vb yerlerde kullanılan ve cilt kapakları özel bir düzen ve anahtarla gevşetilip sıkıştırılabilen defter.

2 Hakim millet, egemen millet. Ahalinin din temelli sınıflara ayrıldığı toplum düzenlerinde, en üstte yer alan millet, yani dinî topluluk. Osmanlı’da sünni müslümanlar millet-i hâkime idi.

olmayanlar hizmetkârdır, sanatkârdır, toprak işler ve dahi suda ırgattır ve dahi uzak menzillere kervancıdır.

Kervancı, sen dön kervanına... Semerkand'dan vurdun ya yola, kervanı dağlarda, bellerde unutma, sakın ola kervanı dağıtma!

Karlara batan, yarlardan aşan, köylerden geçen yol, karar kılıp şehirli olunca, kavuşunca yani, çoğalınca sokak be sokak; kervanlar ya iskele önüne varır gemi yükü için ya hanlara iner Aydın ovasına, Menteşe dolayına gelen deve yükü için.

Kervancıdır işi bilir, bir “ıhlar”, iki “ıhlar”, hörgücü yamulmuş develer han avlusuna, iskele berisine çöküverir. Eşek akıldır, “ıh”tan bilir menzile vardıklarını!

Evvelâ yükler iner, sonra deve dikeninden katırtırnağına Allah ne verdiyse işkembeye indirir develer, başlar geniş getirmeye. Görmemiş, bilmemişler develer dişlerini yiyor sanır. Bir dikişte bir kuyu dolusu suyu çeker bitirir, görmemiş, bilmemişler deve çatlayacak der, durup bekler.

Semerden soyunan eşek sırtına atılan çul, boynuna asılan kıldan saman torbasıyla dama çekilir. Lakin orada da dört ayağını dört yere verip serilip yatamaz; kervan eşiği ayakta uyur!

Kervancının huzur vaktidir, çoğalacağı sokaklar arar, kendini sokaklara vurur.

Sokaklar, kervancıdan hasretle masal bekler; kervancı hasretinin peşine düşer: Sokaklardır hasreti, İzmir sokakları...

Kimi sebillidir, kalaylı bakır maşrapası zencirlidir...

Kimi dergâhıyla, kimi türbesi ile bilinir.

Lokmalı şebekeler ardındaki minareler ok misali dikilir durur.

Yüksek taş duvarlar ardındaki kiliseler görünmez olur...

Lâkin hayret, çan kuleleri minarelerden yüksektir!

O kulelerden biri, Aya Fotini'nin çan kulesi Frenk Sokak'ta yolu keser de, altından at geçer, eşek geçer, deve geçer.

Çan çalınan bu kule ezan-ı Muhammedi okunan bütün minarelerden neden daha yüksektir?

Çünkü burası "*Gavur İzmir*" dir! Bilmeyenin yakıştırmasıdır bu.

İsminden ötürü mü bu hâl böyledir, şehir öyle olduğundan mı bu isim böyledir, bilinmez...

Çok gezendir, çok bilendir Kervancı, lâkin o da bunu bilmez, bilemez.

İşte tam da kervancının bilmediği yerde yatar bu şehrin sırrı...

Gel sen, sır olup sırlara karışmadan dön yine sokaklara...

KALBUR SAMAN İÇİNDE

Bir şehrin sokaklarında kayboluyorsan eğer, anla ki o şehir seni seviyor.

Ben söylemeden sen anlasan ya ey insanoğlu! Bak, kollarına almış seni şehir, sınıksız sarıyor.

Ey kervancı, ey gemici, ey seyyah!

Derdiniz bu değil miydi: Bu şehri bulmak, bu şehirde kalmak, sokaklarında kaybolmak!

Davran o zaman, haydi durma, vur kendini sokaklara!

Ta ki yitip gidesiye...

Ta ki kaybolduğun şehirde kendini bulasıya, kendine varasıya kadar...

* * *

Üç zamanın ilkidir ve bu diyar, çamurdan yaratılanların taptığı taş tanrıların şehridir.

O şehirde yol sorana parmak uzatır yol gösterir bilenler:

“Şu dağın ardına var, kalesi görür seni. İşte o kalenin eteğidir aradığın şehir.”

Taş tanrılar ki, Musa'ya da, İsa'ya da yaranamaz insan suretleridir; yer yarılr da yerin dibinde kalır, kurtaranı olmaz.

Doksan dokuzluk tespih gibidir zaman dediğin; üç zamanın ilkinin son zamanı, çeke çeke bitmez: Ya sabır...

O zamanların birinde şehir düşer ve düştüğü yerden uzun bir zaman kalkamaz: Bir *kariye*¹, bir köy; bir *kayikiler*², bir de *pisaraslar*³ kalır geride...

Ha bir de unutmadan “*Liman Kale*”si var, suda bitmiş korsanlar sığınağı.

Üç zamanın üçüncüsünün ilkinde, Hisar Camii denilir bir ibadethane dikilir Liman Kale temeli üstüne, ki bu korsan kalesinin taşlarıyla örülür duvarları dahi; ve dahi bir molla hayratıdır diye bilinir.

Üç zamanın ikincisinde her dinden, her dilden hüner erbabının dükkânı vardır Hisar Camii’nin kiblesinde, çarşı sokaklarında.

Daha evveli vardır elbette şehrin:

Taş tanrıların önünden ardından gelen bir millet vardır: “*Musa kulu Yahudi millet*” derler; onlar vardır şehirde, çarşıda, düzde, yokuşta.

Yahudi millet ardından gelen İsa kulu millettir, bunlar görünür olur çarşıda, pazarda, ki tez zamanda çoğalan onlardır.

İskender’den bu yana bu şehri fetheden, Aksak Timur’dan sonra yıkıp talan eden görülmemiştir. Evvelden şimdiye fatih arayanlara deyin ki:

“*İskender’den başka fatihi yoktur bu şehrin!*”

1 Yun. (Xario): Köy

2 Yun. Kayık.

3 Yun. Balıkçı.

Ve İslâm milletten bir kul bile yoktur o zamanlar bu şehirde!

Nif'ten, Kale'den şehre bakan; sırtında sadak, elinde yay, belî kılıçlı İslâm millet akıncıları Körfez'e uzanan işaret parmaklarıyla bir diğerine sorar:

"Bu göl, nice bir göldür, gece vaktinde uyur mu?"

Gözlerini kırpmadan bekler İslâm millet akıncıları, Körfez uyuyunca çaresiz döner gider.

Doğudan, güneyden hal böyleyken, kuzeyi dahi geçit vermez deli sulardır şehrin...

Gel zaman, git zaman -*üç zamanın üçüncüsü olmalı*- artık sade *"balıkçı köyüdür, korsan yuvasıdır"* deyip geçemez kimse şehre. Zaman değişmekte, şehir değişen zamana ağır ağır uymaktadır.

Üç zamanın üçüncüsüdür işte o zaman...

O zamandan başlar Manisa ovasının, Aydın ovasının türlü türlü yemişlerinin iskelelerden yüklenmesi, o zamandan başlar Gediz ovasının bereketinin Menemen İskelesi'nden ayna kıçlı teknelere yüklenmesi; o zamandan başlar yükünü alan teknenin eğleşmeden, istikamet *Konstantinapol* deyip yelken açması...

Üç zamandan üçüncüsü, şehrin düştüğü yerden, ha gayret kalktığı zamandır. Sokak be sokak, hane be hane canlandığı zamandır ki işte o zaman kervanın yolu daha sık düşer olur şehre ve işte o zaman başlar kervancı ile şehrin *"kara"* sevdası.

"Dur burada, dur da bir soluklan!"

Dikkat! Burada masala bir *"kara"* karıştı. Bu sevdaya *"kara"* karıştıрма, koy *"kara"*yı dursun bir yanda...

Üç zamandan üçüncüsünde, gün geçmez ki yeni bir sokağı doğmasın sevdası kara şehrin...

"Aman de usta, bahtı kara olmasın!"

Sokaklar artıp çoğalır, kimi fırını, kimi aktarı ile öğünür, kimi bir kaya altında yatırıyla, kimi türbesiyle bilinir olur. Kimi; üç semavi dinden bir mabede giden yoldur, çıkmaz sokaktır, meydandır; öyle tanınır, öyle bilinir:

Ay Yorgi Sokak, Hisar Camii Meydanı, İmam Sokak, Hacı Mezzo Sokak...

Baştan sona çarşı olur hünerli ellerin buluştuğu sokaklar: *Demirciler, Keçeciler, Taşçılar, Bardakçılar, Sandıkçılar, Çiviciler, Kantarcılar...*

Dil, damak ve göz tatları ve miski aratmaz çeşni kokuları hiç birbirine karışmaz oraların:

Kasaplar Sokağı, Şekerciler Çarşısı, Balcular İçi...

Çarşının gündüzü her dilden ve her telden çalanların saz heyetidir ve dahi buyur eden nazik diller en nazenin müşterinin bile gönlünü çeler.

Çarşının alıp satma ve yapıp satma işinde her dilden hisse alan bir ayrı dili vardır:

"Alisverisi" der, "ayran" içer, "basma" der diker, "şık" der yakıştırana ve bu böyle uzar gider. Ve rivayet odur ki on bine dayanır ortak çarşı dilinin kelime haznesi...

Çarşının gecesinde, nalbant ustanın kapattığı son tah-ta kepengin gacırtıları asmaların karanlığı arasına dalar gider. Evet, dükkânı son kapanandır nalbant; gecenin bir vakti yola düşeyim diyenin atını nalsız bırakmak hangi kitapta yazar?

Üç zamanın ikisinde, tersi asla olmayacak bir hâl vardır: Her milletin hanesi kendi mahallesindedir.

Misal İslâm Mahallesi: Selvileri divit kalemi edip, hokka misali göğe banan, yatırlı ve sessiz mahallelerinde yokuş yukarı yoksullaşan sokakları vardır ve bir de tamam olsa yokuşu yokuşa bağlayacak olan düzlükte çıkmazları.

Taş mermer sağır duvarlara dayanır çıkmazlar; her biri bir ayrı ruh, bir ayrı simadır. Cümlesi, sırlar saklar içinde; takılsan gitsen o insanı baştan çıkaran sırların peşinden, sırra dolanır kalır, çıkamazsın içinden.

Her evin bir yüzü körfeze bakar; lakin avlusu komşu avlusuna, camı komşu camına bakmaz.

Yokuşundan bilemeyen *lokmalı şebekelerinden* anlayıverir İslâm Mahallesi'ni. Türbelerinden, mescitlerinden, “*Osmanağa suyu*”¹ akan mahalle çeşmelerinden bilir...

Bilen bilir, bilmeyene de bildirilir ki, İslâm millet en üst millettir yine o üç zamanın ikisinde. At biner, kılıç kuşanır, yükseklere konar.

Eğer İslâm değilse bir millet, elbet altta, aşağıda kalacak, düzde oturacaktır.

Sırtlardaki İslâm millet, Yahudi milleti eteğinde yamacına alır. Hem Ortodoks milletin yobazından korur görünür, hem her işinde kullanır öylece.

Yahudi millet ki sırtı çivit maviden gayrı renk mintan bilmez, karanlık inince top böceği gibi kapanır çıkmazları, izbelerde yaşar gider, yine de yüksek duvarlı dip dibe havralarda haline şükreder...

1 Kadifekale yamaçlarından çıkan, Tamaşalık, Eşrefpaşa ve İkiçeşmelik çevresindeki mahalle çeşmelerine dağıtılan şebeke suyu.

Ortodoks Hristiyan milletin mekânı düzdedir. Denizin batağında, derenin sineğinde, her çeşit illetin yatağındadır.

Kimi yalı giden, kimi suya inen, üç zamanın sonunda aynalı taşlarla döşenen sokaklarının gölgelere saklanmışları vardır ki, yaz günlerinin sevgilisidir onlar, giren çıkmak istemez öyle güzelin koynundan.

Şuna akıl sır erdirmek mümkün değildir: Çarşısında, mahallesinde, dümdüz giderken dirsek kıran bir sokak, niye isim atar üstünden, niye ayrı isim alır ki?

Sınıyordur belki de seni, beni ve kervancıyı!

*Osmaniye Caddesi*¹, henüz Hisar Meydanı'na varamadan, ne zaman *Peynirciler İçi* olur?

Aynı sokak, iki ayrı dilde ve fakat tepe taklak etsen de aynı anlamda nasıl dillenir, dillendirilir?

Hisar Camii'nden *Punta*'ya² doğru yüz adım Çiviciler Çarşısı, namı diğer *Karfiadika*³.

İkisi de aslına uygun, ikisi de halk dilli. İki ayrı dil ama iki ayrı anlam değil; tersinden okusan da ayrı düşmez tek anlam: Çiviciler.

Çiviler, çivi koyar, çivi gibi soğuktur, çivi çiviye söker, dünyanın çivisi çıkar.

Tövbe de, çıkmasın! Allah esirgesin İzmir'i!

Esef ederler ki masalları sürgünse şehrin, çivisi oynar yerinden.

1 Günümüzdeki Fevzipaşa Bulvarı doğrultusunda Çorakkapı'dan Gümrük yakınına varan kıvrımlı dar yol.

2 Bugün Alsancak.

3 Yun. Çiviciler (Çarşısı).

Üç zamanın üçüncüsünde, masallar zengini Eski İzmir'in üstüne bir masal fukarası gelir:

Yeni İzmir.

Eski ile Yeni düz bir hat ile ayrılır, sırat köprüsü misali, *Meyhaneler Boğazı*'dır şehri bölen ikiye:

Kale'den *Meyhaneler Boğazı*'na Eski İzmir; oradan *Kalafat*'a, ta *Punta*'nın sonuna kadar *Yeni İzmir* diye ünlenir artık şehir.

YENİ ZAMANI, NEA ZMİRNI¹

Taş Tanrılar zamanıdır, masallar doğar, masallar dillenir...

Gök Tanrılar zamanıdır, masallar yasak bilmez, yasak dinlemez...

Yasaksız masallardır Kaf Dağı'nı aşar, âleme ulaşır derler...

Tövbeler tövbesi, insan her şeyi bildiğine inanıp tanrıya ortak koştuğu gün masallar batıl² olur...

Bulunmaz Hint kumaşıdır(!) insan, kâinatı fethet çıkar; aklinca kul, yaratılana hâkim olur!

Eşi menendi görülmemiş(!), her şeye kadir adamlar görülür olur...

İşte, zamanlardan o zaman masallar dillerden kovulur, Kaf Dağı'nda kaya kovuklarına saklanır...

* * *

Zamandır biri gider, biri gelir. Üç zamanın birinde bir yeni zaman çıkar gelir İzmir'e.

Ne gelenin gidesi, ne de İzmir'in şehre postu serene "kalk git!" diyesi vardır.

1 Yun. Yeni İzmir

2 Hurafe, doğru olmayan, yalan.

“Alan memnun, satan memnun” dedikleri hâl bu olmalı; elle gelen “dügün bayram”dır.

Deve yükünün ziyade arttığı, kervancı adının “deveci”ye çıktığı, lâkin devecinin de düze çıktığı, işlerin iyiye arttığı zamandır diye bilinir, böyle hatırlanır o zamanlar.

Bakarlar ki bir gün, güneşin girdiği kapıdan kervan girmez olmuş!

“Kul sıkışmadıkça Hızır yetişmez” dedikleri hâldir aslında olup biten.

Şah-ı Farisi¹ ile mezhep kavgası derler amma, neyse ne, tuşulan kavgadır kuş uçmaz kervan geçmez kılar onca yolları.

Şehir durmaz; başka yol bulur mal alıp getirecek, başka yol bulur develeri geçirecek.

Hızır yine yetişir, doğudan kapanan kapıyı, batıdan açar.

Söke düzünün pamuğudur, Aydın ovasının inciridir, Manisa’nın üzümüdür hörgücün iki yanından sarkar ha sarkar.

Derilere meşe palamudu² kimyası, kumaşlara kök boyadır Kula’dan, Uşak’tan yüklenen.

Hele hele Ödemiş’ten gelen değme ipekli dokumalar, yağlıklar, “göynek”³ler, yaşmaklar...

Halı yükü İran’dan değil; Bünyan’dan da değil; Isparta’dan, Gördes’ten, Kula’dan gelir...

Yeni yükler yeni gemilere yük olur. Yüklü gemi, Körfez’den çıkasıya tüccarı, tellalı, hamalı mendil sallar, uğurlar. Yeni

1 fars. İran Şahı

2 Meşe türü ağaçların uzunca, fındığa benzeyen, sert ve pürüzlü, bir yüksük içinde bulunan, tanen bakımından zengin meyvesi, pelit.

3 Frenk gömleği ve içlik.

zaman gemileri yelkenli değil, bacalıdır, bacasından dumanı tütürür gider...

Gün günden ileridir, şehre giren, şehirden ayrılan develer pek çoğalır, lâkin Kervan Köprü'den başka kapısı yoktur şehrin. Develer girer, develer çıkar, develer girer çıkar hep bir kapıdan.

Deveciler kapıda eğleşir, kapı açılsın diye...

"*Kervan Köprü*" adını değiştirmeye, ona "*Deveci Köprüsü*" demeye kalkanı bir "*höst!*" ile durdurur şehir.

Yakın yoldan gelen kervana "*kervan*" demez millet, "*kervancı*" demeye dili varmaz olur şehrin. O sebeptendir develerin önünde giden eşeğe değil de eşiğin üstünde giden adama bakar, "*deveci*" der sıyrılır işin içinden.

İş köprüye gelip dayandı mı, şehir "*Kervan Köprü*" der direnir.

Şehirli de, deveci de, gemici de "*deveyi düze çıkardık gayri*" der, sevinir. "*Düz*" üç zamandan üçüncüsüne şehrin taktığı addır. "*Dünya'nın düz vakti*" demezler de, kestirmeden "*Düz*" der çıkarlar işin içinden.

Lakin develere, deveciye bakmaktan, çalıp oynamaktan kimse pek farkına varmaz ki şehrin üstüne bir şehir daha gelir oturur.

Şehre insan akar olur. Çarşı sokaklarında omuz atmadan yol açmak, karşıdan karşıya geçmek herkesin harcı olmaktan çıkar.

Devecisi, eşek semerine yan oturmuş köylüsü, eyer kapatıp handan çıkan beyzade süvarisi, hele arabacı milleti...

"*Varda*¹. *Savulun! Dokunmayın!*" diye bağırıp çığırmalar

1 yun. Savulun.

arasında şuradan şuraya adım atamaz olur *Demirciler, Keçeciler, Taşçılar, Bardakçılar, Sandıkçılar, Çiviciler, Kantarcılar* ve de *Şekerciler Çarşısı*'nda, hem de *Balcılar İçinde* insan.

Gün iner, sona kalan tahta kepenkler kat kat kapanır, sesler kesilir, el ayak çekilir, hüzün çöker "*arasta*"lara¹, "*bedesten*"lere² hanlara, çarşı içi sokaklara...

Gün iner, ama yeniden doğan, canlanan bir yer kalır *Frenk Sokak*³ üstünde, "*Aya Fotini*" nam başkilise köşesinden başlar, Nif istikametinde "*İmam Sokak*"⁴a uzanır bir sokak vardır, "*Meyhaneler Boğazı*"⁵ derler, işte o sokaktır canlanan, canlanan da ne kelime, cana can katan bir sokaktır orası. Tek kelime ile "*Boğaz*"dır burası.

O sokağa giren, o kokuyu alan her dinden âdem döner içine seslenir:

"Şükürler olsun Rabbime, bugün de akşam oldu!"

Ve elinde değildir, dudakları kıpırdar, koyuverir içinden geleni, "günahım boynuma" der:

"Meyhane mukassi görünür taşradan amma"

Bir başka ferah başka letafet var içinde"

1 fars. Bir esnafa ayrılmış çarşı. Pabuççular arastası gibi

2 fars. Bedestan: Değerli kumaşlar, mücevherler vs satılan üstü örtülü çarşı.

3 Bugün Halit Ziya Bulvarı denilen düz caddeyi yaklaşık olarak karşılayan, Fevzi Paşa Bulvarı'ndan başlayıp Kıbrıs Şehitleri Caddesi'ne ulaşan, kıvrıla düzele giden ünlü sokak ve yeni çarşı.

4 Günümüzde Vali Kazım Dirik Caddesi'nin Halit Ziya Bulvarı'na varmadan sağa giren bir eskide kalmış sokak.

5 Günümüzde Vali Kazım Dirik Caddesi. doğrultusuna oturan eski Kaymak Paşa Caddesi.

6 Nedim, gazel. Meyhane dışarıdan kasvetli görünür ama...

O değildir sade akşamı iple çeken, her dinden muhabbete bağlanmış gönüller değildir sade dipsiz cehennem kuyusuna inen ipin ucundan tutan...

Devecidir, gemicidir, hancıdır, yetmiş iki milletten kopup gelen yolcudur, Meyhane Boğazı'nı kızıla kesen guruba selam çakıp arzı endam eden...

İnan olsun size, kor ateşlere inen ipin ucuna sarılanın papazı da vardır, hahamı da vardır ve rivayet odur ki, tebdili kıyafet etmiş imamı da!

Limanda palamar bağlayan gemici tayfası hiç şüpheniz olmasın soluğu en evvel burada alır. Üç kadehi diker kafaya, palamar kopasıya bir dalgalanır, bir dalgalanır ki, kafayı arşı âlâya salıp kış üstü karaya oturmadan Boğaz'dan çıkmasını bilmez, bilemez.

Siz siz olun, masala kanıp Meyhaneler Boğazı ismini boş yere “*devlet defteri*”nin¹ sarı sayfalarında aramayın! O mübarek isim devlet kapısından haşa girmez, giremez!

Emir kuludur kâtip, “*Kaymak Paşa Sokak*” ismini düşer “*şahsiyetsiz hurufat*”² ile o deftere, gönül eridir sokak müdavimleri, bu resmi isme aldırılmaz...

Frengistan kökünden millet; *Felemenk, Frenk, Engilezo*³ *İtalyan, Germanos*⁴ ve dahi *Rus* taife ve dahi alafranga İslâm

1 (Defteri Hakani): Osmanlı İmparatorluğu'nda Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğüne karşılık gelen devlet dairesi.

2 Osmanlı memurlarının biri yazmayı bıraksa diğeri devam etse karakterinde değişiklik olmayan yazı.

3 Yun. İngiliz

4 Yun. Alman

beyler, lâf aynı kapıya çıksa da, “*Rue des Grandes Tavernes*”¹ der ve ticarete deftere alacak düşerken, meyhaneyi çoğaltsa da, adresi aslına sadık kaydeder:

Meyhaneler Boğazı!

Meyhaneler Boğazı’na, bir tek nesli tükenip giden alaturka beyler ile paşalar girmez, giremez. Elbette çok imam görünmez ortada, sonu İmam Sokak’a uzansa da Boğaz’ın!

Sade günahından sakınmak değildir İslâm milletin ayağını kesen. İslâm millet alışamamıştır *Nea Zmirni*’ye!

- *Hristiyanlar İslâm millet ile eşit olacakmış! Tövbe tövbe!*
- *Bir çift benimle bir olabilir mi? Tövbe estağfurullah...*
- *Gâvur millet beyaz da giyecek, yeşil de donanacakmış, ne hakla!*

Belki de “*Ay karanlık kim görecek*” diyecek, o da kalkıp gelecektir, amma son durumlar, zındıklara eşitlik, zındıklara toprak hakkı, her şeyin üstüne mum diker, İslâm millet ekabiri hor gördüklerinden daha bir kendini çeker...

Sade İslâm milletin günahına girmek olmaz. Diğer milletlerden de uzak duranlar vardır Meyhane Boğazı’ndan.

Meselâ, bu avami isim çalındıkça kulağa, *Nea Zmirnili “jantil”*² madamalar dantelalı ipek mendili götürür dudaklarına; “janti” mösyöler, bey ve beyzadeler kaş çatar, dudak büzer, burun bükür.

Meyhaneler Boğazı’nda bırak “*ekskursiyon*”u³, kestirmeden

1 fr. Büyük Meyhane Caddesi

2 fr. (Jantil, janti): Kibar bayan, kibar bay.

3 fr, ing. Gezinti.

geçeyim derken yakalanmaktan bile ödü kopar, görülmeyi ayıp sayar kalburüstünden inemeyenler.

Yeni İzmir'in keyfi bilir, amma ve lakin bu sokak Eski İzmir âleminin gönül erbabını matiz eder, sermest eder, sırat köprüsünden öteye geçemeyeceğini bilse de, kendinden geçer.

Girenler dilde ve dinde türlü çeşit, lâkin gönül kantarında denk sayılır...

Eski'nin ustaları, taze peştamal kuşanmış kalfaları, kalendar meşrepleri, köstekli çelebileri, kerametli erenleri ile; civelekleri, bıçkınları, dayıları, "*palikarya*"ları¹ renk be renktir, şen ahenktir...

Bu güzelim meyhanelerde başköşeler, her milletten sade rindane gönül dostlarına ayrılır.

Uzaktan göründü mü masal yüklü hikmet sahibi gönül dostu, iştret mekânı tek mil ayağa kalkar, baş eğer, el göğüste selâm verir, sonra o eller uzanır başköşeyi gösterir erenlere baş yukarı kalkmadan.

Gönül dostu olan, masala ve hikmete tutkun fanidir ki, masal ve hakikatin şehirden el etek çektiği Yeni Zaman'da yeri gelir son çare misali, iki kadeh arası bir beyit atar.

Beyitler de masallar gibidir, almasını bilene engin misaldir:

"Fuzuli rind ü şeydadır hemişe halka rüsvadır.

*Sorun kim bu ne sevdâdır bu sevdâdan usanmaz mı"*²

Bu beyit yetmez mi bu âlemi anlatmaya?

Bu ayıplı âlem dertli biçareye, deli divaneye, çulsuza, ava-

1 Yun. Delikanlı.

2 Fuzuli, bir divane aşık kalenderdir, Bu yüzden diline düşmüştür halkın/ Sorun ona bu ne biçim sevdadır, bu sevdadan usanmaz mı?

reye kapıyı göstermeyen, kol kanat geren, arka çıkan bir kol-tuk mekândır. Eski liman üstü, kale içi ve kale arkası bir serin sokak, illâ bir ermiş sokak diye bilinir.

Sokağın ermişi mi olur demeyin! O kadar dert dinleyen, o kadar hikmet ve masal gizleyen, o kadar şehre sevda yorgunu kim olsa içi gider, aşka erer, erenlere karışır.

İki kadehte kıvama gelen, yediveren güllerin, sarmaşık as-maların en koyu gölgelerine sızan, gün ışığı demetlerinden kaçıp salkımlara saklanan masallar, her milletin gönül dostu insanına derin mi derin sevgi dergâhı olur.

Bu âlemde acele yoktur, bu âlemde zaman çoktur. Üç za-manın her demini yaşar onlar ve onları yaşatan masallarda saklı hakikattir.

Her zamanda üç vakit vardır der erenler:

Kendinle yalnız kaldığın vakit...

Aklın başına erdiği vakit...

Başını alıp gittiğin vakit...

Ama illâ ki gönül dostlarının bir vakti vardır, onlar üç vak-ti tek vakit eder.

Üç zamanın üçünde de gönül insanına her vaktin kapısı hep açık durur.

O kapının önüne varıp cenneti yekdiğerine buyur eden-lerin, cennete adım atmadan cennet şarabını içtim dedikleri yerdir bu Boğaz...

Ki tövbeler olsun ve bu sözlerde ne kusur var ise a f olsun!

HAYDE BRE¹ ŞEHRE!

*Masallar kuytuları, kaya kovuklarını oldum bittim sevmez,
lâkin nedendir bilinmez, geceleri pek sever...*

Sürgün edilen masallar, kovuk karanlığına alıştır...

* * *

Büyük Masal Sürgünü'nün evvelinde ilikmenli viraneler, kandilli hanlar, şamdanlı haneler her gece oturur, her gece masal dinler miymiş?

Viranelerin ve hanelerin masalcısı ekseri ak saçlı kadın, hanların masalcısı hep ak sakallı erkek olur muymuş?

Ve her masala evvel zamandan girer, ahir zamandan çıkar, çıkarken aynı "kerevet"²e oturur, sözü aynı derse bağlar mıymış?

"Evet evlât, masaldan alınan ders hakikate açılan yoldur!"

"Evlât, hakikati gerçekten ayırmayı bil!"

"Kafam almıyor deme! Masal, kafaya değil, gönle girer; gönül kapını açık tut evlât!"

"Ya Allah! Haydi yolun açık olsun!"

"Ayde Stin Poli!"³

1 Yun. Vre: hey, yahu...

2 Yun. Kerevati: Üzerine şilte serileren, duvara bitişik tahtadan sedir.

3 Yun. Haydi Şehre.

Zaman, şehrin pazar yerine döndüğü zamandır. Sokaklarda yol bilmez şaşkın ayaklar artar ha artar.

“İzmir cennettir, İzmir bizi çağırır! Dinle bak!”

“Bâzâ bâzâ her ânçi hestî bâzâ,

Ger kâfir u gebr u put-perestî bâzâ”¹

Sade eski zamanda kervancının taşıdığı bu Farisi mânâ değil, çok diller gelir şehre.

Perdahlı Kordon taşlarına basmaya kıyamaz kirli sakallı, ürkek yalın ayaklar.

Ayağı yemenili, sırtı kundaklı ayaklar ve çıplak kara çocuk ayakları yürür ardı sıra.

Değneği omuzunda, çıkını değnek ucunda yalnız insanlar çıkar çıkar gelir şehre sabahın seherinde.

Yürü vre Şehr’e!

Tekkeyi aç acına bekleyenler, tekke avlusunda kazan çorbasına kanaat edenler bir umudun peşinde düşer şehre varan yollara...

Cezayir-i Bahr-i Sefid ² eyaletinin dört yanından rüzgârı yiyen yelkenliden karaya dökülenler Rum mahallesine koşar gelir, evvel *eklisiya* avlusunu mesken tutar, sonra başlarını bir yerlere sokarlar.

1 fars. *Gel, gel, ne olursan ol yine gel, ister kâfir, İster Mecusi, ister puta tapan ol yine gel* (Farisi dilin büyük düşünürü Mevlâna Celaleddin-i Rumi)

2 Rodos, Biga, İstanköy, Midilli’den oluşan Osmanlı vilayeti.

“Ayde stin Poli!”

Selanik’ten kopup gelenler, memleket içlerinden çıkıp gelenler, evvel havra duvarları dibine çöküp *Matza*¹ kemirir, sonra *Yahudhane*’lerde² başlarını sokarlar bir göz odaya...

Frenk diyarlarının tüccar mösyöleri, madamları haber uçar, yola düşürür diyarının insanını:

“Geliniz kuzum yahu bu Şehr’e!”

Göç yollarına sade iki ayaklılar düşmez.

Ağzı var dili yok dört ayaklılar artar şehirde; nallılar, nalsızlar, çullular, çulsuzlar, eğrililer, semerliler akın eder iki yanda yükleriyle dört bir yandan bu şehre...

Seher güneşini ardına alıp *Sabuncubeli*’nden³ şehre sarkar *Kasabalı*⁴ deveci...

Daha sabah ezanı okunmadan Meles Çayı boyunca kıyı kıyı şehre yürür Beydağlı deveci...

Kemer Köprü’de kavuşur, kavuşunca eğleşir develer. Deveci ünler:

“Aç kapıyı bezirgan başı!”

Cevap gelir:

“Kapı açsam ne verirsin?”

Bir şeyler verilecek, kapı açılacak, o kapıdan geçilecektir...

Deveciler *Kemer Kapı*’dan⁵ geçmeden inanmazlar şehre

1 Hamursuz Bayramı’nda Yahudi milletin yediği mayasız ekmek.

2 Yahudhane (Kortijo): Sefarad Yahudileri’nin kendine özgü avlu etrafına dizilmiş konut yerleşimi.

3 İzmir’in Nif Dağı eteklerinden doğu girişi.

4 Turgutlu ilçesinin o zamanki adı.

5 Şehrin karadan tek girişi, tek kapısı.

vardığına. Kuru üzüm yükü, kuru incir yükü iner hanlara; hayvanlar bağlanır, yemlenir, lakin deveçiler uyku durak demeden doğru koşar oraya..

“Siz orayı iyi bilirsiniz...”

Sancak Kale’yi sancak tarafına alan gemiler *Karantina Adası*’ndan¹ kazasız belasız kurtulunca, gemiciler alesta, gözü ufukta belirecek *Pagos*²’tadır.

Deniz insanıdır, başka türlü inanmaz İzmir’e geldiğine.

Yeni liman bitmiştir, lakin yeter mi onca gemiye?

Rüzgâra baş verip, Körfez’e demir atıp yeni limana girmek için eski düzen *“ya sabır”* bekler eski zamanın yelkenli tekneleri.

Yeni Zaman’ın istimli gemilerinin acelesi vardır, liman için sıra beklemez onlar.

Hamallar koşar istimli gemiden yük indirmeye, develer koşar şimendöfer³ malını limana getirip dökmeye.

“Şimendöfer malı mı?”

Yeni Zaman böyle bir şeydir. Her yanını istim sarmıştır şehrin. Yükün çoğu döşenen şimendöferler üstünden aka kaya katar katar Punta’ya, Basmane’ye gelir; demirden direkli, taştan direkli, camları revnaklı istasyonlarda ambarlara iner...

Ambar dolusu mallar, *Punta*’dan limana geceleri şimendöfer üstünden taşınıp dururken, Eski Zaman Yeni Zaman’a dur der Basmane’de:

1 Salgın hastalık tehlikesine karşılık gemici ve yolcuların karantinaya alındığı Urla-İskele yakınındaki ada

2 Kadifekale.

3 fr. Demiryolu, tren

“Dur! Basmane’den limana develer taşıyacak inen yükü!”

“Dur!” diyen üç yüz yılın, dört yüz yılın ayanıdır, eşrafıdır, Uşakizade’dir; kervancıdan, deveciden haraç alandır... Diritir, düzenini bozdurmaz.

Tren katarıyla, deve katarıyla istasyonlardan gelen malların gemilere yüklenme telaşı limanda süre dursun, kimi gemiciler uyku durak demeden doğru koşar oraya, kafasında yüklü yeni dertler, onca yeni fikirlerle.

“Siz Eski ile Yeni arasındaki o sokağı iyi bilirsiniz...”

İzmir Yeni Zaman şehridir.

Mendirekli yeni liman biteli, babalara halat atıp istimli gemiler bağlanalı kaç senedir ki geçen!?

Öküzlerin geniş getirmeyi bırakıp seyre daldıkları şimendöfer, ovaları yara yara yılan gibi kıvrılıp gideli kaç senedir ki geçen!

O sokağın muhabbeti, ne yapsanız hep Eski ile Yeni’nin dertlerine gelir dayanır.

Devecilerin Yeni Zaman muhabbetlerinin varıp dayandığı hep aynı derttir:

“Ne olacak bu şimendöferin hali?”

“Höst derim durmaz, top atsan yıkılmaz!”

“Hiç deve katarı şimendöfer katarıyla aşık atabilir mi?”

*Punta*¹’dan Aydın’a, Basmane’den Kasaba’ya şimendöfer döşeneli, bin deve yükü bir kara vagona yükleneli kaç sene geçti ki?

Kasaba seferinden, Aydın seferinden dönen yüzleri isli kara, elleri yağlı kara şimendöfer makinisti, makasçısı, tamircisi,

1 Yun. Nokta, Bugün, Alsancak semti.

yağcısı ilk izin gününde doğru koşar oraya, kadehler dikilir kafaya:

“Gece yok, gündüz yok, çoluk çocuk yüzüne hasret, bu hayyat çekilmez...”

“Suratımızdan çıkmaz kömür karası da, bu da işin cabası...”

Şimendöferin kondöktörü, şeftreni, gardöfreni Punta’nın Bornova Caddesi’nde, Basmane’nin Ermeni mahallesinde meyhanelere koşar isli kara yüzleriyle efkâr dağıtır...

Yelkeni dikiş tutmaz dertli teknelerin emektarlarının Yeni Zaman muhabbetleri de varır dayanır aynı derde:

“Ne olacak bu güvertesi kazanlı, istimli dedikleriyle, vapurlu dedikleriyle sonumuz? Burnundan soluyan âdem misali bacasından solur öfkesini...”

Yelken istim ile yarış tutabilir mi?

Şehir bu kadar iki ayaklıyı, dört ayaklıyı kaldırır da bu kadar dert yükünü kaldırabilir mi?

Şehir bana mısın demez... Moloz taş döşeli sokaklar, paket taş döşeli Kordon bana mısın demez... Öyle görünür hariçten bakana.

Lakin bir sokak vardır ki, siz iyi bilirsiniz, boğazına kadar insana batar.

“Sokak seni bekler evlat, koy bir yanda dursun. Şu gelen iki ayaklı, şu çok dilli, çok dinli milleti anlatayım ben sana! Dinle!”

Şehirde insan bir iken iki olur, iki iken üç olur, üç iken beş olur, derken Ortodoks dinli Rum millet ziyadesiyle çok olur; Ellenika derler dillerine, “Smyrneika” diline dil katar...

Kervancıdan şehri duyan Ortodoks dinli Ermeni millet hünerli ellerini alır bir gayrettir gelir, dönemez bu şehirden. Ermeni dilini şehrin diline katar...

İspanyol millet diline benzer *Ladino* dil konuşur bir Yahudi milletidir, çıkar gelir şehri mesken tutar, dilini şehrin diline katar...

Bunlar gönül rızasıyla yola düşüp şehre gelendir, oysa gönül rızası olmadan getirilip kondurulanlar da olur şehre:

Yunan ayrı baş çekip krallık olunca çıkagelir Mora'nın ağaları, beyleri ve bir başka ağız *Elenika*'dır dilleri. Onlar itibarlı yerlere konur.

Girit diyarından kovulup gelen *Kritikos*¹ İslâmı, Değirman-dağı sırtına iskân edilir... *Elenika* dilinin *Kritiki* lehçesidir dilleri, dillerini şehrin diline katar...

Girit diyarına sürgün edilip kök salmış, Yorgo kıran baş kesen *Kürt Bedirhani* sülale bile getirilir, kondurulur İzmir'e. Kürdi dili katamazlar şehre, Türki diliyle başbaşa kalır...

Bulgarya'dan kopup gelen Pomak İslâmı Giritli'ye komşu kaya dibine oturur... Dili vardır İzmir diline hiç benzemez, diliyle o da bir başına kalır.

Kafkasya'dan kopup gelen Çerkes milleti, illâ ki Ortodoks milletin yamacına oturtulur. Dilleri hiçbir dile benzemez, o da diliyle yalnız kalır.

"Dillere, dinlere acıkmış bu şehir" der lâtife dilliler, *"Âlemi buyur eder durur da, bana mısın demez!"*

Cevap yetiştirir karşıdan lâf altında kalmaz tatlı dilliler:

"Olsun, her gün artan ıştır, her gün artan aştır, Ege düzlerinin, dağlarının bereketi yeter, bu şehir çok yük kaldırır..."

1 Yun. Giritli.

Lakin iki yük vardır ki kaldırmaya hem niyet, hem gayret ister:

Biri “*dil*”dir, biri “*din*”dir.

Dilde zengin İzmir daha bir zengin dillenir, dillenir de, öte yandan dindaşlar bile, dildaşlar bile birbirinin dilinden anlamaz olur.

Yeni gelenlerden *Kritikos* millet Girit ağzı ağır Yunani dili bilir, lakin İzmir Rumcasını anlamaz.

Hele hele İzmir milletlerinin ortak dilini, *Zimirneyka*¹ derler, o dili gelenlerin hiçbirisi anlamaz!

Nasıl anlasın ki içinde her dilden bir tadımlık dil vardır; İslâm milletin Türki dili, Rum milletin Yunani dili, Ermeni milletin dili, Yahudilerin Ladino dili; İngiliz, Fransız ve illâ ki İtalyan dilinden türlü bal alır, tadından yenmez olur!

Haydi, dildir diyelim, zaman dilleri buluşturur diyelim, dilleri dillere kavuşturur diyelim; gelin görün ki bir başka hâl, olmadık bir hâl daha vardır ki şehirde, evvelinde pek görülmüş değildir!

“*Renk reнге karışır da, kaymak beyazı kuzguni siyaha karışır mı?*”

Bir zamandır sık görülür siyahi insanlar ve sık duyulur bir muhabbettir gider İslâm millet kocamanları arasında:

“*Hacca gittim, gelirken getirdim...*”

Söke’nin, Torbalı’nın pamuk tarlalarından, Tire’nin Esir Hanı’ndan, köle pazarlarından kaçıp gelen, İzmir’in paşa konaklarından salıverilen siyahi insanlar görünür olur yeni liman hamalları arasında, han avlularında, sokak aralarında...

1 (Smyrneika) Türlü dillerden harmanlanmış İzmir dili. (Sekiz bin kelimelik bir dil olduğu rivayet olunur.)

Hayret eder gören, siyahiler de görünür olunca o sokakta!
“Siz o sokağı iyi bilirsiniz...”

* * *

Bir renk daha doğar Yeni Zaman'ın alaca karanlığında İzmir'e.

Eski Zamanda duyulmadık, görülmedik, bilinmedik bir renk; *Irgat*¹ denilir, yeni çıkmış bir renktir.

Yeni Zaman istimiyle, Eski Zaman'ın tek göz işliklerinin yerini, istim kuvvetiyle iş gören çok gözlü kumpanyalar almaya başlar. Irgat dediğin millet o kumpanyalarda çalışır.

Punta'dan *Darağaç*'a varasıya serviler, minareler ve çan kuleleriyle yarışan yassı tuğla bacalar yükselir. Minarelerden, çan kulelerinden de yüksek kulelerdir bunlar.

Çan kulesi minareden yüksek Eski İzmir'in yerini, kumpanya bacası çan kulesinden yüksek Yeni İzmir alır.

Eski Zaman'ın ustasının, peştamal kuşanan kalfasının yerini ırgat milleti alır.

Irgat dedikleri de tek tük görülür olur o sizin iyi bildiğiniz sokakta...

O sokak, hâlâ sokakların ermişidir, siz o sokağı bilirsiniz, Meyhane Boğazı'dır o sokak.

Her dinden eskiler bir o sokağa bakar, bir şehrin Yeni Zaman'daki haline ve avuçlarını göğşe açıp aynı duayı ederler:

“Hayırlara çıkar inşallah!”

1 Yun. İşçi.

BEYAZ Gİyme SÖZ OLUR!

Evvel zaman içinde şiir masal koynunda büyür.

Evvel zaman içinde şiir usta dilinde rengini bulur.

Yatağına akar heceler şiir olur, kelimeler masal olur görünür.

Evvel zaman içinde peştamal¹ kuşanmadan hünerli el usta sayılmaz.

Usta ki hünerler dervişidir; taştan, tunçtan, ağaçtan masalsı şiirler işler.

Ustalar, ta ki masalın koynuna dönesiye şiir masalı körikler.

Ustalıkta peştamal ayıp örtüsü değildir; usta elin mübarek kirinin, usta ruhun alın terinin yoldaşdır.

Yeni Zaman, peştamalin usta elden soyunduğu zamandır.

O hasret iledir ki ustalığa küsen hünerli eller çoğalır.

* * *

İslam millet ekâbiri yükselen bacalara uzaktan uzaktan bakar, lâkin el âlemin “gâvur”unun bacasıdır der yanaşmaz...

1 Farsça “Püştmal.” Hamamda örtünmek için kullanılan dokuma veya iş yaparken bele bağlanan uzun, geniş önlük. Eski Zaman’da usta tezgâhında çiraklıktan geçip kalfalığa varan, nihayet ustalık hünerine erdiğinde peştamal kuşandırılır ve kendi işini kurma hakkı kazanırdı.

Zaman; İzmir'in dünyalı olmaya, dünyadan almaya, dünyaya satmaya iyice koyulduğu zamandır.

İslâm millet ekâbiri, İslâm kulun el âlem işine ırgat durmasına da hoş bakmaz... İslâm olmayanın elinden ekmek yenmez!

Zaman değişir, zaman Yeni Zaman olur, lakin İslam millet ekâbiri değişmez.

Osmanlı ekâbiri fethedilen toprak ile, *haraç* ile *cizye*¹ ile, el konulan ekin ile beylik sürer gider...

Osmanlı, *reaya*² kullarından her sene öyle bir haraç alır ki *-cizye* dedikleri odur- Allah'ın her senesi o Müslüman olmayan reaya kul yerde sürünür gelir, canının bedelini ekâbirin dizi dibine kor, sürüne sürüne çekilir gider.

Zaman; İzmir'in dünyalı olduğu, dünyadan gördüğünü yaptığı, dünyanın görmediğini sattığı Yeni Zaman ise de, ekâbir eski ekâbirdir.

Rumları, Ermenileri, Yahudileri çoktur şehrin...

Rumları, Ermenileri, Yahudileri çok yokluk, çok yoksulluk çekmiştir bu şehrin...

Rumlar, Ermeniler, Yahudiler Yeni Zaman'da bütün sanat ve hünerleriyle Yeni Zaman'a sarılır; dünyanın bir ucundan iş tutar, eş tutar, dil bileni, yol bileni ticarete girer; görülmedik hüner erbapları imalâta girer.

Osmanlı ekâbiri Yeni Zaman'ı görür, sade seyreder...

Osmanlı ekâbiri niye böyle yapar?

1 Müslümanların fethettikleri yerlerde, her sene Müslüman olmayanlardan aldığı ve "canının bağışlanması" karşılığı olan vergi, haraç.

2 Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayanlar.

Başkalarına lâf bırakmaz, yeri geldi mi kendi söyler kudurunu:

*“Şalvarı şaltak¹ Osmanlı
Eğeri kaltak Osmanlı
Ekende yok, biçende yok
Yemede ortak Osmanlı.”*

İslâm ekâbirin gözünde, gönlünde olan hüner değildir, sanat değildir; topraktır, sade toprak.

“Bin atlı akınlarda çocuklar gibi...” şendik der şenlenir...

Dili diline benzemez, dini dinine benzemezlerin topraklarına konduğunda, bunlar da Allah'ın kuludur demez, şenlenir!

“At, avrat, silah” der, *“At binenin, kılıç kuşananın”* der, şenlenir yatar, hem de sırt üstü...

Osmanlı ekâbiri kılıç kuşanır, gürz fırlatır, *bozdoğan*² savurur; ata binmek İslâm olana haktır; İslâm milletten değil isen at hâşâ yasaktır.

Yasak olan sade at değildir, sade kılıç değildir, oktan yaya cümle silahtır.

İslâm millet erkeğine diğer milletlerin kadınları haktır, helâldir; İslâm millet kadını hâşâ başka dinden erkeğe eş olamaz...

Her dilden ve her dinden kadın Osmanlının kuludur, kölesidir, cariyesidir!

* * *

1 Gevşek.

2 Gürz veya bozdoğan: Baş demir veya bakır, sapı ağaç veya demirden olan bir nevi topuz.

Eski Zaman'dan Yeni Zaman'a İzmir'de Müslüman olmayanlar hep İslâm milletten daha çoktur.

Eski İzmir az olanın çok olana zulmüdür!

Yeni Zaman kısar gözünü, Eski Zaman ufkuna bakar: Tepede sade bir padişahı görür, altında yekpare padişahın kulları...

Oysa, Eski Zaman'da Osmanlı'nın kulları yekpare değildir; sınıf sınıftır, katman katmandır, çeşit çeşittir...

En üste, "son *"Hak din"*e iman eden Allah'ın sevgili kulları, İslâm millet kurulur.

Ağız alışır, yanlış kapı açar, kalan Osmanlı kulları hep bir küfeye atılır. Bilinmelidir ki onlar da sınıf sınıftır, katman katmandır, çeşit çeşittir...

İslâm milletin hemen altında oturan bir Hristiyan millet vardır, onlara "*Rum milleti*" denilir...

Rum diyen, bellidir ki onların Osmanoğulları'ndan evvel İzmir'de varlığı teslim eder; Rum'dur, yani Romalı, yani Roma İmparatorluğu'ndan beri, yani Bizans'tan beri vardır, hatta daha eskidir...

Rum milletin altında doğudan kopup gelen bir başka Rum millet daha oturur; Ermeni millet denir onlara...

Ermeni milletin altında Yahudi millet vardır... Yahudi milletin İspanya'yı, Portekiz'i, dünyanın dört bir yanını koy bir tarafa, Sart şehrinden gelip kalanı da, Selanik'ten kopup geleni, gelip konanı da vardır İzmir'de...

Rum, Ermeni, Yahudi... Onlar da kat kattır; devlete yanaşmış olanları, ticarete bulaşmış olanları, yükünü tutmuş olanları ve gayrisi... Çok olanlar bu gayrisidir, türlü sanat erbabıdır.

Osmanlı milletleri sınıf sınıf, kat kat olmakla kalmaz, Osmanlı renk renktir!

Osmanlı'da her sınıf, her katman ayrı renktir; İzmir'de çarşı pazar hepsinin üstünde rengârenktir...

İslâm ekâbiri, dini renk ile bir bilir, din ile kıyafeti bir tutar; “*În midir, cin midir...*” bir bakışta sezip anlamak ister.

Elbette en âlâ renkler İslâm'dadır, âlânın da âlâsı Osmanlı ekâbirindedir.

Erkek olsun, kadın olsun, Müslümanın sırtındaki kaftanın, üstündeki yeleşin, çiğnindeki¹ şalın, örtündüğü *feracenin*², ayakındaki şalvarın aynı kumaşından, aynı kesiminden, aynı deseninden ve renginden olanını, İslâm olmayanın üstünde görmek hâşâ ne mümkündür!

Bey ile, paşa ile “öteki”nin; İslâm bile olsa “*besleme, hala-yık, lala, uşak*” dediklerinin efendi taifesi ile aynı renkte, aynı şeyi giymesi hâşâ ne mümkündür!

Hâkim sınıf İslâm'dan gayrisi beyaz, sarı, kırmızı *mintan*³ giyemez, hele “*yeşil*”i *yağlık*⁴ bile olsa katlayıp cebe koyamaz, sarık saramaz, samur kürke sarınamaz...

Ortodoks Rum millet renk itibarında İslâm'ın ardından gelir. Çoğu siyaha bürünmekle beraber, menekşe gibi ayrıksı renge hakkı olan tek onlardır.

Karalar içindedir Ortodoks Ermeni millet, malûm Rum milletin ardından gelir.

1 Çiğın: Omuz.

2 Ferace: Kadınların sokakta giydikleri, yakasız, eteklere kadar uzayan üst giysisi.

3 Yakasız, uzun kollu erkek gömleği

4 Mendil.

Yahudi millet, kutsal kitabı her kitaptan evvel inmiş olsa da gök tanrılı, semavi dinli milletler arasında sonda gelir ve Yahudi rengi mavidir.

Yahudi, mavinin mora çalmışına, “çivit”¹ rengine mahkûmdur. Yahudi millete hakaret için söylenen “Çıfit”, “çivit”in bozulmuş hâlidir der bilenler...

Eski Zaman’a şöyle bir bakan bile görür ki İslâm millet de sınıf sınıftır.

Osmanlı’da İslâm’ın en üstü Sünni mezheptendir. Son hak dinin “*en haklı*”ları onlardır ve onlar kazalarda, sancaklarda oturur, devletin akarı ve toprağın ekini ile beylik ederler.

Yeni Zaman’da gözünü yumanlar bunu zor görür: Sünni İslâm milleti de sınıf sınıf, katman katmandır, girilirse içine bir masaldan bin masal çıkar...

Dışarıdan bakanın İslâm diye gördüğü ne inanç, ne mezhep, ne yol var ise; Alevisi, Tahtacısı, Yörüğü, cümlesi İslâm’da alt sınıftır. Yeri gelir sınıftan bile sayılmaz; dağdan düze, köyden kasabaya iradesiz inemez.

Güngörmüşler derler ki dünya kurulalı beri Osmanlı kadar sınıflı, katmanlı bir saltanat görülmüş değildir!

Hâl böyle olunca, dönünüz başa, Sünni İslâm millet için Müslüman olmayanın kapısına, hatta alt tabaka kapısına kul olmak hoş görülür mü?

Ticarete kalkışılır, fabrika bacası yanından geçilir, el kapısında işe girilir mi?..

1 Evvel zamanda çivit otundan mavi renkli, sarılığını gidermek için çamaşırın son suyuna karıştırılan toz boya ve onun tablet hâli.

Ne el işi, ne elin işi, ne de el âlemin işi “*millet-i hâkime*” olana yakışmaz. Ya ağızlarından düşürmedikleri nedir?

“*At, avrat, silâh...*”

Eski Zaman’ın sonundan beri İzmir’de bu sınıf sınıf, kat kat milletlerden gayrı, başka şehirlerde olamadığı kadar çok Frengistan diyarlarından kopup gelen Katolik ve Protestan ve Angilikan Hristiyan millet de görülür.

Onlar, *Levanten*¹ diye bilinir, Osmanlı milletinden sayılmazlar, kendi konsoloshâneleri, kendi dilleri ile yaşar, pek çoğu ticaret işiyle uğraşırlar. *Zimirneyka* içinde onlardan da çok kelime vardır. Onları şimdilik koyun bir yana...

1 fr. Doğulu. (Avrupalıların, Doğu’da yaşayan bu Avrupa kökenli insanları küçümsemek için türettiği bir sıfattır.)

MEŞRUTİ SOKAK

Yeni Zaman gelip dayanınca, "Hürriyet, Adalet, Uhuvvet, Müsavat"¹ avazı, hançereleri yırtıp gök kubbeyi doldurur; "Bütün Osmanlılar Kardeştir!" düsturu dillerden düşmez olur.

İzmir'in ekâbiri; ağası, beyi, paşası, kâtibi hiç memnun değildir bu olanlardan; lâfta teselli arar:

"Zaman sana uymaz ise sen zamana uyacaksın" derler, lâkin ne mümkün, demekle olmaz ki!!

* * *

Osmanlı'dır, Yeni Zaman'a uymaz, bir hüneri vardır iyi lâf uydurur:

"Kabul, zamana uyarız. Kabul kardeşiz. Lakin ben büyüğünüzüm, ben ağabeyinizim! Meşrutiyet dediğinizde bile olsa, benim dediğim olur!"

İzmir Osmanlı'nın her yanından evvel meşruti düzeni oturtmuştur. Dünyalı olmak, dünyaya karışmak kapısıdır meşruti düzen, "Kanun-u Esasi"²li düzen.

1 "Hürriyet, Adalet, Dayanışma, Eşitlik."

2 Anayasa.

Her sokaktan evvel İzmir’de Meşrutiyet’in mesken edindiği yer *Meyhane Boğazı*’dır!

Nasıl edinmesin ki!? Her İzmirli, gitmese de görmese de orayı bilir, sokağı bulur. İşte “*hürriyet*” budur!

“*Müsavat*”ın ve “*uhuvvet*”in ilk koşup girdiği yerdir Meyhane Boğazı. İşte eşitlik budur, kardeşlik budur!

Bir “adalet” mi eksik? O kadar kusur Osmanlı Meşrutiyeti’nde de olur!

Eski Zaman’da olmayan, Yeni Zaman’ın ırgat sınıfı Meşrutî Boğaz’da pek görülmez.

Irgat dediğin dur durak demeden çalışandır.

Irgat; uykuya vargel tezgâhında talaş kaldıran bıçağın gacırtısı kulaktan gitmeden dalar, kirişte bekleyen kulağa saplanan istimli vardiya borusu ile fırlayıverir, uyku budur.

Allah’ın bildiğini kuldan saklamak olmaz: Felekten çalışacak bir gece için, uykusuz ırgatın da durur aklının bir köşesinde o sokağın tarifi.

Siz iyi bilirsiniz o sokağı, hani *Kaymak Paşa Caddesi, Rue de Taverna, Meyhane Boğazı* dedikleri çok ismi olan sokak.

Bu isimlere okumuş tayfasının eklediği bir hoş isim daha vardır: *Meşrutî Sokak*!

Şehirde herkes sever yeni ismi; o isim de yerleşir dillere, gitmez.

Kim olursa olsun -ki geçiniz bir kalem mösyö, *kiryos*¹, bey, efendi kısmını- cümle çoluk, çocuk, *kopil* veya *kopeli*²

1 Yun. Bay

2 Yun. Kopil; delikanlı, kopeli; genç kız.

Meşrutiyet nedir bilmeseyse de, *Meşruti Sokak*'ı sorana tarif etmeyi bilir şehirde.

De ki *Dolma*¹ denen yerdesin. Hani bir Ortodoks *eklisya*² var ya! Hani *Aya Fotini* derler, çan kulesinin altından deve katarı bile geçer ve çan kulesi her bir yandan görünür. İşte o kuleyi kerteriz al, al denizi de soluna, "*Yaliyadika*"³ dan, unutma resmi ismi Mahmudiye Sokak'tır, Punta istikametine yürü, Büyük Vezir Han var, geç onu, eklisyanın avlu duvarları başlar. Sokak üstünde işte o meşhur çan kulesinin tonozları karşılar seni, altından geçtin mi, orası Frenk Sokak başıdır! Çekinme, çarpılmazsın, devam et, bitir tatlı tatlı sağdan giden kilise duvarını, yol sola meyletmeden sen dön sağa, ver sırtını denize, yirmi adım yürü, deniz kokusu biter ve anasona keser dünya ve buyur eder seni Meşruti Sokak:

"Hoş geldiniz..."

İki yanlı meyhaneler sıralanır sokak boyunca; arka tarafları *ispirto*⁴ imbikhanesi, rakı imalathânesi olan dar ve uzun dükkânlardır bunlar...

En büyüğü, ortalarda bir yerlere düşer; Arghiros ile ortağı Sipsounios'un dükkânıdır burası. Onların rakısı üstüne rakı yoktur der akşamı zor edenler.

Eski Zaman'dan yadigâr bir adettir, her meyhane kendi yaptığı, kendi şişelediği rakıyı namus bilir, üstüne mührünü basar: "Arghiros & Sipsounios" gibi...

1 Bugün Konak Meydanı.

2 Yun. Kilise

3 Frenk Sokak başlangıcı, şimdiki Halit Ziya Bulvarı istikameti.

4 Yun. Alkol. Kibrit anlamına da gelir.

İmbikten çekenler de *karafaki*¹ den¹ dökenler de “*yasu*² *vre efendi*”, “*sıhhatinize muhterem*” diyenler de Eski Zaman’dan yadigâr hâlâ rakı yapmayı ve içmeyi namus bilir...

* * *

İzmir çok dil bilir, çok dil konuşur, ama demiştik ya çarşı pazarda sade Zmirneyka³ ile anlaşır.

Bir de şöyle denilse olur: “*İzmir, dillerin birbirine kavuştuğu yerdir.*”

Ezanların çanlara karıştığı, kilisede duaya, camide namaza çağrının tek bir dile dönüştüğü; dinin dinden alıp verdiği, tek bir dine dönüştüğü, dillerin dillere sarıldığı yerdir İzmir...

Aya Fotini’nin, *Ay Yorgi*’nin, *Surp İstepan*’ın zamana mühürünü vuran çan sesleri, Hisar’ın minaresinden mümine de, münkire de günü, güneşi ihbar eden ezan sesleri, asmaların gölgesine konar da koyun koyuna huzur içinde uyur o âlemde.

Ve kilise ile başlayan ve Derviş Han ile yol giden Meyhane Boğazi’nin anason kokusu, gülsuyu kokulu İmam Sokak’a vardı mı biter. Yani papazın evinden çıkan, meyhaneler arasından geçen, varır İmam’ı bulur...

İmam’dan çıkıp denize doğru anason kokuları arasından geçen, aman ha dikkat etsin, “*papazı bulur*” der, takılırlar bu şehirde!

1 Rakı sürahisi.

2 Yun. Sağlığınıza

3 bkz. “*A Lexicon of Smyrneika/ İzmir Rumcası Sözlüğü*”. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İzmir dillerin, isimlerin, seslerin, kokuların birbirine sarıldığı şehirdir o zamanlar, ta ki Üçüncü Zaman'a kadar...

Sınıfların katmanların bozulup karışmaya, yeniden kat kat olup sınıflaşmaya başladığı Yeni Zaman'ın ilk Osmanlı şehridir.

Lâf uzamasın, uzayıp da masal halkasını yormasın, diyeceğimiz odur ki, İzmir'de ne ararsan bulursun üç zamanın üçüncüsüne varasıya.

Ya Üçüncü Zaman?

Her şeyin vakti zamanı vardır. Gün doğar, vakti gelir kaya kovuklarından çıkar, yine İzmir'de dolaşır olursa masallar, onlar anlatır size, Yeni Zaman'dan sonra Üçüncü Zaman'da olanları!

Uzaklara gitmenin alemi yok şimdi, yol yakınken gelin dönün yine Meşruti Sokak hâllerine...

Dindarın koyusu bile, ki tövbe ile alsa da ağza, meyhane soran yol bilmezi boş çevirmez, yol tarif etmemeyi yakıştırmaz kendine. Hem tarif eder, hem ardından söylenir gider kendine:

"Kula mı kaldı kulun içini bilmek! Gecedir, şeytana uydu-rur, sabahtır tövbe ettirir!"

Bekri meşrep olanlar, ki pir ü pak insan bilinir şehirde, müdavimidir elbet Meyhane Boğazi'nin. Bekri meşrep olan ki her milletten, her meslekten, her cemaatten, her tarikattandır.

Derler ki; gizli değil, besbelli; nam salmış çok ustalar, de ki tamamı Bekri meşrep olup bu hayal âleminden ayaklarını kesmezler, bu âlemden ziyade hürmet ve itibar görürler.

Masalı mahkûm, masalı sürgün şehrin ustalarını karanlık basmasıyla bir oldum olası efkâr basar.

E, nasıl def olur gider o efkâr?

Gün inip çıraklar savulduktan sonra, her milletten ustalar, ki dükkânları dip dibe, karşı karşıyadır, “*podya*”¹ları sokarlar bele, doğru sırası gelen yarene damlarlar. Ayakta yumruk mezesi, sıhhatinize efendim, şifa niyetine! “*Yasu!*”² Rivayet bu...

Yeni Zaman, Eski Zaman usulünü bozmaz, ancak “*tebdil-i mekân*” eder, akşam okunduktan sonra kalan akşam, o kıymetli sokakta, Meşrutî Sokak’ta tamam edilir.

Usta eliyle karafakiden kadehe rakı dökölür, üç parmak kadeh bir dikişte içilir ve ikinciye dikmeden çoluk, çocuk, aile hâl hatır sorulur, adettendir.

İkinci kadehte hünelerlerin, ustalığın kaderine dair fikirler alınır, fikirler verilir. Meselâ:

Smyrne marka saatlerin yirmi dört saati katlayan sarı yay çeliğinden kurma zembereğini imal eden Niko ustaya hayranlık dile getirilir...

Türlü ağacı suyuna işleyip değme mobilyalar çıkaran ahşap ustalarına alkış tutulur.

Cam döken, cam üfleyen, vitray süsleyen ustalara övgüler düzölür...

Hafız Mustafa’nın velosipet fabrikası, fabrikada bisikletlere gidon yapan demirci Pehlivan hatırlanır.

Peştamalı çıkarmış, “*İssigonis*”³in döküm fabrikasında mavi tuluma girmiş ustalara, Allah’tan sabır dilenir, hayır dualar edilir...

1 yun. Önlük, peştamal.

2 yun. Sizin için (Şerefinize gibi.)

3 Ergostasya İsigonis, İsigonis Fabrikası: Günümüzde Alsancak’ta 1469-1471-1456 ve 1460.sokakların çevrelediği ada içindeki demir döküm fabrikası.

*Tuzakoğlu*¹ un fabrikasının yeni binasının Ermeni taş ustaları alkışlanır, övülür...

O ustaları anca bu ustaların masası hatırlar, bu ustalar anar. Anılanlar hünerleri üstüne ismini vurmayanlardır...

Üçe varınca kadehler, “*ne olacak memleketin hâli*” muhabbetine geçilir; Yeni Zaman masaya yatırılır.

Makine işi ürünlerin kusurları bıkmadan bir daha bir güzel silkelenir. Ismarlama işlerin güzelliği, fabrika malı hazır işlerde yok diye dertlenir ustalar... Usta yaptığı malı kendi bilir; döküm presayı, manivelayı, bucurgatı, kancayı, lokmalı şebekeyi... Bunlar bitip yerine yerleşti mi usta unutulur...

Al İssigonis'i, misal, on metreden yüksek presa yapar ustalar orada, ama patron kendi adını basar üstüne, o *mastor*² o “presa”yı ben yaptım diyemiyorsa, o presa kimin hüneridir bilinmiyorsa ondan hayır gelir mi?

Hem bu mastorun üstünde *protomastor*³ da ne demek olur ki?

Yeni İzmir kimi yanıyla takdir edilir, lakin Yeni İzmir’de ırgat milletin perişan hâline esef edilir. Kalfalı, çıraklı günlerin ahengi hasretle anılır.

Ortodoks milletin Aya Fotini, Ay Yorgi eklisyaları, Ermeni milletin Surp İstepan eklisyası *alaturka üçü*⁴ vurdu muydu, dördüncü tokuşturma duyulur ki bu yolluktur:

1 Halkapınar’da eski Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin olduğu, günümüzde İzmir Büyükşehir Belediyesi Meslek Fabrikası olan tarihi bina.

2 Yun. Usta.

3 Yun. Ustabaşı.

4 Şimdiki saatle bahar aylarında 21.30-22.00 arası.

Haydi şerefinize, hayde *yasas*¹! Başparmak bıyıklara uzanır, bir sağ sıvazlanır, bir sol sıvazlanır, ayın başlar.

Dört farklı davudi sestən o güzelim Hüseyini şarkı ahenkle söylenecektir.

Meyhane milletin beklediği andır bu, meyhane ses keser, kulak verir:

Farig olma meşrebi rindaneden

Yüz çevirme nafîle peymaneden

Bezmedikçe haleti mestaneden

*Çıkmam Allah etmesin meyhaneden.*²

Ne uzundur, ne de kısa, üç kadehin ardından tam karardır, bir de yolluk, eder dört.

Gönül gözüne aydınlık, ruha huzur olur bekri insanda münasip miktar. Gönül ehlinin aradığı aşktır, sevgidir; ispiro değil.

*“Hayde vre kalinihtasas.”*³ Haydi Allah rahatlık versin!..”

Çıkmam Allah etmesin meyhaneden, derler ama çıkılır meyhaneden ve hanelerin yolu tutulur, kimi düzayak yakına kimi ha gayret yokuş yukarı...

Yeni İzmir’in mösyöleri, madamaları, beyleri, paşaları gün doğasıya ya Paralel Sokak⁴, ya Birinci Kordon’un kulüp denilen mekânlarında karışır, görüşür, hemhâl olurlar.

1 Yun. “Yasu”nun çoğulu: Sizlere, hepinize gibi.

2 Hüseyini şarkı: “*Rindane yaratılışlıdan vazgeçme(dikçe) / Kadehe yüz çevirme(dikçe)/Sarhoşluktan bezmedikçe/ Çıkmam Allah etmesin meyhaneden*”

3 Yun. Haydi size iyi geceler.

4 İkinci Kordon. Resmi adı “Cumhuriyet Bulvarı.” Kordon’un resmi adı ise “Atatürk Caddesi”dir.

Onların da ateşli tartışmaları yeni örgüler üstünedir, Yeni Zaman ve Yeni İzmir üstüne.

Burası Evropai İzmir'dir, bir başka dünyadır bu taraf. Meyhaneler Boğazı ayırır o yeni dünyayı bu Meşruti dünyadan.

Yeni İzmir havagazlı fenerleriyle ışıl ışıldır, hiç sönmeyecekmiş gibi...

KUMPANYA/Devasa Presa¹

Deve yükü masal içinde hakikat harup² içinden bal damutmak gibidir. Daha ne olsun? Bir zerre hakikat nice hayal besler. Hayal dediğinde aranır hakikat...

Saklı masallar karanlığı bekler, hayallere gebe kaya kovuklarından gün batınca çıkar dolanır.

Temaşalık² taraçalarına konar ekseri, Kordon yalılarına, Beyler Sokak konaklarına pek uğramaz hakikat yüklü hayaller!

* * *

“İstim”³ İngiliz milletten İzmirli dilinden şehre taşınır.

Fransız millet dilinden “vapur” durur mu, o da gelir yerleşir şehre...

Vakit geçmez, Arap dilinden devşirme “buhar” işitilir olur mektepli, medreseli ağızlarda...

Dil servettir, İzmir dil zengindir, bunların hiçbirini çıkarıp atmaz; her birini yeri gelir dile güzelce oturtur, istim gibi, buhar gibi...

1 Yun. Presa: Pres.

2 Yun. Keçiboynuzu

3 Ing. Steam; tur. Buhar.

Ne dersen de, nihayetinde kazanlarda kaynayan sudur, kimi İzmirliyi güldürür, kimini süründürür. Allah'ın pek çok kulu- nu işinden eder, pek çok kulun düzeni bozulur istim, buhar, vapur denilen bu icat yüzünden.

Buhar; en başta kervancıyı, deveci kısmını vurur kara dumanın peşinden develer gibi giden kara vagonlar yüzünden.

Kaynayan kazanda buhar beklemez, gider ırgatlığa so- yunmuş peştamallı hüner sahibini vurur. Eski Zaman'ın otuz güne anca sığdırdığını, bir günde tamam eden kara dumanlı bacalar yüzünden böyle kazalarla çok hünerli eller yitip gider...

Buhar; Allah'ın sevgili kuludur demez, ekâbir kısmına da vurur bir ucundan...

Misaldır: Şehre giren kervanın deve başına haracını yiyen *Uşşakizade* sülalesi nefret eder istimli Yeni Zaman düzenin- den. Aydın'a, Kasaba'ya dolu gidip dolu gelen kara vagon başına haraç kesemez. Sorarlar adama: *Deve mi bu!*

İlk yapılip biten Aydın Garı'na gelen dizi dizi yüklü kara vagonlar, geceleri ray üstünden lokomotif ile Liman'a çekilir- ken, ondan sekiz on sene sonra yapılan Kasaba Garı'na giren kara vagon yükler develerle Liman'a indirilir. Bu hâl şehri şa- şırtır, düşündürür.

"Ray" mı dedim? Şimendöfer kadar ağızları doldurmasa da Frenk milletler dilinden bir de "ray" gelip oturmuştur şehrin diline.

Dil servettir, İzmir dil zenginidir, bunların hiçbirini çıka- rıp atmaz, her biri yeri gelir dile güzel oturur...

Basmane’de havudunun iki yanına mal bağlanan develer, eşek peşinden Osmaniye Sokak’ta¹ gündüz demez, gece demez, gider gelir, gelir giderler...

Bu kadar çok deveyi bir arada görmemiştir şehrin çocukları, şenliktir bu hâl, şaşkın hayran bakakalır çipil gözler, lakin şehir bakıp kalmaz, meraklıdır sorar:

“Basmane’den Liman’a ray döşenmez, ne sebep, yati²?”

Bir soruyla kalkıp gitmez onca merak, şehirli bırakmaz sorar:

“Hiç deve lokomotif ile bir olabilir mi?”

“Yati” deve, niçin, ne sebep?

Bütün şehir sokakları bu sualle dolar, çok geçmez cevap gelir sokaklardan:

“E, ne demiş Eski Zaman insanı, deveden büyük fil var! Yeni zaman filidir lokomotif..”

“Tamam, anlaşıldı, kalâ³.

Şehir hâli anlasa da Uşşakizade inadından dönmez, Payitaht’ı yol eder, aşındırır, nihayetinde Padişah irade buyurur:

“Basmane’den Liman’a ray döşenmeyecektir ve onca vagonun yükünü develerle taşımak Uşşakizade hakkıdır!”

“Padişahım çok yaşa!”

İşte böyledir bu şehrin Osmanlı ekâbiri... İşte böyledir İzmir’de Eski Zaman ile Yeni Zaman arasında masallara giren deve güreşi...

1 Hemen hemen bugünkü Fevzi Paşa Bulvarı doğrultusunda Basmane’den Gümrük’e uzanan yılankavi sokak.

2 Yun. Niçin?

3 Yun. İyi.

Padişah'tır, deveciye “*Dur bre kulum!*” derken dönüp ötekine “*Yürü ya ekâbirim*” der!

Padişah “*dur*” demese de Yeni Zaman durmaz, o da döner “*dur!*” der Eski Zaman’ın ahengini yitirmiş peştamallı hüner erbabına.

İslâm millette, türlü türlü hünerler pek görülmez, bu iyi bilinir; lakin kılıçlı beyler zamanından bu yana, demiri döven, demiri işleyen, suyunu verip çelik eyleyen İslâm usta çoktur. Malûm cihat sanayii, harp sanayii, cenk işi...

Yeni Zaman’da eskinin örsle çekiç arasında dört elle dövülen demir sesi azalır, duyulmaz olur. *Demirciler Çarşısı*¹ kepenkleri bir bir iner, dükkânlar kapanır.

Yeni Zaman’da bir usta, iki kalfa, dört çıraklı dökümhaneler, bir ayda kalıptan çıkardığı işi bir günde çıkaran kumpanyalara dayanamaz, indirir kepengi, çeker sürgüyü, vurur kilidi.

Sen sağ, ben selamet mi?..

Hayır! Ustalar bilir ve âlem kabul eder ki masalsız tezgâhtan işin hası çıkmaz.

Yeni Zaman’dır, işin aslına nesline bakmaz; işin süsüne püsüne, bir de azına çoğuna bakar. Kötü iş çıkarmak ustalara yakışmaz, zaten usta elinde işin iyisi zaman ister.

Öyledir, yahut böyledir, lakin şöyledir ki usta eli işlemeyen duramaz. Eli işlemeyen ustanın aklı durur, gönlü körelir, dili lâl olur.

Eli işlemeyen ustanın hanesinde kasnak üstü tepside sofraya çorba bekler durur. Ekmek götürememenin ıstırabını sormayın siz ustaya, tarifsizdir.

1 Günümüzde 873. Sokak

Hele ki Arasta ahenginden, çarşının yaren muhabbetinden uzak kalmanın ıstırabını sormayın siz, pek tarifsizdir.

Çaresiz, taze peştamal kuşanmış kalfa, tıfıl çırak ve cümle çarşı ile helalleşen usta, fen ve hünerini alır gider, istim salan bir bacalı mekâna kapılanır. Sabahı kılıp *Taslıçeşme*¹’den yola koyulur; *Dönertaş*, *Keçeciler*, *Mezarlıkbaşı*² üstünden Şadırvanaltı’na vurur gider...

Gönlü ister, lâkin ayak gitmez Demirciler Çarşısı’ndan, eski mekânının önünden geçmeye; *Hırdavatçılar Sokak* ve *Şeytan Çarşısı*³ üstünden *Fransız Gümrüğü*’ne⁴ varır, ilk tramvaya biner, son durak *Punta*’dır, Aydın Garı’nda⁵ iner.

Ekseri Puntalı ahşap kalıp ustasıdır ilk gelen. Buca treni beklenecektir, saati yakındır. Fırsattır peronlar, salonlar dolaşılır ve her seferinde türlü yerler takılır usta gözlere, epeyi bir suskun bakar, dalar giderler.

Punta Garı, İzmirli ustaların hüner sergisidir. Kesme taş örgülerin, döküm dikmelerin, ince işlerden vitrayların, kesme camların, bekleme salonundaki ahşap işlerin, gişelerdeki sürme pencerelerin, tavanlardaki kalem işlerinin, altın varakların hepsine, ama hepsine hangi ustaların eli değdi bilinir.

Buca treni gelir, bıçakçı ustası iner, kuzey kapıdan *Darağaç*

1 Namazgâh’ta mahalle. Günümüzde 951 sokak çevresi.

2 Dönertaş, Keçeciler, Mezarlıkbaşı: Günümüzde Anafartalar Caddesi ismi altında kalan fakat hâlâ eski isimleriyle bilinen mahalle ve meydanlar.

3 Hırdavatçılar Sokak ve Şeytan Çarşısı: Günümüzde 913.sokak

4 Günümüzde “Pier”

5 Günümüzde Alsancak İstasyonu.

*Sokak'a*¹ çıkar, yürür giderler.

Darağaç, ki ismi “*darağacı*” ile karıştırılmaya, Eski Zaman’ın *Diana Hamamları*’na², hatta Çınarlı’yı, Mersinli’yi de katın, oralara kadar geniş ağaçlık alan olmasından gelir adı buranın; lâkin Yeni Zaman’ın istimli sanayii buraya göz koymuştur.

Yeni İzmir’in dünyalı olmaya koyulduğu ilk zamanlar istimli sanayi önce Punta taraflarında görülür olur. Nitekim üç ustanın yürüyüp varacakları Ergostasio İssigonis³ önceleri Punta Garı’na yakın Bornova Caddesi’nde bir köşeye kurulur, çok geçmez oralar dar gelir, *Darağaç’a* taşınır.

Uzatmayalım, üç arkadaş *Büyük Ortodoks Mezarlığı*’nı⁴ geride bıraktıktan sonra; muhabbet ede ede, istimli un değirmenleri, istimli zeytinyağı kombinaları, istimli dokuma fabrikaları, haddehaneler, dökümhaneler ve mobilya fabrikaları arasından geçerek İsigonis’in yeni demir döküm fabrikası kapısına varırlar.

Yol boyu muhabbet o günün işi üstünedir; Midilli adasının *Mandamados*⁵ beldesinden sipariş edilen anahtar teslimi zeytinyağı fabrikası ve imal edilen devasa presa üstünedir. Öyle büyük presalar yaparlar ve öyle dayanıklı istimli kazanlar

1 Günümüzde Şehitler Caddesi aksına oturan iki taraflı semt.

2 Günümüzde Halkapınar İstasyonu ve çevresindeki eski ve gölün bulunduğu bölge.

3 İssigonis (Demir Döküm) Fabrikası.

4 Günümüzde Alsancak Stadyumu ve yanındaki eski Güzel Sanatlar Fakültesi arazisi.

5 Midilli adasında belde. 1910 Tarihinde İzmir’de, Ergostasio İssigonis’te yapıp monte edilen zeytinyağı fabrikası. Her şeyi ile korunmuş durumdadır.

imal ederler ki *Bahr-i Sefid*'in¹ dört bir yanına onların hüner meyvesi buradan gider.

Bütün Ege adalarına gider, Girit'e, Kıbrıs'a, Beyrut'a, İskenderiye'ye presalar, kazanlar buradan gider.

Urla için, Dikili için yeni yapıp bitirdikleri anahtar teslimi zeytin yağı fabrikaları, daha gemilere yüklenmemiştir bile...

O devasa presalar; üç usta aklın birbirine geçmesiyle üç çift elin hünerli dansı ve onlarca ırgat gayretleri ile dökülür kalıba...

"*Ya Allah, bismillah!*" der ustanın biri, besmele ile girişir işe...

Bir usta "*Panayamu*"² der, istavroz çıkarır, girişir işe...

Bir usta "*Be ezrat ya Shem!*"³ ile girişir işe ve o anda söz susar, yalnızca eller ve gözler konuşur.

İlk çift el, kum kalıp döküm ustasının elleridir. Bol karar kil ile az karar kumu harman eder. Elleri ve gözleri ölçüyü bilir.

Kil ve kum nereden, hangi yataktan gelecek, miktarı ne olacak sadece usta bilir.

Kumlu kil harcına yavaş yavaş ve elbet usta kararınca su katılır, karılıp hamur edilir.

Hamurun tavı için yalnızca havanın ısısı, rutubeti değil, usta ellerin hararetinin dahi dikkate alınması gerekir. Ustadır kendi hâlini elbet kendi bilir.

Kıvamı kuru düşen hamur, un olur dağılır; cıvık düşen hamur damarlanır kırılır...

1 Akdeniz

2 yun. Meryem Ana'm.

3 ibr. İsmin(in) yardımıyla.

Kıvamında hamur öyle seve okşaya karılır ki içinde zerre hava kabarcığı kalmaz. Yoksa içi havalı hamur, cehennemi hararete koyu şuruba dönen demiri görünce, kabarcıkları patlar, patlakları çapak yapar, çapakları çatlar...

Uzatmayalım, tava gelen hamur bir tezkereye dökülür.

Ahşabın piri kalıp ustasının, Eski Zaman'da ayaklı tornalarda, Yeni Zaman'da istimli fabrika tornalarında çektiği ahşap kalıp, işte bu hamura yatırılır.

Ahşap kalıbın ağacı, ki kestane olsa iyi olur, yükseklerden inmiştir, yorgundur, bir yıl suda dinlenir, zehrini bırakır; sonra kuytuda çeliklenip suyu alınır, sonunda suyuna "sokra"¹sına uyup bir derviş misali tezgâhta döne döne istenilen şekli bulur.

Bu işler peştemaldan soyunmuş, mavi tulum don giymiş ahşap kalıp ustasının sırrıdır, onun hüneridir.

Üçüncü usta bıçakçıdır, ki o pek ortada görünmez, değme bir çelik ustasıdır. Öyle sert, lakin kırılmayacak çeliklere su verecek, o çeliklerden bıçaklar yapacaktır ki tornada dönerken ahşap, en ufak bir sızı duymadan istenen şekli bulsun.

Ahşap kalıp ustasının canıdır ciğeridir bıçakçı.

Bu asri şehir Yeni Zaman'da sade presa dökmez, sade kazani yapmaz. Makineler yapar, makine yapan makineler yapar. Dişli kasnaklar, vargeller ve çeşitli iş tezgâhları yapar.

Bisiklet yapar, saat yapar, kâğıt yapar, cam yapar, türlü kimya çıkarır, türlü mobilyalar yapar da yapar, saymakla bitmez...

1 Ağacın kesiti.

Zamanı yakalama derdine düşmüştür İzmir, gözünü kırpmaz, uyku durak nedir bilmez. Hele ki yassı ocak tuğlalı uzun yuvarlak bacalar durmadan tüter, hiç uyumaz.

Yeni Zaman İzmir'i uyumaz da Punta'dan Konak'a Kordon boyu uzayıp giden raylar hiç uyur mu?

Aynı raylar üstünde Aydın Garı'ndan Liman'a tramvaylar gündüz insan, vagonlar gece yük taşır ve bu hâl İzmir'e mahsustur.

Gece gündüz Basmane'den Liman'a gidip gelen develer oturup geviş getirmeye zaman bulamaz, deveci uyumaz, eşek uyumaz. İzmir Yeni Zaman şehridir, hiç uyumaz!

On iki saatlik vardiyaya¹ biner şehirde hayat. *Darağaç* sokağın iki yanını dolduran kombina, fabrika, kumpanya adlı istimli mekânlarda yevmiye en az on iki saat çalışır ırgatlar. Üç beş usta dışında ustaların, hele hele ırgatların alayı Hristiyan'dır, Yahudi'dir denilse yalan olmaz.

Irgat üstüne ırgat biner şehre dört bir yandan. *Darağaç*'ta fabrikalar arasına ırgat evleri yapılır, yetmez, "*Aya Konstantiniyye*"ye² yeni evler yapılır, yetmez, "*Hacı Muço*"da³, "*Aya Triyada*"ya⁴ yeni evler... Ne kadar yeni ev yaparsanız yapın İzmir'e yetmez.

Meyhane Boğazı, imkânı yok bu sıkleti çekmez, çekemez; yeni yeni sokaklarda yeni yeni meyhaneler biter.

Mahalle aralarında, tektekçi derlerler, ayakçı meyhanesi derler, onlar artar; Urla'dan, Alaşehir'den fıçı fıçı şaraplar

1 yun. Değiştirmek (Fabrika vardiyası).

2 Günümüzde adı Yenişehir olan semt (Tepecik).

3 Günümüzde Bayraklı.

4 Günümüzde Turan semti.

gelir, galon galon şişelerden dökülür, bir dilim peynir yanı yumruk mezesiyle üç kupa yuvarlanır, bitkin bedenler vakitli hanelere yollanır.

Mekânı vakitli terk etmezsen n'olur?

Irgat olur da ayaktakımı dedikleri lümpen ırgat olmaz mı? Komşu mahalle Mortakia'dan¹ biter dayis² kısmı, işsiz kısmı, onlardan düşenler olur geç vakit tektekçiye; uykusuz ayaklar, kollar, bedenler katlanamaz serseri mavrasına³; sık olur, seyrek olur ama illa her gece bir hır bir kavga çıkar.

Ayakçı meyhaneleri, tektekçiler İzmir'in türkülerini değiştirir, İzmir'in türkülerini dayılanır, dumanlanır, "*berbatis*"⁴ olur...

*"Berbata çıkmış adım, of aman yandım, yemise to krası"*⁵

Bilmem neden berbatım, hey dost hey, çık paraları

Güzel sevdim diye mi, of aman yandım, yemise to krası,

Çapkın derler sevdalım, hey dost hey, çık paraları»

Eski Zaman'da, kervanlar devrinde kervancı yüküyle gelen misal, masal ve hikmetlerin yerine; Yeni Zaman'da vapur vapur, yeni yeni fikirler bir heyecan şehre gelir.

Aksakallar şüpheyle bakar gelenlere, "*heyecan aklı baştan alır*" derler...

Söylenene aldırılmaz Yeni İzmir, dört elle sarılır yeni fikir-
lere.

1 Darağaç'a komşu mahalle, kısmen Ege Mahallesi. Yun. Serseri yatağı. (Mortis: Serseri, külhanbeyi, kabadayı.)

2 Yun. Kabadayı.

3 Yun. Mavra: Gevezelik.

4 Yun. Berbat, kötü.

5 Yun. (Yemise to krası): Doldur şarabı.

YENİ ŞEHRİN ÜÇ-BEŞ VAKTİ

Masal dediğin bir inatçı taş.

Hakikati arayan, sözüm sana, sen sen ol sert diye taştan yulma; kes, biç, yont, yıldız yağdıran sonsuz yüzler çıkar ortaya. Ya sonra?

Hakikat kara taşın hangi yüzündedir diye sorma! Çok soran değil, hep arayan bulur...

* * *

Allah'ın her günü vakit geldiğinde, “*Ya Allah, Bismillah!*” çekip semazen misali döne döne yükselir o doksan dokuz basamakta.

Günün birinde, bir seher vakti, Muhammed ümmetine “*Haydin namaza!*” demeye onca basamağı çıkıp şerefeye adım atmadan müezzin, Ay Vukolo eklisyanın zangocu¹ “*Ya Alla, Panayamu!*”² deyip koca çanın halatına asılır:

“Dan don dan don, dan don...”

1 Kilisede hizmet eden ve çan çalan kimse.

2 Ya Alla, Panayamu: Ya Allah Meryem Ana'm.

İmam Sokak'tan Kervan Köprüsü'ne, Temaşalık sırtlarından *Fasulya Meydanı*'na¹ yayılır dalga dalga çan sesi.

Bir adımı içeride öteki adımı şerefede, *"tevbeler olsun"* deyip kalakalır ihtiyar müezzin. Kibleye açılan kanat aralığından bir gözüyle kabir bekleyen servilerde, bir gözüyle ufku gözleyen kale mazgallarında dolaşır...

"Koca Pabuçlu Allah, ne sevgili kulmuşum!.. Ezana yol veren zangoç olaydım, koca çanın ipinde asılı kaldıydım şimdi!"

Şerefenin korkuluğuna dayayıp iki elini, son vuruşu söne-siye çanı beklerken, içinden geçenlere kıs kıs güler...

Çan sesi söner ve iki elin başparmağı kulak arkasına gider, var gücüyle şehre seslenir:

"Allahu Ekber!"

Çok dinli şehrin itirazı olmaz bu seslenişe, şehrin bütün dinleri için Allah ekberdir² ve makamdan makama geçen bir ilahiyi tamamlar sanki sabahın erinde birbiri ardı sıra şehri dolaşan çan ve ezan sesi.

Bir semavi ahenktir, tövbeler tövbesi, *"inkâr eden"* ile *"iman eden"*in sabahı duyuran sesi!

Şehri bilmeyene çan ile ezan ayrı yollar aşar gelir görünür; lakin doğru değildir. Bir yanağına inen şamara öteki yanağını uzatıp *"gel barışalım"* diyen ile, beş vaktin beşinde şerefeden *"sulha gelin"* diyenin yolu niye ayrı düşsün, hayret!

1 İmam Sokak, günümüzde Çankaya tarafına düşer; Kervan Köprü, Kermer'deki köprü; Temaşalık: Kadifekale altında semt; Fasul(y)a Meydanı, günümüzde Lozan ve Montrö meydanları arasına düşen, ünlü Frenk Sokak üstü bir meydan.

2 En büyük.

“Mademki aynı havayı teneffüste sınar bizi Mevlâ, sesin sese hürmetidir aslolan, değil mi ya...”

Böyle der şehir ve yeniden şehre ses verir müezzin:

“Allahu Ekber!”

İzmir çok dinli, çok sesli şehirdir...

Üflerken neyzen müezzin, yay çekerken tamburi zangoç, musiki terbiyesi icabıdır, yol göstereni usulüyle beklemeyi bilir şehir.

Cümle seslerin “öteki” sese hürmetle sustuğu taksim, cümle seslerin bir sesin peşi sıra ahenkle coştugu “*usul-ü curcuna*”¹ misali bir ahenktir bu şehirde hayat.

İzmir çok dinli, çok sesli, çok renkli, ahenkli bir şehirdir.

Ahenge eşlik etmekle tarıfsız bir aşk içine düşen müezzin şehre tekrar seslenir:

“Allah Ekber!”

Nif ile *Spil*² arasından şehre akan güneşin yıkadığı Körfez’edir bu sesleniş.

Aya Fotini’deki Rum millete, *La Sinyora*’daki Yahudi millete, *Surp İstapan*’daki Ermeni milletedir bu sesleniş ve onlardan sesler yükselir.³

“Allahu Ekber!”

Cami haziresinden⁴, eklisya avlusundan, havra pencere-

1 Alaturka müzikte hızlı bir usul.

2 İzmir’in doğu ve kuzeydoğusunda iki dağ kütlesi.

3 Aya Fotini: Rum Ortodoks metropolitlik kilisesi. La Sinyora: (Senyora Giveret) Havra Sokak civarı, 927 sokakta havra. Surp İstapan: Günümüzde 1365 sokak ile 1362 sokak arasında kalan, Konak İlçe Emniyet Müdürlüğü binası alanında, Ermeni metropolitlik kilisesi.

4 Hazire: Mezarlık. Genellikle cami avlularında olanları için kullanılır.

lerinden bir telaş havalanan güvercinler Nif'ten akan güneşi şehre getirirler, şehir uyanır:

“*Sabah şerifleriniz hayrolsun!..*”

“*Kalimera sas!*”¹

“*Pariluys!*”²

“*Şalom!*”³

Selâmı alır yorgun sabahların Meyhane Boğazı, süzüm süzüm süzülür hâlden bilir bakışlarla.

Bu bakışlardan gözlerinin kaçırır müezzin, *Yunt Dağı'nı*⁴ sırtlamış Yamanlar'a döner yüzünü, Ermeni mahallesi karşısındadır, elinde değil, hafıza o acı günlere gider...Rumi sene 1261 olmalı, Miladi 1846 gibi olmalı, şehir unutmaz bu tarihi...

Ne afet bir yangın, ne acı bir felakettir o! Belki de bin nasihat yerine geçecek, gelebilecek kötülüklere hazır olmaya dair bir musibettir, bir derstir o.

Ne bir hane ne bir ibadethane kurtulur alevlerin dehşetinden. Şehre günler ve günlerce kül yağar, aylar ve aylarca is kokar şehir. Yangın söndüğünde, *Haynots*⁵ bir kömür yığınıdır!

Ne dehşet şeydir her sesi bastıran cehennemi alev dillerinin sesi! İzmir bir tek bu sesi istemez, yok, bir de derinlerden gelen o *hareket*⁶ uğultusunu.

1 Yun. Günaydın (size).

2 erm. Günaydın.

3 ibr. Selam olsun.

4 İzmir'in kuzeyinde dağ kütlesi.

5 erm. Ermeni Mahallesi.

6 Deprem.

Tam da “*Hattı Hümayun*”¹ yetișeyim imdada derken, tam da ekâbir saltanatına az buçuk düzen vereyim derken, cümle gayrı müslim milllet gibi Ermeni millet de ikinci sınıf olma zencirinden tam da kurtulayım derken...

Beș sene ya geçmiş, geçmemiştir ki Hattı Hümayun üstünden, Haynots’u külliye kömür eden, kül eden yangın olur.

Çan sesini ezan sesine katanların, kara günde dayanışma göstermeleri kulaklarına misafir seslerin hakkıdır, farzdır...

En evvel İstanbul Ermenileri, Patrikhane ve ardından her milletten ustalar, her milletten vicdan sahipleri sofrasını, hırkasını, odasını bölüşmeye koșar ve şehir bir hummalı inşâ işine girer...

Petrata’dan² taş yükleyip getiren teknelerin, Nif eteklerinden taş çeken develerin çanları ve kağnı sesleriyle inler şehir ve gündün güne temeller yükselir.

Foça, Bergama kireç taşları tekneler dolusu gelir; şakul terazî örgüler, sarı beyaz yumuşak taşlarla örölür duvar olur; bir kalem, bir çekiçe oya oya işlenir kat silmeleri gerdanlıklar olur, kapı taşlarına emsalsiz dantelâlar çekilir. Bir sene geçmez o kireç taşları kaya gibi olur, kalem, çivi işlemez. Allah’ın hikmeti!

Kum kalıplara dökülen kaynar demir, soğur donar da lâle olur, gül olur kapılarda, kapı kollarında, kapı tokmaklarında, pencerelerin göbekli demirlerinde...

Az zamanda eski mahalle yerine elbirliğiyle öyle bir mahalle dikilir ki, Osmanlı Osmanlı olalı sokakları böyle düzgün giden kâğıt mahalle görölmüş değildir.

1 Padişah fermanı, Tanzimat Fermanı.

2 Yun. Kayalık. Günümüzde Naldöken semti.

Haynots, ki şöhrati dağlar denizler aşar, seyrine doyulmaz bir çeyiz-i ziynet olur. Hayran seyreder şehrin İslâm mahallesi ve bu hâlden gönenir müezzîn...

“Eşhedü enne Muhammeden!”

Çatı mahyası minarenin alemini aşan, pek asri, görülmedik bir binadır, dikilip durur *Çorakkapı Camii*¹’nin burnu dibinde, müezzîn, yükselen *Surp İstepan*’ı göremez olur.

Yeniden yükselen *Surp İstepan* kara gri taşlardan kalın duvarlı koca bir kilisedir, en muteber, en büyük Ermeni ibadet mekânıdır. Kalın duvarları ayakta kalsa da sanatkârane ince işleri yanmış, kül kömür olmuş; onarmak, döşemek ve süslemek uzun seneler almıştır.

Üç beş küçük kilise de yanmıştır. Onca zaman zarfında Ermeni millet nerede ibadet etsin?

En münasibi *Ay Vukolos*².

Haynots ahalisi yıllarca Ortodoks milletle beraber kullanır *Ay Vukolos* eklisyayı ve eklisyanın adı uzunca seneler *Hayhurum*³ olarak kalır.

Surp İstepan’ı göremeyen müezzîn, yerinde yeller esen *Basmahane*’yi hiç göremez. *Basmahane* ki tren garı ve buharlı makinalar devri öncesi Ermeni ustaların hüner döktüğü tezgâhlı dokuma kumpanyasıdır. Şimendöferli Yeni Zaman hayrına yıkılır, yerinde *Basmane Garı* dikilir.

Basmane’nin, *Basmahane* olduğu Eski Zaman’da, Ermeni

1 Basmane İstasyonu güney cephesi karşısında tarihi camii.

2 Aziz Çoban (Kilisesi). Aya Vukla diye de bilinir, Basmane semtindedir.

3 Rum Ortodoks Kilisesi üyesi olan Ermenilere verilen addır.

usta elinden çıkan tezgâhlarda, Ermeni ve Rum dokumacıların atkılı çözümlü el ve ayak yarışından öyle güzel yazmalar, öyle güzel basmalar çıkar ki her görenin hilafsız aklı çıkar.

Bahar basmış basmaların basmahanesi, *Çorakkapı* minaresi ile *Surp İsteyan* çan kulesinin arasına girmeme nezaketini gösteren tek kat bir bina iken, yerinde şimdi, o ufka mani Yeni Zaman binası oturur: *Kasaba Tren Garı*.

Günde beş vakit müezzin bu nezaketsiz heyula binaya söylenir: “*Hayye alessalah!*” Nasıl söylenmesin? “*Haydi sulha gel!*” diye İslâm milleti çağıran ses, Yeni Zaman’ın yeni binasına çarpar söner, *Haynots’a* varamaz.

Eğer ki lokomotif istimli düdüğünü koyuverirse kimseler ezanı duyamaz.

Yalnızca seslere değil, huzura da engeldir yeni bina. Sade ömr-ü hayat sürenlerin değil, ahret hayatı sürenlerin de huzurunu bozar.

Çorakkapı’nın haziyesi de yıkılır, tren garına katılır. İslâm milletin Eski Zaman hikmetlilerinin kabirleri tarumar edilir. Tıpkı *Punta’da* Ortodoks millet mezarlığından yarıya yakını *Aydın Garı’na* katıldığı gibi.

Cemaatler istemez ölülerinin huzursuz edilmesini, ancak ekâbirler ve İngiliz kumpanya patronları el sıkışır ve onların dedikleri olur.

ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ Α. ΊΣΗΓΟΝΗ

ΙΔΕΥΘΕΝΤΑ ΤΩ 1854

ΤΑ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΕΥΤΕΡΑ ΤΩΝ ΕΝ ΑΝΑΤΟΛΗ
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

BEYAZ MENDİL

“Yeni Hayat” şarttır ve bundan böyle hayatın tekerleği buharlı makinalarla dönecektir. Senelerce kulaktan kulağa gezen; meyhane, kıraathane ve bitirimhanelerden çıkmayan, çarşı pazar dolaşan söylenti, artık olacağına varır şehirde!

“Yüz deve yüküne yük demeyen, hem de bir günlük yolu bir saatte alan “gâvur icadı”, şeytan arabası ha! Olmaz öyle şey, imkânsız!”

Gözümle görsem inanmam diyen akılların; döşenen şimendöferin her bir metresiyle, yükselen binanın her bir sıra tuğlasıyla ayakları suya erer, ne çare ki şehir pek huzursuzdur. Yeni Zaman’ın Frenk ekâbiri kahkahalarla güler güler de:

“İlim ve fenden pek habersiz bu ahali”, der

Eski Zaman’ın Yeni Zaman’da dört ayak üstüne düşmüş İslâm ekabirleri de katılır Kordon kulüplerinden yükselen kahkahalara!

Eski ve dahi Yeni, her iki zaman içinde günlerce tellallar dolanır, teknil sokak ve çıkmazlarda türlü dillerde aynı telden aynı nameyle çığırır ve cümle âlemi bayramı seyrana çağırır:

“Ey Ahali! Duyduk duymadık demeyin! İzmir’e Tren geldi! Lokomotif geldi, marşandiz, posta treni, banliyö treni, kara tren geldi! İzmir’e şömendöfer döşendi! Hoş geldi! Çorakkapı’da, Basmane Garı ve dahi Kasaba şömendöferinin küşat resmi vardır. Duyduk, duymadık demeyin!”

“Hayye alelfelah!”

Müezzinin hançereyi paralayıp çıkan sesi nafiledir, her millete sulh ve saadet isteyen ses kimseye ulaşamaz. Şehrin cümle sesleri; kulun Allah’a yakaran sesi dahil, çan ve ezanların çağırın sesi dahil, semaya yükselen cümle sesleri yutan bir yeni sese teslim olacaktır:

Basmane’den istim salıp yola giden, istim salıp yoldan gelen *Kasaba Postası*’nın uzayıp giden sesine!

Çorakkapı Camii minaresinin şerefesinden giden trenin son vagonuna takılır şaşkın müezzin gözleri:

“Ben söyledim amma ben bile duymadım bu “hayye alelfelah”ı, acaba, ağzımdan çıkan mı, kulaklara giren mi esastır?”

“Bu ezan bozuldu, olacak şey değil, sil baştan okumak lâzım” diye geçirir içinden müezzin amma sesini alçaltıp bir yol gitse de makamda karar kılamaz, hicazdan segâha, ikindiden akşama kayar durur hançeresi, duyanlar duymayanlara duyursun der, geçer.

“Allahu Ekber!.. Allahu Ekber!..”

Şehirde en yüksek, en ulu, en *“ekber”* olan Aya Fotini eklisya’nın çan kulesidir. Daha yükseği var mı?

Var!

Şehirde en *“ekber”* olan Uşşakizade’dir ve bir yeni konağı daha vardır şimdi müezzinin karşısına dikilen. Deryaya karşı konakları olduğu halde, bir de trenlere yakın yere yaptırır. Deve haracıyla yetinemez, her ekâbir bilmese de, o işini bilir, ticarettir kazandıran, işlerini buradan yürütecek, gelenini gidenini burada ağırlayacak, develerin yükünü alan kara vagon

dolusu türlü mallarını, *Osmaniye* sokaktan arka sokağa kadar uzanan bu konağın altındaki ardiyeye indirecek, para edeceği zamanı bekleyecektir. Ufukta mizana direği, yolda kervandan kalkan tozu bekleyen gözler, “*Fizan*” dan¹ duyulan lokomotif feryadına kulak kesilir olur. Vardım derken ayrı bağıranı, git-tim derken ayrı çağıranı bütün şehir işitir.

Altınpark işitir, Temaşalık işitir, lakin Temaşalık hem işitir, hem seyreder el yüz boyayan kara dumanı ince istimle yarıp geçen o şeytani sesi.

Eski Zaman hâkimi iki ortak, minare ve çan kuleleri, üstlerine gelen sestten irkilir, korkar. Nasıl korkmasınlar, şehrin zaman ayarı çan ile ezan ile değil, o şeytani sesle verilir olunca nasıl korkmasın?

“Komşum, Kasaba Postası geçti mi, duydun mu?..”

“Torbalı treni tehirlir mi ki?.. İstavroz’dan² takırtısı gelmedi de!..”

Yeni ses, kahvehane peykelerinin maceralı askerlik sohbetlerini itibardan düşürür. Lâf döner dolaşır, gelir dayanır şimendöfere:

“Kasaba’dan Alaşehir’e uzanıyormuş hat, doğru mu?”

Mahalle çocukları aşık atmayı bir yana bırakır, sokak aralarında sıra sıra tren olur, lokomotif peşinde dolanır; hanelerde mestler, terlikler, yemeniler ipe dizilir, kopillere oyuncak tren olur.

Kız ile oğlan, evli veya yavuklu şimendöfer istiminde fal bakar, kısmet görür, servet görür, kavuşma görür, ayrılık görür, illâ ki bir şarkıda her dilden aşk görür.

1 Libya’nın güneybatısında bir yerleşim. “Çok uzak” anlamına kullanılır.

2 İstavroz: Günümüzde Hilal istasyonu civarında birbirini kesen raylara verilen isim.

*Uzayıp giden şu tren yolları
Açılıp sarmayan yarin kolları
Oğullar kızları nazlı dulları
Uzayıp giden şu tren yolları...*

Her mahallede, her dilde gezen şarkı; hem bir *hicaz*¹, hem bir *saba*² makamından bir şarkı, hem bir türkü, hem önemli bir tarih düşme, hem de uzakları yakın eden şeytan icadına tanınan bir imtiyazdır.

Ama hepsinden fazlası bir koyu ayrılık hüznüdür bu icat; oğulları-kızları alıp götüreren, mendil sallatıp asker yollatan, gelinlere dulluk haberi getirendir tren...

Tarih, Kanunuevvel 1276 civarı olmalı³, Punta Garı Aydın hattı, fukara düğünü misali, pek sesi çıkmadan açılır.

Tarih Kanunusani 1282⁴ civarı olmalı, Basmane önü sanki bayramyeridir. Eski Zaman ustaları, bin tevbe ile mahşer yerine benzetir bu hali, içine kurt düşer, yoksa alır kıyamete mi götürür bu şimendöfer dedikleri her dinden milleti!

Aydın demiryolunu da Kasaba demiryolunu da istimi bulan İngiliz milleti yapar; Punta Garı da Basmane Garı da İngiltere yapısı bilinir, lâkin emeğin çoğu İzmir ustalarının, ırgatlarıdır.

Biri sessiz sedasız açılır işlerken, ötekine bunca davullu zurnalı düğün bayram niyedir ki?

Basmane Garı'na gösterilen itibar İslâm mahallesi dizi di-

1 Klasik Türk müziğinde düğâh perdesinde karar kılan bir makam.

2 Klasik Türk müziğinde bir birleşik makam.

3 Miladi, Aralık 1866.

4 Miladi, Ocak 1872.

binde diye midir ki? Basmane yapıp bitirildikten sonra İslâm ekâbirlerinden gelen şikâyet yüzündendir belki.

Kasaba hattı bitmeye yüz tutunca, İzmir'in, hatta Bütün Aydın eyaletinin Eski Zaman haraççızadeleri Yeni Zaman haracının telaşıyla saraya koşar:

"Aman padişahım, yaman padişahım, bu İngiliz'i tek bırakma" der, el etek öper, bir irade koparırlar:

"Basmane Garı, Kasaba hattı, bütün istasyonları, trenleriyle, İngilizlerden alına, Fransızlara verile..." Niye ki?

Tevekkeli Osmanlı'da oyun çoktur dememişler! Rivayet odur ki, ekâbirler şöyle diyesiymişler:

"İkisi birden İngilizin olursa baş edemeyiz, biri Fransız olursa, birini birine vurdurur, işimiz gördürürüz."

Yine rivayet edilir ki, İslâm ekabiri, İslâm'ın sırmalı askeri oldum bittim Fransıza aşk duyar da, İngilizi pek sevmez, belki bu yüzdendir Kasaba hattının elden ele geçmesi...

Pek tantanalı uğurlamalar yapılır Basmane'den Kasaba'ya ilk giden trene. Vagonlar güreşe sürülen *tülü develer*¹ misali değerli halılarla, has ipek şallarla, gelin başı tüllerle, kızıl güllerle donanır; lokomotif, kilisede nikahı kıyılacak damat gibidir, ipek beyaz mendiller iki yanında ve istim kazanı defne dallarıyla donatılmış simsiyah bir koca bedendir.

"Alır kıyamete götürür İzmir'i bu şimendöfer dedikleri!..."

Frenk ekabirler, *"Ne kıyameti dersin bre herif sen?"* diye çıkışırılar endişeli Eski Zaman ustalarına.

1 Uzun tüylü, özel güreş devesi (erkek).

Gelecek çil çil altınlarla mest olan cümle levant, çorbacı¹ ve bilhassa İslâm eşrafından Uşşaki'nin bayramıdır bugün.

Yıktığı binanın adına mahkûm Basmane Garı'nın demir işlerinin çoğu bu şehrin imalâtıdır: kâgir inşaat, ahşap işleri, döküm fenerler ve kandilleri, kesme cam işleri de İzmirli ustalar elindendir.

Sadece Punta'nın meydan saati ve içerdeki büyük duvar saati dışarıdan hediye gelir, oysa her boydan saat de yapar bu şehir!

Her dinden fukara ahali uzaktan seyrederek biteni ve elbette seyretmekle eremez meselenin sırrına, Yeni Zaman'dır, yanıla yakıla onlar da beller yeni düzeni:

"Ha deyince elin kolun sallayıp giremezsin her yere! Yolgeçer hanı mı bu!.."

"Gar dediğine duvardan atlanmaz, girişin çıkışın yolu yordamı vardır. Dikkat et, Allah korusun tren çiğner seni!"

Bekleme salonlarında da, tren vagonlarında da birinci, ikinci, üçüncü sınıf diye ayrı salonlar, vagonlar vardır. Üçüncü sınıf ahalinin, keseyle altın verse de yüksek sınıf mekân ve vagonlara *"...duhulü memnudur"*²

Birinci sınıf vagonlar; kapı yanlarında aynaları, Fas işi keçi derisi kırmızı koltukları, yerlerde halıları ve kesme cam pencereleri ile ayrılır ötekilerden ve ekseri tek vagon olur.

İkinci sınıf vagonlar; deri kaplı yeşil koltuklarla üçüncü sınıf ahaliden ayırır kendini. Ekseri iki-üç vagon olur.

1 Hristiyan ileri gelenlerine için kullanılan sıfat.

2 Girmek yasaktır.

Üçüncü sınıf vagonlar; kaba etlerde uzun zaman hatırası kalan tahta sıralarıyla meşhurdur. Lokomotifin nefesi yettiği kadar, sekiz-on vagon her dinden, her dilden ahalinindir.

Yolcular sınıf sınıf ayrılrsa da Yeni Zaman “müsavat”¹ getirmiştir, her dinden cümle sınıf mensuplarının beyaz mendil sallayarak yolcu uğurlama ve her dilden aynı türküyü çıkırma hakkı vardır.

Bir beyaz mendilin sallanışını

Unutmam o gece ayrılışını

Silemem coşkunun gözüm yaşını

Uzayıp giden şu tren yolları...

Osmanlı’da Eski Zaman’ın hüküm sürdüğü, “Hürriyet-Uhuvvet-Adalet” nidalarının gök kubbede asılı kaldığı zamanlarda, İzmir Yeni Zaman içindedir.

Kaynar kazanlardan istim alan ve semaya istim salan zamansız lokomotif feryatlarının kadim seslere tecavüzleri arasında, bir dünya doğmaktadır İzmir’de. İzmirli usta, İzmirli papaz, imam ve haham bu doğuma şahittir.

Haham efendi, imam efendi, papaz efendinin endişesi odur ki; Punta Garı ve tren yollarının bir kısmı Ortodoks millet mezarları üstüne; Basmane Garı ve tren yollarının bir kısmı İslam millet mezarları üstüne oturmuştur. Mezar bozmak caiz değildir. Mezarı bozanın düzeni bozulur.

Ustalar hünere hayrandır. Ustalar istim hünerine ziyadesiyle hayrandır. Lakin, istim alan şehre dair derin şüpheler vardır. Şehrin düzeni bozulmuştur, bu hali ilk ustalar sezer...

1 Eşitlik.

“*Lâ ilâhe illallah...*”

Bir de ezanı bitiren müezzinin şüpheleri vardır, kırk yıldır günde beş vakit aşk ile seviştiği şehrin hâlinden...

Pervane misali döne döne iner doksan dokuz basamağı. Ses be ses eksilmeye, makam be makam bozulmaya koyulur gibi gelir ona şehir. Nasıl bozulmasın, biri diğerine saygıda niyetli ve gayretli çok vakitli çan ile beş vakitli ezanı bastıran bu vakit bilmez sesin altında!

Yeni ses “*illallah*”tan¹ anlamaz, der ki:

“*Eski Hayat değil Yeni Hayat’tır felah!*”

Eski Hayat kervan ile bilinir; Yeni Hayat *istim* ile *buhar* ile *vapur* ile çağrılır ve ustalar onu üç vakte ayırır:

Birinci vakit “*Eristim*”, ki bu vakte ahali hâlâ “*Devri Kervan*” der;

İkinci vakit “*Halistim*”, ki bu vakte ahali “*Deveci Devri*” der;

Üçüncü vakit “*Sonistim*” vaktidir ve ahali, Basmane’den kalkan ilk tren ile başlatır o vakti ve takacak isim arar, lâkin zengin diller şehri hiçbir dilde bu vakte bir isim bulamaz.

1 Bıkkınlık ifadesi.

İllallah KARANTİNA!

*Kayayı âlem görür, sen sen ol, kovuğuna gir de bak, kuytusuna
bir iyi kulak ver!*

* * *

Bahr-i Siyah'ın¹ epeyi uzak sancağından gelmiş hamallar; kanca geçirip sırtladıklarını, çam kalaslar üzerinden cambaz misali sıçrayışlarla *takalara, çektirilere, tirandillere*² bir koşu indirip döner, soluklanmadan bir kanca daha geçiriverirler develerden inen çuvallara...

Yeni Zaman'dır; istimin er vaktidir, erken vaktidir.

İzmir, şehre gelen kancalı hamallara *Pontiyos*³ der; dilleri İzmir Rumcası gibidir lakin dil zengini İzmir tam anlamaz bu dili!

İstim gelip oturunca, yani *Hal-i istim* vaktinde indir-bin-dir işleri pek artınca, İslâm millet hamalları da görünür olur şehirde; şehir onları yeni tanır, Kürt derler onlara.

Kürtler şehre yeni bir dil getirir lakin dil zengini de olsa İzmir anlamaz Kürt dilini!

1 fars. Karadeniz.

2 Çektiri: Hem kürekli hem yelkenli bir gemi sınıfı. Tirandil: Bir çeşit yelkenli kayak.

3 Pontuslu.

Yeni Zaman, istim üstündeyken ve iki şimendöfer hattı da bitmiş iken, şehre koca bir liman inşa edilir; dalgaları kesen duvarlar örülür, dalgasız denizi olur liman Körfez'in.

Liman'da babalara bağlanan buharlı gemi yükleri; ya bir tabla üzerine istiflenir, ya hurç misali ağ torbalar içine doldurulur, *butzargátis*¹ ile güverteye, ambara indirilir. Develerden rıhtıma indirilenler de ya bir tabla üzerine istiflenir, ya hurç misali ağ torbalar içine doldurulur, *butzargátis* ile ambara indirilir.

Yük yukarı çekilirken hamal tayfası, boş *butzargatis* aşağı salınırken bu sefer gemici tayfası avaz avaz bağırır:

“*Varda!*”

Kürt hamallar da bu usule uyar lakin sesi kendi seslerine uydurur:

“*Varde!*”

O sesler ki inan olsun Kale'nin ardından bile duyulur.

Her gün, her saatte, açıkta demir atıp bekleyen yetmiş iki milletten gemiler, Liman'a giriş sırası geldi mi istimli düdüklerini salıverir, bu sevinçli ses ta *Kordelyo*'ya² kadar gider, dolaşır gelir...

İlk buharlı gemi Körfez'den girdiğinde hem Eski Zaman usulü yelkenler foradır hem de kara dumanlar yükselir tek-neden -yanlış olmasın- tarih Rumi 1244³ olmalı, her dinden İzmirli adamlar kıyıya koşar, yığılırlar. *Tamaşalık*⁴ kadınla-

1 yun. Bucurgat. Bir manivela yardımıyla yük kaldıran araç, vinç.

2 Günümüzde Karşıyaka.

3 Miladi 1828.

4 fars. Aslı Tamaşalık: Seyirlik, gezilecek yer. Dillere “Tamaşalık” olarak yerleşmiştir.

rı, Kordon kadınları camdan, “*cumba*”¹ dan bakar, şaşırırlar.

“*Ne garip bir “sefine”² dir bu böyle, yelkeni yanar tüter gelir!*”

“*Hem atmos, hem kapnos, ke anigo yelkeni!*”³

Yelkeni dumanlı tekne, açıkta demir salar; evvelâ bütün tayfa, şehre geçit vermez koca kara taşın ardına götürülür. *Karantina*⁴ der şehir buraya.

* * *

Eski Zaman’da veba belasından, kolera, tifüs belasından çok çekmiştir şehir; tayfalar kaynar kazan hamamlara sokulur, bakılır, bir illet bulunmaz, şehre buyur edilir. On gün, bilemedin on beş gün misafir kalır mürettebatı karantina altına alınmış bu garip tekne Körfez’de.

Ya illet çıktıysa? Ya ömrü tükenir giren gemicinin ya aklı gider başından, o sebeple:

“*İllallah karantina!*” lâfı dilinden düşmez o zamanın gemicilerinin.

Daha Körfez’e girmeden başlar yüreklere düşen “*acaba*”nın SIZISI.

O bıkkınlık iledir İzmir, gemici hafızasına bir satır daha yazılır:

1 Eski İzmir evlerinde, sokağa doğru çıkıntı yapmış olan kafesli, kepenkli balkon.

2 ar. Gemi.

3 Yun. Hem buhar, hem duman, hem de yelkeni açık.

4 Geçmişte Urla açıklarındadır Karantina adası. Daha sonra Karataş’ın ardına taşınır ve o semtin adı olur Karantina. Günümüzde Küçükyalı semti.

“Karantina şehri İzmir”

Ahali, yalı boyu seyrana çıkadursun, karantina ardından ileri gelenler hemen varır çıkar güverteye, bir de ne görsünler: bir koca ocak üstünde bir devasa kazan, hâlâ sıcak!

“Ocaktı yok kazandı” diyedursunlar, hafiften kara duman salan bir uzun boru bu şaşkın eder onları!

Ürker, korkar sorarlar: *“Bu ne bu!”*

*“Kamidata”*¹ der kaptan kasım kasım kasılırken...

Uzun borunun yanında ak istim salan bir ince uzun boru daha; ağızlar bir karış açık, sorarlar:

“Peki bu ne bu!”

“Kazanda sıkışan buharı ayarlar, supap denir, yeri gelir düdük olur.”

Bir bir anlatır kaptan, bilmiş bilmiş baş sallar seyr-i sefer ve seyr-i sefain amirleri ve korkudan sararmış benizlerle döner gelir, bire bin katar, şehre anlatırlar.

Şehir misafire *“kalk git”* demez lakin geminin kaldığı süre içinde bire bin katarak anlatılanlara inanan İzmir ekâbirleri padişaha haber uçurur hemen.

Padişah irade buyurur: *“Tez Astane’ye² getirile!”* İskoç memleketin *Ellinas*³ kaptanlı bu acayip vapuruna *“tez git”* der amirler ve o an İstanbul’a yollanır!

İstanbul bu, bırakır mı, derhal gemiye el koyar. Osmanlı’nın ilk buharlı gemisi işte bu Ellinas kaptanlı İskoç bayraklı gemisidir!

1 Yun. Baca.

2 fars. Başşehir (İstanbul)

3 Yun. Yunanlı.

Dert etmez İzmir, üç beş ay ya geçer ya geçmez, Körfez vapur dolar, istim akı yelken akına karışır, ardı ardına Körfez'e girerler, çıkarlar, su üstünde gezinir kara duman yanında ak istim, kara duman arası ak yelkenler ile seyrine doyum olmaz Körfez'in.

Bu tarihi, yani Hicri 1244, hep Yeni Zaman'ın "*Hal-i İstim Vakti Başı*" diye tarih düşer ve ardından olan biteni masal niyetine dillendirir güngörmüşler.

* * *

Liverpol derler bir *Angülya*¹ şehre; koyun yünü, keçi kılı, el halısı, palamut kimyası satan cesur tüccardan vapurlarla kalkıp giden olur. Bunlar Hristiyan milletin yol iz bilenleridir, varıp görürler ve alıp gelirler ve günlerce anlatırlar, hayret ki ne hayret!

Meyhaneler, kıraathaneler, vakti dar ustaların mekânları bile sade onların döktükleri dillere kulak verir olur:

"Aman dostlar, sizi Allah inandırısın dünya eski dünya değildir, alet eski alet, tezgâh eski tezgâh değildir, dünya suyun istimine dumanın karasına teslim olmuştur, elimizi çabuk tutalım, yoksa nal toplarız!"

Öyledir. Buhar, adı "*vapur*"a çevrilir ve teknelerde yoktur sade; buhar kumpanyalarda tezgâhtır yünlü dokur, pamuklu dokur; kumpanyalarda "*presa*"dır palamuttan kimya, çekirdekten yağ çıkarır; demir döver, çeliğe su verir, çarklar yapar, buhardan kuvvet alan "*mikani*"ler² yapar...

1 yun. İngiltere.

2 yun. Mikani: Makine.

Yol iz bilenleri tutmak ne mümkün? Marsilya derler bir Frenk şehre gider “*alisverisi*”¹ etmeye, hüner görüp kapmaya... El halısı götürür, incir-üzüm götürürler, bunlar bilinir, bilinmeyen odur ki, hünerli ellerden çıkmış türlü mobilyalar, türlü cam işleri, türlü kimyalar götürürler, bunlar da bilinir, lakin usta gözler ve usta ellerde istimli hünerler kapıp gelirler, bilinmeyen odur.

Isparta’nın, Kula’nın el halıları nam salmıştır değil mi? İngiltere desen çalar, hüner çalar başlar makinelerde harciâlem halı dokumaya değil mi? İzmir’den kalkıp onca yol giden, gidip onca icat gören geri kalır mı?

Ermeni *Ispartalıyan* sülale halı fabrikası kurar; Ermeni *Silikciyan*, *İspencyan* ve *Kahyayan* bir olur, onlar da halı fabrikası kurar, Kulalı *Yovakimoğlu Cezayir Han’a*² hem meşe palamutu yığar, hem türlü kimya çıkaran istimli düzen kurar. Yovakimoğlu’nun ana dili Türkçe’dir, kutsal kitabı İncil Türkçe’dir, Yunan alfabesi harfleriyle Türkçe yazar, okurlar. Diğer Hristiyan milletler onlara “*Karamanlı*” der, onlardan duyan milletlerin de ağzı alışır buna...

Issigonis, dökümhanesini buharlı kumpanyaya çevirmekte hiç onlardan geri kalmaz.

Telaşı gören, olanlara şaşan birbirine sorar:

“*İzmir nereye?*”

1 Smyrneika’nın en çok kullanılan, her milletin kullandığı kelimedir diyebiliriz “*alisveris*” için.

2 Cezayir Han: İzmir, 855. Sokak’ta tarihi han. Yıkılıp yerine yapılan bina bugün kamu binası.

Her giden, götürdüğünden daha kıymetli, yükte hafif yeni istimli istimsiz hünerlerle, akılda mayalanmış bilgilerle döner gelir İzmir'e ve dönerken şahit olur ki, Körfez'e seher vakti ile kuşluk vakti arası giren vapuru güneş karşılar ve güneşin doğarken şehre gülüşünü görür onlar ve İzmir'in kıymetini daha bir iyi anlar!

Liverpol'dan, Marsilya'dan, Triyeste'den, Odesa'dan, Trabzon'dan, Selanik'ten, Beyrut ve İskenderiye'den istimli istimsiz İzmir mallarını almaya koşanlar da görür ki sabah Körfez'e giren vapurlarını o gülen gözleriyle "İzmir güneşi" karşılar ve o gülüşü gören, İzmir'in kıymetini daha bir iyi anlar!

İşte o zaman, denizci milletten doğma olmalı, o hikmetli söz düşer akıllara:

*"To fos aneveni apo ta anatolika."*¹

İzmir ağzında "Güneş Doğu'dan yükselir!" olur, öyle kalır. Ve değişir, cümle ağızlara bir hikmetli söz olur oturur:

"Güneş İzmir'den yükselir!"

Akşam güneşi başını eğer, Körfez'den çıkmaya başlar, palamar çözüp Liman'dan yol alan her teknenin güneş karşındadır, güneş suya dalararken güneşle beraber tekne de dalar suya, ikisi de Körfez'in koynunda kaybolur.

Adı çıkar şehrin:

"İzmir, güneşi koynunda şehir!"

İzmir'e gelen güneşle sevişir, giden güneşle sevişir...

1 Yun. Işık doğudan yükselir.

İstanbul'a gideni, Midilli'ye uğrayanı, Antalya'ya gideni koy
bir yana, dünyanın her köşesinden İzmir'e, sade dünya malı
değil; başı, kıcı, sancağı, iskelesi güneş dolu vapurlar gelir, gü-
neş dolu vapurlar gider İzmir'den.

Lafın kısası, dünya İzmir'e gelir, İzmir dünyaya gider, "*dün-
ya şehri*" dir Yeni Zaman'da İzmir.

KERHANES! İŞTE KIYAMET ALÂMETİ!

*Usta çırağı sınar: Güneş her seher aynı yoldan mı gelir İzmir'e?
Çırağın makbulü hemen cevap vermez, düşünür...
Çırak cevabı değil soruda gizlenen hikmetli yanı düşünür.*

* * *

Seher yelidir, estikçe eser, zıvanadan çıkarır, akıl bırakmaz
gemicide o sihirli nefes:

*"Nea Zoi!"*¹

Güvertede dört dönen gemici bedeninde mayası kabaran
bir büyüdür o:

"Nea Zoi!"

Kuvveti kudretten bir sedaya kanat açar *Napoliten* hava,
bütün tayfayı raksa kaldırır ve tuzlu dudaklardan bir ilahi
sesleniş yollar güneşe:

"Ma n'atu sole

Cchiu' bello, oi ne'

'O sole mio

Sta 'nfronte a te

1 Yun. Yeni Hayat.

‘O sole, ‘o sole mio...

sta nfronte a te... sta nfronte a te.”¹

Nif’ten doğan güne sade serenat kesmez gemiciyi, Yeni Zaman’da her limanda olanı ister, Aziz Nikola’ya rüşvet teklif eder, Meryem Ana’ya yalvarır gizliden de gizli:

“Ah ayağım toprağa bir değse, nice mumlar yakarım sana ey Analârın Anası!”

“Ah damağımın hasreti taze teri bir tatsam, bir mum daha yakarım sana!”

“Ah ki ne ah! Islak rüyalarımından kaçmış sureti soluk o belâlî huriyi tenhaya çeksem, terim terine sarılsa, dünyayı yakarım senin için Meryem Ana!”

Zaman o zamandır, buhara kesmiştir Bahr-i Sefid, buhara kesmiştir Körfez; Liverpool, Rotterdam, Marsilya misal limanlardan palamar çözüp İskenderiye’den, Batum’dan kalkıp İzmir’e varmak işte değildir artık...

Ancaaak!!!

Sancak Karaburun, iskele Foça dedikten sonra Karantina’ya varasıya sinede kopan fırtınaya dayanabilen benim diyen gemici beri gelsin!

Hele *Sancak Kale*² geçilirken işaret parmağını kırıp işmar eden, göz eden, “gel gel” diyen işvekâr *Temaşalık* servileri senden kaçmaya başlamaz mı, eyvah ki ne eyvah!

1 It. Napoliten şarkı. Ama başka bir güneş daha vardır, o daha da güzeldir/ O benim güneşimdir, karşımdadır/ Benim güneşim, benim güneşim/ Karşımdadır, karşımdadır.

2 16. yüzyıl sonunda yapılan, günümüzde Narlıdere’de askeri alan içinde kalan kale. Yenikale diye de bilinir.

Sudan kaçan istim, deli rüzgâra hamile yelken nafiledir; uskur tornistan eder sanki, sanki rüzgâr baştan kıça eser, hep-ten zıvanadan çıkarır hasretzede gemiciyi!

Bu hâl, ta ki ırgattan¹ boşalıp pür telaş suya dalan çıpanın peşi sıra akan zencir, hasret bedene kavuşma şarkısı çalası-ya, *bakla*² *bakla* nağmelerle dibe varasıya dur durak bilmez.

Çıpa iner, yuvayı bulur oturur, zencir boşluk alır gerilir, tekne rüzgâra verir başını, öylece kalır...

İşte o an teknil serviler tuzlu dudakları öper, başları göğ-
e uzanır ve hasret bedenler şehre teslim olur.

İşte o andır, o an gemicinin arzular şehrine kavuşma anıdır:

*O sole o sole mio
sta nfronte a te ... sta nfronte a te..."³*

Malûm, Nif'ten başını uzatıp göz kırpan güneşedir bu se-
renat. Güvertenin ziftli meşelerini dahi zıvanasından oynatan
bu güneş gemiciyi zıvanadan çıkarmaz mı?!

İzmir güneştir, bu bilinir ve bilinir ki bir Amazon şehridir
ve bilinir ki bu bir hoş rivayettir ve bu rivayete inandığından,
nazı da eziyeti de bir o kadar çoktur kavuşana.

Şarkılarla raks edip "*Ben geldim!*" diyene şarkılarla şakıyıp
"*Hoş geldin*" demek Eski Zaman usulündendir.

Lakin vakit sabahın körü!

İmam efendi taze kıldırılmıştır namazı, eski limanın hisar

1 Irgat, burada "işçi anlamında değildir. Irgat kökünden gelir ve bucurgat (Gemilerde ve yapılarda yatay kollarla ve birkaç kişi tarafından çevrilen düzenek) anlamındadır.

2 Bir zinciri oluşturan halka veya parçalardan her biri..

3 Benim güneşim, benim güneşim/ Karşımdadır, karşımdadır.

taşlarına oturan cami avlusundan Kale'ye kadar varıp dönen bir *hicazkâr* ile karşılar gemicinin gönlünden gelen selâmı:

“Visâli yâr ile mest ol hayâle dalma gönül

*Dudaktan iç meyi, cana elinden alma gönül...”*¹

Elde değildir, şarap ıslağı dudaklar güverteden şehre uzanır bir yudum daha alacakmış misali, karantinadan kurtulup palamar bağladığında kimse tutamaz onu, doğru yolları dudaktan içip mest olmaya...

Her gemicinin her limanda bir “*aftos*”² olur derler, yalandır, işte o yalan kızdırır gemiciyi, densizliğe öfkelenir, söylenir:

*“Aftos piyastos”*³ *ayırarak zaman, harcayacak mangır ner-deee!”*

Hâl böyle olunca, zamandan fukara, mangır *nanay*⁴, gemici, ayağı toprağa değer değmez hepten *zil*⁵ olduğuna bakmaz, doğru seyirtir oraya:

“Gemiciler, ilk hedefimiz Nea Zoi'dir, marş marş!”

Pek manidar bir Yunani isimdir; resmi defterlere tam tercümesi düşülür:

“Nea Zoi: Yeni Hayat.”

Yeni İzmir ve Yeni Hayat... Yeni Zaman'da ve yeni hayat içindedir şehir.

1 Hisar Camii imamı Râkım Elkutlu bestesi hicazkâr şarkı:

Yare varmakla kendinden geç, başka şeylere dalma
Şarabı dudaktan iç, sevgilinin elinden alma.

2 rum. Aftos: argo. Gönül eğlendiren (kadın).

3 Aftos piyastos: Aftos piyasası.(Hâla İzmir'de kullanılanı vardır.)

4 (argo) Yok.

5 (argo) Parasız.

Ağızlara çiğneyecek lâf lâzımdır, sanki Yeni İzmir’de yeni olan tek buymuş gibi, peyke üstü erkek çekiştirmelerinde, kafes ardı kadın muhabbetlerinde başköşeye hep o kurulur oturur:

“Nea Zoi!”

Lâf peykede, kafeste kalmaz; çan kulesinin son sahanlığından minare şerefesine gider gelir; zangoç ile müezzin, imam ile papaz oturur bir yol arar:

“Medet ya Yeni Zaman, bul buna bir çare!”

“Frengi derler bir kıran girer yoksa şehre, yamru yumru suratlar dolar şehre, yara bere içinde gezerler, kaçacak delik bulamazsın! İmdat ki ne imdat!”

Ustalar saklı masallardan kalanları döker ortaya, ermişlerden umar çareyi:

“Yetiş ya Hazreti Hızır! Yetiş ya Ay Yorgi!”

Ne kaya kovuklarında saklı masallardan bir aksakal çıkar Hızır gibi imdada gelir, ne hünerli usta akli yeter Yeni Zaman işinin içinden çıkmaya.

Kul sıkışmıştır, lakin beklenen medet olmadık yerden çıkagelir:

“Kurtarsa kurtarsa “kerhane”¹ kurtarır bu şehrin namusunu!” der birileri.

Frenk diyar görmüşleri, meselâ bıyıksız dudak altı gülüşlü çorbacı bilmez gibi sorar:

“Kerhane nedir, nerde bulunur, nasıl alınır!”

1 İzmir Rumcası. Smyrneika:-Kerhane, genelev.

Yeni İzmir tarafında, eski *Kordon*¹ üstünde, *verhane*² derler Eski Zaman mirası ince uzun tüccar ardiyeleri arasına büzülmüş bir sokaktır “*Kerhane Sokağı*”, millet utanır söylemeye “*Nea Zoi*”³ sokak der.

Yeni Zaman’da azalmaya koyulan *verhanelerin* bir ucu denize uzanır, iskeleye varır, diğer ucu dar sokaklara açılır, Körfez’e demirli gemilerden çekilen türlü malları hamallar develere yükleye dursun, *verhanede* yükü indirip istifleye dursun, o saat cümle gemi tayfası, içlerinden üçünü beşini saymaz isek, *Nea Zoi*’ye damlar, kurtlarını dökmeye!

Verhane ve *kerhane*, seste ahenkli içi içe iki mekândır ki, bilmeyen karıştırır. *Zimirneyka*’ya uzak millet gemicileri lafı yanlış anlar, sık sık *kerhane* diye *verhaneye* düşer, kimi zor çıkar, kimi kaçır kurtulur oradan.

“*Sakın kerhane deme, kerhane mahalas*⁴ *de, verhane deyip karıştırma!*”

Yeni Zaman, bir yandan *verhaneleri* azaltır, öte yandan iş hanlarını, dükkânları, yeni hüner mekânı imalâthanelerini ve *Yeni Hayat* sokakta *kerhaneleri* arttırır.

Tayfa, hamal, *arabatzis*⁵ kısmı ekseri *bekiaristir*⁶; Rodos’tan, Sakız’dan Midilli’den şehre akan kumpanya ır-

1 Günümüzde İkinci Kordon. Öncesinde kıyı boyu iken, dolgularla arkada kalır ve Paralel Sokak adını alır.

2 Verhane (Ferhane): Smyrneika (smyr.) Bir tür depo ve İşhanı. Frenkhane de denir.

3 Yun. Yeni hayat

4 Yun. Sinikya: Mahalle.

5 smyr. Arabacı.

6 smyr. Bekâr.

gatlari ekseri *ergenistir*¹. Pontios, Kürdistan delikanlıları silme *bekiaristir*.

Bekâr, ergen fark etmez, başı bağlı olan dâhil evden uzaktır, “*kurbeti*” dir², teknil gemi “*liguris*”³ tir.

Yani, buhar vaktidir, şehre ırgat akar, alayı bekârdır...

Yani Yeni Zaman’dır, İzmir bekârı bol şehirdir...

İzmir’de *Nea Zoi* sokak *karyola*⁴ dolar, İzmir’in adı çıkar.

“*İşte bu kıyamet alametidir!*” der kıcı peykeye yapışık lâf ebesi çok bilmişler:

“*Nereden çıktı bu kerhane dedikleri!*”

Kerhane; *davacis*⁵ nam efendilerin, başlarına çaça nam *patrona*⁶ dikip, para alıp karyola köleler ikram ettiği yerdir.

Ya uzak dağ köylerinden kaçırılan bir kız, ya Esir Pazarı’ndan ucuza kapatılan bir dil bilmez Gürcü dilber, ya gözden düşmüş bir odalık, ya da zar zor bir araya getirilmiş *drahomasını*⁷ *dolandiriciz*⁸ damat kurbanı düşkün *Despina* olur karyola.

Nea Zoi’de zinhar İslâm köle olmaz ve aslı İslâm ise dahi İslâm ismi taşımaz.

Yeni Zaman’da, İzmir’in sokakları, sokak araları, sokağın kalabalığı değişir...

1 Yun. Bekâr.

2 :smyr. Gurbet, gurbetçi.

3 Yun. Abazan.

4 Yun. Orospu.

5 Yun. Pezevenk, kavat.

6 Yun. Genelev patronu, çaça.

7 Yun. gelinin damada verdiği para veya mal.

8 smyr. Dolandırıcı

Şehir sokaklarında eller uçkurda volta atan nüfus azalır, ağızlarda bir yeni küfür pek çoğalır:

“*Kerhaneci!*”

Gemici ağzının bu okkalı küfrü şehrin her yanını mekân tutar, Yeni Zaman’da İzmir’in küfrü değişir, şehrin ağzı bozulur...

“*Kerhaneci!*”

*Sinkaf*¹ etmeden iki lâfı bir araya getiremeyen sakalı du-asızlar cami avlusunda, kırçıl keçi sakallılar kilise avlusunda Yeni Zaman küfrüne ahkâm keser:

“İşte bu kıyamet *alâmeti!*”

Hançeresinde Napoli türküleri, hayalinde *karyola*, koca kaya ardındaki karantina mekândan kurtulup bir telaş kerhaneye damlayan, dakikasında kurdunu döken gemici, nedendir acep daha uçkurunu toplamadan kuşluk vaktinde bir koşu meyhaneye sığınır?

“*Niyedir bu acelen tayfa?*”

Tende bulamadığını meyde aramak ihtiyacıdır belki, belki hayaldeki sureti soluk huriye ihaneti unutmak arzusudur gemiciyi bir an evvel sarhoş hayallere seyirten, bilinmez.

Bilinmez, çünkü insan insanın içini bilmez, bilemez...

Gemici kısmı, ekseri kuytu sokaklarda zula mekân arar *piyiz*² için.

Kordon kafelerine, kulüp *madamalarına* içi gitse de, öyle yerlere girmez, giremez, çünkü koyu renk mecbur.

1 Arap alfabesindeki “sin” ve “kaf” harflerini yanyana getirerek, Türkçe’de “s” ve “k” harflerini içeren eylemi ifade eden küfrün üstü örtülüsü.

2 smyr. (yun. “pino” içmek fiilinden gelir) İçki içmek, kafa çekmek.

“Yedi kıtayı harmanlar iken smokin kostüm taşıyacak de-
ğilim ya liman be liman!”

Çoğu, bilhassa *Angilikan* ve *Protestan* kısmı, ki diğerlerine bakarsan bunlar kilise kapısından pek girmez, cümle İzmirli o yüzden Felemenk ve İngiliz gemicilere *mason*, kiliselerine de *mason kilisesi* der; İngiliz Konsoloslğu arkasına, İngiliz İskelesi Sokak¹ ve *Saklı Cadde*² barlarına takılır onlar.

Latin millet gemicileri Frenk Sokak’ta, *Lazarist* pederlerin yeni kurdukları mektep arkasında ve *Azize Maria*³ kilisesinin civarında eğleşir.

Hele *Hollanda Kilisesi*⁴ civarından ayrılmayan *Felemenk* gemiciler bir acayip dilde konuşurlar ki tuzdan kavrulmuş gırtlakları hep hırıltılı ve horultuludur sanki. Bunlar kimseye dert anlatamaz, o yüzden pek huysuz olurlar.

“Ahtıntahtıh!”⁵

İzmir dilseverdir, çok dillidir, lakin İzmir dillerinin hiçbirine benzemez bu *Felemenk* diline pek uzak durur. O kadar uzak durur ki onların dilinden tek kelime katmaz *Zimirneyka* lisana.

Rus tayfalar *Moskof Sokak*’tan⁶ başkasını bilmez, votka derler içtiklerine, oturmazlar, ayakta dikilip kendi koltuk ta-

1 Günümüzde 1383.sokak.

2 Geçmişte İngiliz İskelesi Sokak’ın devamı olup, günümüzde bir kısmı Rektörlük binası içinde kalan ve 1377.sokak olarak devam eden yol.

3 Lazarist Koleji ve Azize Maria Kilisesi: Günümüzde Ticaret Lisesi ve karşı-sındaki 1351.sokak içinde kalan kilise.

4 Hollanda Kilisesi: 1374.Sokak üstünde, günümüzde Aya Fotini Kilisesi olarak hizmettedir.

5 Achtentachtig: Seksen sekiz.

6 Meyhane Boğazı’na bağlanan kısa bir eski sokak.

vernasında votkadan başkasını içmezler! Koca bardak dolusu votka bir dikişte yuvarlanır:

*“Zdorovye!”*¹

İzmir, Meyhane Boğazı’ndan Frenk mahalle tarafına yayılan meyhaneler, bitirimhaneler, bar namı altında yeni mekânlarla dolar...

“Kerhane yetmedi, bir de bunlar. İşte bu kıyamet alameti!”

Her milletten gemici kafayı bulduktan sonra geç saatlerde Meyhane Boğazı’na takılır; sataşır, çingar çıkarır, naralar atar, etrafa ziyanları dokunur. Çoğu zaman sabahı *Hisarönü*’nden *Çiviciler*’e çıkan köşede, *Kantar Karakol*’da² ederler ve son çuvarlarla beraber küfelerle yüklenirler gemilere.

Palamar çözüp vira ettikten sonra umurlarında değildir arkada bırakılan şehir; kerhanenin, cingarlı gecenin lâfını etmezler.

Arkalarından sallanan mendil yoktur, lakin arkalarından edilen lâf çoktur:

“İşte bunlar hep kıyamet alameti!”

Vapur; *Papaz İskeleyi*’ni³, *Menemen İskeleyi*’ni⁴ sancakta, Sancak Kale’yi iskelede bırakır, batan günün ufkuna karışır gider.

1 rus. Sağlık (sağlığına), şerefe.

2 Hisar Camii önünden Fevzipaşa Bulvarı’na çıkan sokağın köşesi. Karakol günümüzde Pasaport İskeleyi’nde.

3 (Papa Scala): Günümüzde Bostanlı Vapur İskeleyi ve civarı.

4 Günümüzde Mavişehir sahiline denk düşen bir meyve-sebze iskeleyi.

MASAL DAMLASI

Her hafta Mısır'da İskenderiye'ye, İtalya'da Trieste'ye, Fransa'da Marsilya'ya, Rusya'da Odesa'ya en az bir vapur kalkar. Rıhtım, uğurlamaya gelenlerle iğne atsan yere düşmez misali dolar, dolar da taşar.

Vapurlar ve güneş Körfez'den çıkasıya ardından beyaz mendiller sallanır, ağlanır, mendil dayanmaz gidenin de kalanın da gözyaşlarına.

On beş günde bir Amerika'ya vapur seferleri olduğunu görmeyeni, bilmeyeni, masallara inanmayı inandırmaya çabalamak kaptan, nafi'dir!

Nafi'dir anlamak istemeyene Yeni Zaman İzmir'ini, istem vaktini anlamak zor gelir, belki de işine gelmez...

Nafi'dir kulaklara kırk bin kere tıklan bin yalanı doğru belleğe, masalın bir damla hakikatine kulak vermeyene İzmir'in İzmir olduğu eski zamanları anlatmak...

Yeni Zaman'da vapurların getirdiği yeni fikirlere dönüp bakmaz ki anlasın, görsün yeni fikirlere dört elle sarılan İzmir'i!

Yeni Zamanı, yeni fikri bilmeyen, Yeni İzmir'i anlamaz, anlayamaz...

Taş tanrılar önünde saf tutan, gök tanrılar önünde secde edenler, bu kadarla kalırsa, kovuklarda, kuytularda hakikati aramaz, İzmir'i anlayamaz.

Meselâ İslâm millet “*ukala*”¹ sı, “*âlim*”² i şöyle hüküm verir:
“*Dünya hâllerine dair ne sorunuz varsa, mukaddes kitabımızda mutlaka cevabı vardır! Başka başka fikirlere kapılmak caiz³ değildir*”

İslâm millet bu “*hükmü karakuşi*”⁴ nin karşısında yeni fikirlere zor dönüp bakar olur.

Allah’tan Namazgâh kiraathanelerinin, dergâhların aksakalları; Çotakkapı müezzini, Hisar’ın imamı gibi insan evlatları vardır da, sohbetlerinde yeni fikirlere kapı açarlar:

“*İlim Çin’de de olsa gidip alınız...*”

Yeni yeni gazeteler, kitaplar, mecmualar çıkar, dünyanın bir ucunda, hiç eğlenmeden koşar İzmir’e gelir. Gelenler fikirler saçar ortaya, fikirler toplar, fikirler dağıtır şehir.

Ne fikirler ama! Mesela vapurlarla, istimli sanayi milledinden “ırgat sınıfının *ıştirakiyyun*” fikri, “*sosyalismos*”⁵ fikri denklerin arasında, gelenlerin kafasında şehre taşınmaya başlar.

Sermaye sınıfının “*serbestiyet*”⁶ fikri misafir olur Kordon kulüplerinde zengin sofralarına, mektepli beyzadelerin oyun masalarına, ama illâki “*adem-i merkeziyet*”⁷ fikri” gelir konar her sınıftan odalara, salonlara ve hatta meydanlara; fikri yeni fikirler takip eder...

1 ar. Akıllılar, kendini akıllı sananlar.

2 ar. Çok bilmiş, hoca.

3 ar. Yapılması, düşünülmesi günah olmayan.

4 Kanun, kural, mantık ölçülerine dayanmayan karar.

5 ar. İştirakiyyun: Sosyalizm.

6 Serbestlik, liberalism.

7 Özerklik, muhtariyet.

Gün geçmez, her dilden gazeteler dergiler kitaplar çıkar, yayılır; gün gelir her dilden temsiller, müzikaller sahnelerde sergilenir olur.

Her hurufattan dizgiler yapacak, kitaplar basacak matbaaları olur İzmir'in.

Rumi 1237, Miladi 1821 olmalı, Osmanlı'da ilk gazete İzmir'de görülür; malûm, şehir çok dillidir ve bu ilk gazete Frenk dilindedir ve adı "*Le Spectateur Oriental*", yani "*Doğu Şahidi*" dir...

Üç yıl geçmez, ardından bir gazete daha gelir; "*Le Courier de Smyrne*", yani "*İzmir Postası*."

Rumca gazete çok bekleyemez, ilk gazeteden on yıl sonra "*Filos Ton Neon*" çıkar, yani "*Genç Arkadaş*."

Rumca gazeteden on yıl kadar sonra Osmanlı'da ilk Ermenice gazete bu çok dilli, çok dinli şehirde kervana katılır, adı "*Arşaluys Araradyan*" dır, yani "*Ararat Şafağı*"...

Osmanlı ekâbiri öne düşüp altınlarına kıyıp bir Türkçe gazete çıkaralım demez, onların yapmadığını İslâm fukarası nasıl yapsın?

Şehrin ilk gazetesinden otuz sene sonra çıkan Aydın eyaletinin resmi gazetesini saymayın, otuz beş sene sonra Hicri 1288'de, yani 1872'de çıkan "*Devir*" gazetesidir ilk Türkçe dilli gazete.

İslâm millet arkadan gele dursun, Meşrutiyet ilanını beklemeden meşrutiyetini kurmuş, Meşrutiyet ilânından evvel *Meşrutî Sokak* sahibi olmuş şehirdir İzmir, bu evveldən beri bilinir.

Vapurlar bir yandan istimli sanayi milletinden sermayedar getirir şehre, öte yandan şehrin sermayedarları çok işte

başı çeker. İstanbul ve Selanik, “*bedesten sandıkları*”¹ devrini yaşarken, İzmir kumpanyalar, bankalar şehridir.

İzmir ihracatta birinci, ithalatta ikinci sırada gelen Osmanlı şehridir. Yeni Zaman’ın üç istimli vaktinde bir harcayıp iki kazanan tek şehirdir.

Aslını ararsanız, İzmir Osmanlı’da değil, başka dünyada ve başka zamanda yaşamaktadır.

O kadar başka zamanda ki şehrin takvimi ve saati değişir. Rumi ve Miladi takvim, alaturka ve alafranga saat bir arada kullanılır olur. Öyle olmazsa dünya ile “*alisverisi*” olmaz, olmaz! Şehir bunu bilir.

Hâl böyle olunca, diğer Osmanlı şehirleriyle arasındaki makas açılır ha açılır, makas açıldıkça haset okları çoğalır ha çoğalır, döner İzmir’in üstüne.

* * *

Malûm masallar şehridir İzmir; kervancı, harami, gemici, korsan bilir de fatih bilmez, fetih bilmez... Osmanlı ekâbirinin okları zaten fethedilmemiş şehrin üstündedir, yanına yeni okçular katar.

Masal hakikatine burun kıvıran çok olur:

“*Nasıl yani, nasıl olur da fethedilmemiş olur ayol!*”

Malûm, Osmanlı fethettiği şehirde ya bir kiliseyi camiye çevirir “*fethiye camii*” der ya da padişah bir cami yaptırır “*selâtin camii*” der. Hayrettir ki; Trabzon’da, Amasya’da,

1 Çarşılarda genellikle dükkân kapandığında teslim edilip, sabah alınan kiralık kasa.

Atina'da bile vardır da "*fethiye camii*", Osmanlı'nın kilisesi bol ikinci büyük şehri İzmir'de yoktur, padişah hayratı bir cami de yoktur şehirde!

Oysa İzmir'in burnu dibinde, Manisa'da, padişah Üçüncü Murat adına yaptırılan Muradiye Camii vardır!

İzmir Yeni Zaman'ın iki vaktine varasıya fethedilmemiştir, hakikat inkârdan gelinse de bu böyledir.

Başka dünya ve başka zamanda yaşamaya başlayan, zamanı değişen, takvimi, saati değişen, fethedilmeyen, padişah adına yapılmış camii bile olmayan bu şehre, "*Gâvur İzmir*"e oklar çevrildiyse, ki çevrilir, buna sebep çoktur!

"Gâvur İzmir'in İslâm olmayanı İslâm'ından çoktur!"

"Gâvur İzmir'in kazandığı harcadığından çoktur!"

"Gâvur İzmir'in gazetesi, kitabı, fikri çoktur!"

Ve bütün bu hakikatlere gözünü, kulağını kapayanlar, açar ağzını:

"Gâvur İzmir kötü yola düşmüştür!"

O çok milletli zenginliğe, o çok servetli zenginliğe baktıkça, Yeni Zaman'da unutulur gibi olan bir Eski Zaman arzusu, *fetih* arzusu kısık sesle dolanır olur eski günlere hasret ekâbir devletli ağızlarında:

"Gâvur İzmir'in fethi farzdır!"

Balkan milletleri topraklarına sahip çıktıkça, o milletlerden kesilen haraç azaldıkça, bu arzu depresir.

Çok tiyatrolu ve çok meyhaneli bu şehir kem gözlere inat parmakla gösterilir olur. Şehrin işi çoktur, bu yüzden olsa gerek, pek kulak asmaz şehre düşman seslere, hedef alan oklara.

Yeni Zaman İzmir’inde olmayan millet, olmayan dil, olmayan din, olmayan fikir yoktur; Pontos da Kürdistan da gelmiştir İzmir’e, İzmir bütün Osmanlı milletlerinin şehridir.

Çarşı ki, malûm çok dilli bir çarşıdır, çoğu İzmir Rumcası ile İzmir Türkçesi, az birazı İtalyanca ve sair Frenk dillerinden bir dil konuşur, anlaşıp, lakin dışarıdan bakan anlamaz bu dili ve anlamayandan düşman çok olur:

“Gâvur İzmir’in dili kafir dilidir, fethi farzdır!”

Nasıl farz olmasın, hani şu içinde her dilden bir tadımlık dil olan, hani şu İslâm milletin Türki, Farsî, Arabî dili, Rum milletin Yunani dili, Ermeni dili, Yahudilerin Ladino dili; İngiliz, Felemenk, Fransız ve illâ ki İtalyan diliyle zengin *Zimirneyka* kem gözlere batıp dururken!

İzmir *Zimirneyka*’yı, sade çarşı Pazar dili değil; *Diana Hamamları*¹ sefalarının, *Aya Triada* ayazma alemlerinin ve illâ duman altı gemici meyhanelerinin şarkılarının bir hoş dili diye bilir.

O günlerde, gemici kısmı, dayı kısmı, *Mortakya*² belâlıları arasında pek tutulan iki dilli palikari³ şarkıya kulak kapatmayan, çaresiz utanıp kızarır:

Ektes to vradi se st’oni-ro mu

*Pos ikes ta malakya sou pigmena sto lemo mu*⁴

Aman aman yanıyorum ben

1 Günümüzde Halkapınar civarında, bir bölümüyle Metro İstasyonu altında kalan göl ve mesire alanı.

2 Günümüzde Konak sınırları içinde Ege mahallesi civarına düşen lümpeni, kabadayısıyla ünlenen semt.

3 Yun. Palikari: delikanlı

4 (Kırılan Kupalar) İzmir Şarkısı: Dün gece seni düşümde gördüm/ Nasıl da hamamcı olup günaha girdim.

Aman aman seviyorum ben

Ah ikitelli

Aman yallah çiftetelli.

Böyle şarkılar da “*Gâvur İzmir*”e, İzmir’in yoldan çıktığına delil gösterilir. Kordon kulüplerinde gün ışıyaşıya devam eden âlemler İzmir’in yoldan çıktığına delil gösterilir.

Ağalar, beyler, paşalar bunları delil gösterdikçe, İzmir’e daha bir hiddetle söylenir olular:

“Gâvur İzmir!”

Onlar da bilir ki hiddetin altında yatan İzmir’in meşrutiyetidir, zenginliğidir; dünkü “*reaya*” milletin, Müslüman olmayanın, her dinden yoksulun cebinin para görmesi, kendini eşit haklı vatandaş görüyor olması, hakkını aramasıdır.

Yeni Zaman başlarında, Yunanistan Krallığı Osmanlı’dan kopunca, Dolma’ya dikilen şehrin Sarı Kışla’sının genç zabitleri, bilhassa Selanik’in taze biten Ordu Kışlası’nın genç zabitleri hayırlı niyetler beslemez olur, daha bir hiddetle söylenir küfreder gibi:

“Gâvur İzmir!”

Saray; paşasından, beyinden, zabitinden ayrı düşecek değil ya, gün be gün, her sene gelen çil çil altına bir yandan sevinirken, öte yandan İzmir’den korkar:

“Ya şehir başını alıp giderse!..”

Osmanlı’nın sarayı, konağı, kışlası İzmir’i sevmez olur!

İzmir’i biri daha vardır ki sevmez: Avrupa!

İzmir’in sanayide, ticarete Avrupa’yla ufak ufak rekabete girmesi Avrupa’nın hoşuna gitmez. Girit’e, Beyrut’a,

İskenderiye'ye, tekmil *Bahr-i Sefid-i Şarki'*ye¹ türlü mallar daha ucuza gider...

Evet, İngiltere Aydın ve Kasaba demiryollarını yapmıştır. Evet, Fransa bastırıp parayı Kasaba hattını almıştır. Bunlar İzmir Avrupa'nın hammadde limanı olsun diyedir, İzmir sanayiye alıp başını gitsin diye değil; Akdeniz kıyılarında, Ege'nin adalarında zeytinden yağ çıkaran istimli fabrikalar kursun diye değil.

İzmir'de sade Osmanlı ekâbirin değil, her milletin gözü vardır.

Masalda hakikat arayan, hakikatten hayal kuran, hayalde hayat bulan nafîle nedir bilmez, günü doğurmaya, güneşi güldürmeye inat eder, inadına yeni fikirlere sarılır, hayale yol olur.

Kaya kovuklarından başını uzatan masal; Yeni Zaman'ın bir vaktinde usta aklından, ırgat aklından, gerilen kayıştan, dönen kasnaktan, vira eden çarktan ve bilhassa şehre koşan yeni yeni fikirlerden beslenir olur.

Güngörmüşlerin, ermişlerin, ustaların bin türlü soru vardır kafalarından gitmeyen, biri de şudur:

"Ey kervancının, devecinin, masalların şehri! Ey İzmir, ne-reye?!"

1 Doğu Akdeniz.

ŞEHİR “Anatoli” DEĞİL Mİ?

Usta olan sade akıl veren değildir, el verendir, ellere hüner verendir...

Kalfa sade el alan değil, akıl alandır. Ellerin akıl ile sevdasına vurulandır.

Çırak, akli ağırdan suya eren bir hüner şaşkınidir...

* * *

Seher vakti Nif Dağı'nın taş tanrılarıyla usul usul ne konuştun sen İzmir Güneşi?

Körfez'in kapısından çıkıp suyu kızıla bulayıp giderken bir başka ele gittiğinin farkında mıydın sen İzmir Güneşi?

Sabahın pusuna dalan istimli gemi, adalar arasından tam yol giderken başka diyara gittiğinin farkında mıydı?

Hoş, İzmir'de palamar çözen gemici Pire limanına demir attığında nereden bilsin başka sulara girdiğini?

Güneş bilmez, gemi bilmez, gemici bilmez; ama su bilir, toprak bilir yerini, burası Osmanlı mülkü değildir artık, *Vasilion tis Ellados*¹ mülküdür.

1 Yun. Yunanistan Krallığı.

Atina'nın Akropol Tepesi'nde taş tanrılar, Fethiye Camii'ni seyretmektedir uzaktan...

Camii kiliseden dönmedir ve artık Osmanlı ekâbirler, imam ardında saf tutamaz orada; son cemaat mahalli boştur ve müezzîn *kamet*¹ getirmez...

Havarilerin Osmanlı'ya ahı tuttu derler, lâkin taş tanrılar için orası meçhuldür.

Şurası meçhul değildir ki artık dünya değişmiştir!

Dünya -ki Yeni Zaman'a tarih düşülür- İnkılâb-ı *Fransevi*'den² beri pek hızlı değişmiştir.

Düşünün bir: Osmanlı mülkünün orta yerine kurulup oturan keyfi tıkırında İzmir, Yeni Zaman'ın bir sabah vakti uyanır bakar ki varmış sınıra dayanmış! Hayret!

İşte o vakit her sokakta ve dahi her çıkmazda ve dahi Meyhane Boğazı'nda, Kordon boyunda ve dahi *Yeni Hayat*'ta, yani kerhane sokağında bile tellal ünler:

"Ey ahali! Duyduk duymadık demeyin! İzmir'in yeri değişti! İzmir serhat şehri oldu!"

Sene Rumi 1237, Miladi 1821 olmalı. Temaşalık yokuşuna, *Namazgâh*³ düzlüğüne, *Değirmen Dağı*⁴ kayalıklarına tellallar salınır, tellal ünü çıkasıya bağırır:

"Ey ahali! Duyduk duymadık demeyin! Bundan kelli İzmir

1 Namaza başlama işâreti, namaz kılmak için okunan ezan.

2 Fransız Devrimi.

3 Bayramlarda ve önemli günlerde kalabalıkla namaz kılınan alan. Agora kazılarında önce, bu alan Namazgâh olarak kullanılmıştır. Günümüzde o semtin de adıdır.

4 Varyant'ın tırmandığı tepe.

serhat şehridir artık!"

Tellalı işitir şehir, şaşırır kalır.

"İzmir Anatoli¹ değil mi artık?"

İzmir *Anatoli*'dir, hem de geçmişinde hiç olmadığı kadar artık...

Körfez'e demir salmış Eski Zaman'dan kalma Osmanlı kulu Pireli gemici şaşkın bakar:

"Şimdi ben Osmanlı kulu değil miyim? Pire'den kalkıp Midilli'ye, Sakız'a, İzmir'e ha deyince gidip demir atamaz mıyım?"

İzmirli Rum milletten sevinenler olmaz mı *Vasilion*'a, elbette olur ve sevinmekte haksız değildir:

"Çok şükür din kardeşlerimiz zulümden kurtuldu!"

Her millet dindaşının acısına, sevincine ortak olur. *Vasilion* bayrağı asanlar olur. Şehir buna da alışır, şaşmaz.

Ortodoks Rum millet tüccarı, sermayedarı hem sevinir, hem şüphelenir:

"Tam da Yeni Zaman'da yol alırken tam da iyi kazanırken, Atina'ya, Mora'nın köylerine kadar mal satarken, Liverpool'a uzanırken, al şimdi başına belâyı! İşler bozulmasa bari..."

* * *

Her dinin "*mahalas*"ı ayrıdır şehirde: İslâm mahallesi, Rum, Ermeni, Yahudi mahallesi ayrı ayrıdır, bu bilinir.

Serhat şehri olunca İzmir, mahalle düzeni gün be gün değişir. Osmanlı'yı karıştıran *Vasilion*, İzmir'i barıştıır gibidir...

1 Yun. Doğu.

Yeni Zaman'ın orta vakti, yeni mahalleler kurma zamanıdır. Dinler karışmaya, diller karışık oturmaya başlar.

Ortodoks ile Yahudi'nin dahi evlerinin yan yana olduğu bu şehirde görülmüş ve dünya buna şaşmıştır.

Yeni Zaman'ın ırgat milleti; kumpanyalarına, imalathanelerine yakın mahallelerde ev bakar, gider ev tutar, ya da gün olur yeni ırgat mahalleleri kurulur, gider orayı mekân eder.

Aynı tezgâhta çekiç sallayanlar yekdiğerinin dinine, diline pek bakmaz, karışmaz zaten.

Darağaç ırgatlarının kimi -Aya Konstantaniyye¹ derler-yeni kurulmuş mahallede, şimendöfer kumpanyası ırgatlarının kimi gider Basmane'ye yakın mahallelerde oturur.

Eski-yeni, karışık-barışık her mahalle muhabbetinde *Vasilion* başköşededir. Sevinen de vardır, üzülen de, muhabbeti bırakıp uzaklara dalıp giden de...

Mesela Basmane'de Şimendöferciler Kiraathanesi muhabbetleriyle sabittir ki, *Aya Vukla* zangocu *Vasilion'a* sevinmez, sırtındaki *Karakapı Camii²* müezzini zaten sevinmez, az ötesindeki *Sonsol havrası³* "*Gabbay*"⁴ kararsızdır, uzun uzun düşünür durur...

"Makâri⁵, İnşallah huzurumuz bozulmaz komşu..."

Ekmek teknesi dip dibe olanın, fakirhanesi yekdiğerine

1 Günümüzde Yenişehir (Tepecik).

2 1286 Sokak üzerinde.

3 1274 Sokak üzerinde..

4 Sinagog işleri görevlisi

5 yun. İnşallah.

yaslananın, ibadethanesi komşu olanın Yeni Dünya hallerine bakışı da yakın olur...

Her dinden esnafın, sanatkârın *Eski Mahkeme Önü*'nde¹, *Ali Paşa Meydanı*'nda², *Baş Oturak*'ta³ dükkânları dip dibe, karşı karşıya olanların duaları lisanda ayrı olsa da mânâda ortaktır.

Yeni Zaman icadı *Frenk Sokak*'ta bile, az olsa da İslâm millet vardır artık...

Yeni Zaman'da İzmir milletleri birbirine yaklaştırmaya koyulmuştur ki, *Çarşı*; *Şekerciler Çarşısı*, *Çancılar Çarşısı*, *Bardakçılar İçi*, *Demirciler Çarşısı*, *Taşçılar Çarşısı*, *Sandıkçılar Çarşısı* vd, her dinden İzmirli usta, kalfa ve çırakların selamlaştığı, yardımlaştığı, birbirine takıldığı ve hatta kimi vakit çırakların can yakasıya dalaştığı yer olur.

Çarşı'da adettir, edeptendir, ilk siftah eden ikinci müşteriyi komşusuna yollar, dili ayrı, dini ayrı demez...

Öyle yapmakla işin bereketinin artacağına inanır, içi rahatlar; öyle yapmaz ise Çarşı ona kötü gözle bakar, rahatı kaçar...

Hâl böyle iken, o çok dinli, o çok dilli, ahenkli çarşı Yeni Zaman hâllerinden pek şaşkındır, bir süre bıçak açmaz ağzını dükkân önüne iskemle atanların.

Dar zamanda usta ustaya muhtaçtır. *Podyaları* bellerine dolayan ustalar üç dükkân öteye, aksakal ustanın yanına varır:

"Nereye varır bu işin sonu koca usta?"

1 Şadırvanaltı Camii'nden Mezarlıkbaşı'na giden yolun bir bölümü.

2 866 Sokak ile 863 Sokak arasında kalan meydan.

3 Günümüzde Başdurak, Kemeraltı'nda Başdurak Camii civarı.

Takılmayı seven adamdır akıl danıştıkları aksakal usta, Hristiyan millettendir, bilir ki bir tebessüm, kayış misali gerilen sinirleri gevşetir:

“Kul sikismez Hidir yetismez... Olacağına varır vre ...”

Aldıkları cevap nereye çeksen gidecek cinstendir, gergin suratlar gevşer ve hep bir ağızdan başlar sallanır:

“Olacağına varır... Olacağına varır.. Bakalım Mevlâ'm neyler, eylerse güzel eyleser...” der işlerinin başına dönerler.

Lâkin, pek düşünceli döner işin başına İslâm ustaları... İki çekiç sallar duramazlar, dolayıp *podyaları* bellerine varırlar bir başka aksakalın yanına, bu İslâm millettendir, ona kulak verirler:

“Fetih dedin toprağını aldın, devşirme dedin çocuğunu aldın, haraç dedin buğdayını aldın, vergi dedin, ümük sıktın, can aldın... İsa kullarının canına 'tak' etti gayrı, yeter dediler, haklılar!”

Aya Konstantiniyye'deki ırgat mahallattan çıkan Sakızlı ırgat Yorgo, Kos'tan ırgat Niko, Pazar ayininden sonra Aya Vukla'ya bakan *kafene*¹ önünde birer kadeh yorgunluk rakısı yuvarlarken, bir köşede dünyasına dalmış, kumpanyanın akıl küpü ustasına çekine çekine yaklaşıp ahvali sorarlar:

“Bir akıl ver, bir yol göster bize ustam!”

“Kendim akla muhtacım, bende akıl ne gezer?”

İki ırgatın şaşkın bakışı tebessümle süslüdür. Usta bilir ki tebessüm korku bastırır, heyecan yatıştırır, kafayı toparlar:

“İzmir nereye gidiyor Usta'm? Tam da kumpanyada işe gir-

1 smyrn. Kahvehane

*mişken, tam da Hyotika Sokak'ta¹ ev bulmuşken, tam memle-
kete beş on para gönderirken, al başına belâyı! İstanbul hep pi-
mizi İzmir'den sürüp atmaya kalkar mı? Kalkarsa ne yapmalı,
bize biraz akıl ver!"*

Usta dediğin sade akıl vermez, el verir. Usta'da akıl ele, el akıla bağlanır.

Peşamal kuşanan, ustalığa hak kazanan "Ben ustamdan akıl aldım!" demez, "El aldım.." der, terbiyesindendir.

"Az durun, biraz bekleyin, önümüzü görelim... Atina başını alıp gideli, Vasilion olalı elli sene bile olmadı... Konstantinapol ile Atina milletleri milletlerine karışmış iki payitaht... Karışan ihtimaldir ki barışır."

Belli ki ırgatlara yetmemiştir ustanın dedikleri, usta nok-
tayı koyar:

"Ustamın adı Hıdır, elimden gelen budur."

Son deyişi anlamayan Adalı ırgatlarda tebessümün söndü-
ğünü, suratların donduğunu gören usta iyi bildikleri dile döner:

"Avto boresa avto ekanate."²

Usta, usta temkinini elden bırakmaz, lâkin kayıp toprak-
lardan gelen haracın derdine düşenlerin; ayan, eşraf, ağa, bey,
paşa, zabıt her geçen gün nefreti mayalanır, hiddeti ve şiddeti
artar:

*"Kanlarımızla suladık, fethettik, ... Sultanımızı bıraktılar
Bavyera'dan Otto'yu³ sultan yaptılar, nankör bunlar! İslâm'a*

1 yun. Sakızlılar Sokak: Günümüzde 1225 sokak (Genelev sokağı.)

2 yun. "Ustamın adı Hıdır, elimden gelen budur."

3 İlk Yunanistan kralı, Bavyera kralı I. Ludwig'in oğlu.

döndürmedik, diline dokunmadık, cizye aldık can bağışladık, nankör bunlar!”

Yeni Dünya’nın yeni insanları dolanır olur orta yerde, yeni mektepliler denir, Hristiyan millettendir. İslâm millet tek kitapla yetinir, uzak durur yeni mektep işine.

Mektepli dediğin sorana da, sormayana da akıl verir.

“Fransız İnkılâbı, aristokrasiye karşı burjuvazinin inkılâbıdır...”

Çok dilli, çok dinli, çok renkli İzmir; mekteplinin dilini pek anlamaz.

“Hani İzmir’de ayan, eşraf, ekâbir kısmı var ya, hani onların pašaları, beyleri var ya, de ki onlar aristokrat...”

Yine iyi anlaşılmamıştır, sorulur:

“Ya burjuva dediğin?”

“Tüccar, sanayi erbabı, banka, senet, sepet işleri yapanlar, Yeni Zaman icadı ...”

“İyi ama bu şehirde bunların hepsi Hristiyan!”

Yani, her köşe bucakta her dakika bitiveren münakaşalara kulak verenler görür ki; sevineni de, üzüleni de, anlayanı, şaşıranı da vardır Yeni Zaman’da yeni hayat ve sınır şehri olma hâlinin.

Hakikati münakaşada aramaktan bıkmamak gibi değildir şehir. Saklı masallardaki hakikatin kaya kovuklarında, kuytuların gölgesinde kalanını arayanlar, lâf minderinde el ense çekenin, ezberde inat edenin oyununa gelmez.

“Kerhane yetmedi, bir de bunlar. Yunanistan’da krallık, şehirde burjuvazi... İşte budur kıyamet alameti!”

Usta ezberciye de pabuç bırakmaz:

“Boş ver uçkuru, peşkiri, verhaneyi, kerhaneyi, sensin esas kıyamet alameti!”

Hristiyan İzmirli suyun iki yakasının arasında kalmak istemez.

“İme Ortodoksos apo tin Zimirni...”¹

“İme Ortodoksos apo tin İyonya...”²

Üç semavi dinin, cümle inançların arasına sanki bir yeni din doğup gelir sorgu sual etmeden...

“İzmirliyim” demek kabul görmez olur Yeni Zaman’ın yeni dininde.

İzmir her seher, her akşam nereye gittiğini anlamak için güneşe döner, eller göğse kavuşur taparcasına... Yıldız’a döner hava, akıllar ayaz keser, isli billurdan demet demet süzülen eski renkler düşmez olur şehrin damlarına...

Sabah namazından çıkan ustalar, bedestenin, arastanın, çarşının dua kubbesi altında toplanır, dualarında bereketten evvel huzur ister olurlar. Kahveci askısında gelen çaylardan evvel hep bir ağızdan dertlenirler:

“İzmir’in güneşi değişti! İzmir’in yeri değişti!”

Ustalar ilk yudumda aksakala döner:

“Kıyamet alâmeti midir bunlar ustam?”

“İzmir’in ebruli hâlleri değişti ustam!”

“Giden zaman, giden masal geri gelmez! Lâkin ihmalden gelme, kıymetini bil, masaldan kalanlarla akıl mayala!”

Bin yıldır su ile kavuşan milletler, Yeni Zaman’da su ile

1 Yun. Ben İzmirli Ortodoks’um.

2 Yun. Ben İyonyalı Ortodoks’um.

ikiye yarılr.

“İzmir milletleri de değişir mi usta?”

“Bunu deme, bu tam kıyamet olur. İzmir’i İzmir yapan hem dinleri, hem dilleri, hem ebruli hâlleridir.

* * *

Karalar bağlamış *kafarotlu*¹ dullar. evlerinin bodrumuna iner, sandık dibini değer, çeyizden kalma sararmış masallar ararlar, ilaç için zırnık masal bulamazlar. Eski Çarşı’yı, eski masallı ustaları ararlar, yoktur artık...

Kara çarşafı bürünmüş dullar, mabetlere koşar, papazı çevreler, sorarlar:

“Yeni Zaman nasıl zaman? Bir din iki patrik olur?”

“Olmaz!” der papaz, ama olur...

Papazlar, hahamlar, imamlar olmaz derler, ama olur, Yeni Zaman’ı bilemezler.

Derdine deva bulamayan dullar, *Temaşalık* yokuşunu, *Ballıkuyu*² yokuşunu tırmanır, son çare varır namlı aksakal Kara *Godya*’yı³ arar bulur.

İslâm ile İslâm, Hristiyan ile Hristiyan olan, her din ile her dil ile barışık, taşın da kuşun da dilinden anlayan Kara *Godya*’yı Kale kuytularında zor görür, zor da olsa bulurlar:

1 Kadınların saçlarını topuz yapıp topladığı file.

2 Kale’nin eteğinde, Temaşalık üstünde semt.

3 Godya: Afrika’dan getirilen kölelerin doğal lideri.

“Yeni Zaman dedikleri, hayır mıdır, şer midir, söylesene koca Godya!”

Yerden kalkmayan kan çanağına dönmüş gözlerle konuşan davudi sesin ettiği kehanetli bir cümledir:

“Beni toprağımdan söken zaman sizi de yakar, ayağınızı denk alın!”

SUYA YÜRÜYEN ŞEHİR

Saklı masallar; yüksek kuytulardan şehre bakar, olanı biteni görür, duyar, duyduklarını mağara duvarlarına kazır, akıllarına yazar...

* * *

Akdeniz’de üç şehir vardır sevilir: Marsilya’dır bunun biri, biri İskenderiye, Beyrut’tur diğeri.

Üç demek, üçlemek masal âdetidir, işin aslı dördtür: Dördüncüsü İzmir!

Ardı sıra yapılan iki demiryolu hattı, yani Aydın ve kasaba hatlarından sonra o sevilen dördüncü diyarın bir de limanı olur ve artık dört şehir arasında birincidir.

Liman, Osmanlı’nın aklında yoktur, ama şehrin yıllanmış hayalidir.

Ispartalıyan sülalesi, Aliotti’ler, Kramer’ler ve başka Yeni Zaman zenginleri oturur, bir karara varır ve böylece “İzmir Rıhtımlar Şirketi” doğar.

İslâm millet kocamanlarından bir Allah’ın kulu yoktur işine soyunanların arasında!

Aralarına almadıklarından mı? Hayır, henüz Yeni Zaman işlerine dönüp bakmadıklarından, el vermediklerinden.

Topraklarını elden çıkarıp, altınlarını bozdurup sonu belli olmayan işlere yatırmaya kalkışmadıklarından.

İslâm millet ekâbirleri hâlâ Eski Zaman hasretindedir; hâlâ akıncı geçmişle, fetihlerle öğünmekte, Arnavutların ve Sırpların yaşadığı toprakları fethetmek için Sultan Murat'ı göz yaşları içinde anarken, hâlâ bir Sırp askeri tarafından öldürüldü diye de yerinmektedirler.

Liman için evvela açığa, suları döven deli lodosa “*Dur!*” diyecek geniş *mendirek*¹ yapılır ve iki ucuna yağı, fitili bitmek bilmez iki fener oturtulur.

İzmir milletleri gün yirmi dört saat sönmeyen sağlı sollu iki fenerleriyle öğünür olur, limana el vermeyen, burun kıvrıranlar bile öğünür fenerlerle...

“*Işığı hiç sönmeyen şehir...*”

Böyle ad koyar uzaklardan gelip İzmir'in mendireğini görenler.

Sonra Konak'ın yakınından başlayıp *Punta*'ya varan, git git bitmez rıhtım yapılır. Binalarla rıhtım taşları arası düzgün yol olur, şehir buna “*Kordon*” der.

Bu yeni bir “*Kordon*”dur, eskisi malûm içeride kalır, adı “*Paralel Sokak*”² olur.

Yeni Zaman ilerledikçe güzel binalar ve konaklarla süslenir *Kordon* ve İzmir *Kordon* ile tanınır ve *Kordon* ile öğünür olur.

1 smyrî. Kıyılarda dalgakıranla yapılmış liman.

2 Günümüzde “İkinci Kordon.”

Sonra Konak'a yakın, *Meyvadar Gümrüğü*'nden¹ tarafa, *men-direğe* kadar varan kol üzerine Fransız gümrük binası² yapılır.

Punta ve Kasaba gar binalarındaki demir döküm dikmelere ve çelik makaslara hayranlık duyanlar, Gümrük binası ve depolarının devasa demir aksamını kaba bulup dönüp bakmaz bile.

İzmir, Yeni Zaman'da her türlü yeniliklere aşına şehir diye bilinir.

Sonra Punta ile Konak ortasına, denize uzanan kol üzerinde İngiliz Gümrüğü³ binası bitiverir, kolun ucuna durmaksızın çakan bir fener daha dikilip oturtulur.

Üç feneri olmuştur şehrin ve "ışığı hiç sönmeyen şehir" diye ballandıra ballandıra anlatır uzaklardan gelip görenler memleketlerine dönüp gidince:

"Burada mübalağa⁴ yoktur beyefendi, ballandırmadır hepsi hepsi!"

Pasaport ile Gümrük arasına, eski iç limanın hatırasınadır belki, "İç Liman"⁵ diye ad konur, yolcular İç Liman rıhtımından binerler gemilere, gidene mendiller iç liman rıhtımından sallanır.

Mendirek iki Frenk mühendis kardeşin "*marifeti*"⁶ diye bilinir. Yeni Zaman, Frenk diyarlarında mektepli mühendisler, mimarlar peydahlamış, bunlar pek kıymete biner olmuştur.

1 Günümüzde 853.sokak civarı.

2 Günümüzde Pier.

3 Günümüzdeki Pasaport İskelesi'nin bulunduğu yerde, yangında kül olan yapı.

4 ar. Mübalağacuyâne: Haddini aşar derecede ifade etmek.

5 Hisar Camii'nin bulunduğu yerdeki tarihi "İç Liman."

6 smyr. Marifeti.

Liman'ın müteahhid-mühendis biraderleri de bu kıymettar kısmındandır.

İzmir ustaları hem pek şaşar, hem pek güler, hem de biraz kızar, gücenir, Allah bilir belki de kıskanırlar bu mekteplilerin işini:

“Bu iş mekteple olmaz ki! El almadan; duvara şakul tutmadan, teraziye getirmeden, eli taşta değmeden nasıl peştamal kuşanır insan, nasıl usta olur, nasıl mimar-mühendis olur? O kadar zamanı mekteplerde harcayacaklarına, yanaşsalar ya bir usta yanına!”

Yeni Zaman, olmazların olduğu zamandır.

Eski Zaman'dan miras İslâm ekâbirler ve Yeni Zaman'ın Hristiyan zenginleri Frenk mühendislerle, Frenk mimarlarla pek öğünür, eskinin hem mimar, hem mühendis ustalarına dönüp bakmaz olur.

Bu kadarla da kalsa iyi, sanki cümle usta ve ırgat Frenk diyarından toplayıp getirilmiş gibi, mendirekle, rıhtımla övünme sohbetlerinde İzmirli Rum ve Ermeni usta ve ırgatların sözünü eden, hatırını soran olmaz artık...

Ustalar hem pek şaşar, hem pek üzülür bu vefasızlığa ve bir de şu hale:

“Mendirek örüldü örülmesine de, taş tanrı mülkünden sökülen düzgün mermer taşlarla örüldü” der ve yakınırlar:

“Bunun sonu hayra çıkar inşallah...”

Gözüyle görmeden inanmayana, mendireğe varıp bakmayana:

“O kadar uzağa gitme, rıhtıma bak, rıhtım kenarında görürsün taş tanrı mezarlarından çalınıp getirilen o taşları” der, bıkmadan dert yanar ustalar.

Yeni Zaman'da bile Rum milletin hâlâ korkanı çoktur bu taş tanrıların lanetinden.

"Mabetleri yıkıldı, taşları çalındı, vagon vagon taşındı, suyun dibine gömüldü, rıhtımın temeline oturdu! Ya İzmir'e ahı tutarsa taş tanrıların!" der, istavroz¹ çıkarırlar.

İslâm milletten bile hayra yormayanlar çok olur.

Masalların kovulması yetmezmiş gibi, şimdi de taş tanrıların suya gömülmesine yanar şehir!

Mendirek iki yüklü eşeğin zor geçtiği yollarından geniştir şehrin, bunu gören millet ad takar mendireğe:

"Suda giden yol."

Evet, Yeni Zaman'da İzmir suda bile gider, suya bile yürür. Tarih Rumi 1266, Miladi 1850 civarı olmalıdır...

Liman ve rıhtım; *verhanelerle*, salaş *verhane* iskeleleri ile perişan sahilin şekil şemailini² düzeltir; şehir buna pek sevinir, lâkin ustaların endişesi ne yapsan gitmez..

Şehir nasıl sevinmesin! O kötü *verhanelerin*, salaş depoların, kerhanelerin yerini çok geçmeden bakmalara doyamadıkları güzel binalar almaya başlar.

O oteller, tüccar mekânı binalar yapılırken, Kordon konakları bir bir sıralanmaya başlarken, yeniden İzmir ustaları, usta hünerleri gelir akla. Biraz sevinir gibi olsalar da, ne yapsanız ustaların endişesi gitmez.

Rıhtım boydan boya, Piyer'den Punta'ya, ustalardan el almış mimar ustalarla ziynetlenir, o ziynet şehrin gerdanına asılır,

1 Yun. Haç.

2 Huylar, ahlâklar, tabiatlar.

İzmir'in "Kordon"u onlar sayesinde "Kordon" olur.

Binaların altına Meyhane Boğazı'na rakip çıkan rıhtım meyhaneleri, *kafeneler* gelir, gündüzü şen şehrin geceleri de şenlenir.

İzmir'in "Rıhtım Geceleri" güverte sohbetlerinde gezmeye çıkar, ünü dünyayı dolaşır.

Rıhtım rakısının sabahlara kadar gemiciye bile söylediği bir şarkı çok çalınır olur, kulakları doldurur. Bayındır Rumları ve zenci kölelerin hançeresinden kopup gelen bir şarkıdır bu rıhtım barlarına:

İpopsiya na mine his

Oti pos den sagapo

Ki ego hanome ya sena

Mia ora anden se do¹

İzmirli usta mimarlar, Gümrük'ün karşı sırasından başlar; *Yusufoğlu Haralambo*'ya, *Nişli Hacı Ali*'ye, *Aliotti Biraderler*'e diktikleri gibi hanlar sıralar Pasaport'a kadar.

Hanların çoğunun alt katlarının önü meyhane, arkaları ambardır. Üst kat odalarını türlü milletlerden tüccarlar, sim-sarların, türlü meslek erbabının yazıhaneleri doldurur.

Liman artık süt limandır, dalgasız denizdir, gemiler rahat girer çıkar, rahat bağlanır ve mallar yüklenir, mallar indirilir göz açıp kapayıya, bu hal şehrin ticaretine ticaret katar.

Geçiverin Pasaport'un karşısına: *Büyük Huck Oteli*, *Londra Oteli*, *Ticaret Odası*, *Hacı Davut Hanı*, altlarında barlar-meyhaneler, bu böyle uzar gider...

1 yun. Şüphè duyma sevgimden/ Bir a n bile görmesem/ kaybederim kendimi

Biz o kadar gitmeyelim, dönelim.

Ticaret Odası demişken söylememek olmaz: İslâm millet ekâbirlerinin de mendirekli limandan sonra Yeni Zaman işlerine iştahı kabarmıştır nihayet ve nihayet Ticaret Odası'nda "gâvur"¹ dediklerinin yanında, yani Hristiyan milletin yeni doğmuş ekâbirlerinin yanında yerlerini alırlar.

"İzmir yoldan çıktı, raydan da çıktı, İzmir İslâm büyükleri tüccar olmaya koyuldu! Hayırlara çıkar inşallah!"

* * *

Toprağın suya yürümesi İzmir'in alınına yazılıdır. Felemenk millet pek hoşnuttur şehrin bu yürüyüşünden:

*"Zoals onze vaderland, zoals Nederlands hoor"*² der gülüşürler. Niye gülüşürler ki!

Çünkü, onca yüzyıllar geçmiştir, şehir hâlâ onların dilinden şehir bir şey anlamaz!

Her yüz sene başına Hisar'dan Kordon'a kadar bir mesafeyi tabiat doldurur, bundan ötürü şehrin suya yürüdüğü nesil be nesil gelir, dillere oturur.

İzmir suya yürür ve bu yürümenin geçmişi Musa peygamberin denizi yarıp geçmesi kadar eskidir.

Ustalar hikâyeyi alır *"Taş Tanrılar Zamanı"*ndan bu yana taşır.

1 (Kâfir) Allah'ı inkâr eden, dinsiz, imanın esaslarına veya bunlardan birine inanmayan, iyilik bilmeyen. İslâm milletin (hâkim millet) diğerlerinin aşağılamak için kullandığı bir "nefret" ifadesidir.

2 hol. "Bizim yurdumuz gibi, Hollanda gibi..."

Eski zamanların en eski vakitlerinde koca *Burnobat*¹ düzü deniz diye bilinir; ihtiyar *Tantalos*'u² sırtlayan *Hacı Muço*³ denize uzanan iki yanı dil; bir yanında Burnabat körfezi, bir yanında *Aya Triada*⁴ koyu, suya uzanan bir uzun burun diye bilinir.

Eski zamanların bir vaktinde Agora önü, Mezarlıkbaşı, Basmane yalıdır denir, inanılır gibi değildir.

Zaman hükmünü sürer elbet, *Burnabat* körfezi dolar ova olur, *Aya Triada* ulu çınarları ve ayazmasıyla bir kutsal *mesire*⁵ olur.

Gelin bu yana, Yeni Zaman'a doğru, İngiliz İskelesi⁶, *Aziz Polikarp Kilisesi*⁷ yalı boyu binalardır, böyle bilinir.

İç Liman ve hisarlar yerli yerindedir, *Kızlarağası Han*, *Hisar Camii* İç Liman kıyısındadır ve *Büyük Vezir Han*⁸ yalıya vermiştir o koca cephesini.

Padişahların bir cami bile yaptırmadıkları şehre, devlet katında vezirden sonra gelen *Kızlarağası siyahi Beşir Ağa* da,

1 Günümüzde Bornova.

2 Efsanevi Frig kralı.

3 Günümüzde Bayraklı.

4 Günümüzde Turan.

5 Geçmişte ayazma ve mesire olan bu vadi günümüzde askeri alandır.

6 İngiliz İskelesi Sokak: Ege Üniversitesi rektörlük binası arkasına düşer.

7 Sn.Polikarp Kilisesi: Vali Kazım Dirik Caddesi ile Necati Bey Caddesi köşesi.

8 Büyük Vezir Hanı: R 1089, M 1678 tarihinde yapılmıştır ve ne Büyük, ne de Küçük Vezir hanından günümüze bir taş bile kalmış değildir. Konumunu şöyle tarif edebiliriz: Mimar Kemalettin Caddesi ile 1330.sokağın köşesinden kuzey ve doğu yönüne uzayan geniş ada. Küçük Vezir Hanı da, yaklaşık olarak Halit Ziya Bulvarı ile 1332. sokağınkeşiştiği bölgede yer almaktaydı.

sarayda haremnden azad edilince İzmir'e gelir, padişahın kese kese altın ihsanı ile cami değil han yaptırır. Hicri takvim ile 1157-58, Miladi takvim ile 1745 gibi olmalı.

Padişahların bir cami bile yaptırmadıkları şehre, bir koca vezir, Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa gelir, vezirdeki servetin hududu mu var, şehrin en büyük, en mamur hanını diker. Yüzden ziyade odası olan iki katlı bu hanı bütün İzmir milletleri, tüccarlar, simsarlar ve sair sanat erbapları birlikte türlü dilden, türkü dinden İzmir insanı.

Koca Vezir'in, cami yaptıracığı yere, Frenk Sokak'ın başına koca bir han kondurduğu yerdir İzmir. "*Büyük Vezir Hanı*" diye çağırır hanı İzmir milletleri.

Koca han, Büyük Vezir Hanı şehre yetecek gibi değildir, Köprülü Paşa; Aya Fotini Kilisesi ve Metropolitlik binası ile yaptırdığı hanın arasına, sırtını Ay Yorgi kilisesine veren bir han daha yaptırır. O da iki katlıdır ve kırk kadar odası vardır ve o yüzdendir ki bu hanlar "*Küçük Vezir Hanı*", "*Büyük Vezir Hanı*" diye ayrılır, öyle anılır.

Büyük Vezir Han yalnız değildir, yanı başında bir cami, medrese ve hamam da vardır Paşa'nın yaptırdığı ve koca vezir Ermeni *Ispartalıyan* atölyesi ile arka duvar komşusudur.

İzmir; camiler ile kiliselerin, vezirler ile Rum metropolitlerin duvar komşusu olduğu, çok milletli, çok dilli bir şehir olma yoluna girer, Yeni Zaman'a ve suya yürür.

İslâm devlet büyükleri ile Hristiyan din büyüklerinin komşu olmasına sevinse de şehir, Büyük Vezir Hanı taş tanrılar zamanından kalma "İzmir Tiyatrosu"nun taşlarıyla yapıldığı için endişelenir:

“Tiyatroları mabetleriydi onların, mabetlerinin Ya İzmir’e ahi tutarsa taş tanrılarını!”¹ der, dertlenir.

Aya Fotini Kilisesi bile Frenk Sokak üstüne, ki her millet bu kısmına Yaliyadika der ve resmi adı malûm Mahmudiye Caddesi’dir, deniz kıyısına yapılmaya başlandığı halde, kısmet olmaz içeride kalır, şehir durmaz ki, suya yürür.

Yeni Zaman’dır, suya yürümeler yetmez olur şehre, ardı sıra sahiller doldurulup yeni iskele ve verhaneler inşasına yer lâzımdır, padişah iradeleri çıkar.

Misaldır: Mabeyni Hümayun’dan Necip Bey, Madam Erefili, Mösyö Jirayr, Kostasoğlu, Aliotti, Yağlıoğlu, Başoturaklı, Yorgaki, Hoca Cirit ve saire her dinden yüz kadar şahıs, doldurma masrafını üstlenip Konak’tan Punta deniz hamamlarına varasıya, yani Bella Vista’ya² kadar kıyıyı doldururlar ve doldurdıkları yer kendi mülkleri olarak üstlerine yazılır.

Hatta Bella Vista’³da son verhanelik yer Fransız papazların olur.

Yeni Zaman öyle bir zamandır ki, hem Osmanlı’nın beş yüz yıllık toprak düzenini değiştirir, hem papaz ile imamı komşu eder, şehir hayatını değiştirir. İslâm millette bu değişiklikleri istemeyen çoktur.

* * *

1 Kadifekale eteklerindeki antik tiyatro.

2 ita. Güzel Manzara. Günümüzde Gündoğdu.

3 Bella Vista: Günümüzde Gündoğdu.

İzmir hayaller şehridir, hayalleri harelidir, dalgalanır, durulmaz bir hâldedir.

Şehrin insanı değişir, dinler karışır, diller görüşür olur...

Allah'ın tabiatı kullar elinde değişir.

Yahyadika adı üstünde sahildir, sahil iken içerde kalır.

İzmir'in kıyıları, yolları değişir!

Şehir dur durak demez ha bire yürür, ha bire hayallere, ha bire suya yürür...

DÜĞÜN EVİ...

*Gün olur kaya kovuklarından çıkar masallar, gün yüzü görür,
lâkin suyun dibine gömülür...*

* * *

Şimendöferden, mendirekten, limandan, rıhtımdan,
Kordon'dan da önce şehre gelen davetsiz biri vardır...

Körfez kıyısına, şehrin en önüne postu serer, kurulur, oturur...

Rumi 1245 , yani Miladi 1829 civarı olmalı, yani Helen millet Osmanlı'dan kurtulup *Vasilion*'u kurduğu seneler...

Sıfat takmakta zevk edinenler "*Sırmalı Sarayı*" adını yakıştırır koca binaya.

Bir boyu Hükümet Konağı'nın sol çaprazından Karataş'a doğru altmış-yetmiş metre, öteki boyu Körfez'e doğru altmış-yetmiş metre uzanır; üç kollu bir devasa yapıdır "*Sırmalı Saray*."

"*Yahudhane*"¹ nin ve salaş meyhanelerin, sabunhanelerin, hatta bir kısmında Yahudi mezarlığının da olduğu bir yer iken, denizden çalınıp daha da doldurulur, yeni saray getirilip oraya oturtulur. Resmi adı "*Sarı Kışla*" dır.

¹ Yahudilerin bir arada oturdukları evler topluluğu, kortejo.

“*Suda giden yol*”a mendirek diyen İzmir, sudan çalınan yerlere evvelden beri “*dolma*” der durur. Konak’ın önü, Karataş’a varasıya “*Dolma*” diye çağrılır. Üç kolun ortasında kalan alan neferlere talim yeri diye ayrılır.

Kale’nin, Agora’nın, nerede varsa taş tanrılarının masal zuhası devasa taşları, develerle taşınır atılır su içine, denizden yer çalınır...

Kışla bilmez taşların kovuklarına saklanan masallar olduğunu...

İnşaatta taş taş üstüne koyan ustalar, her ağır taşı yerinden kaldırırken söylenir:

“*Günah yazma koca pabuçlu Allah’ım, bunun sonunu hayra çıkar!*”

Kale eteklerinden bakıp her şeyi gören saklı masallar, suyun dibinden de olsa, olan biteni görür, işitir; kendi hallerine değil taş tanrılarının kaderine yanar söylenir:

“*Gazaba gelme ey Zeus! Ey Poseidon¹ İzmir’i felaketlerinden esirge!*”

İzmir sancağının her köyü, Aydın Vilayeti’nin dört bir yanı duyar “*Sırmalı Sarayı*”n namını ve ustaların dualarını. Onlardan yakarır dinince.

Dolma, her gün seyrana koşan ahaliyle dolar, her millet olan biteni, yapıp edileni görür.

Ayvalık’ın sarımsak taşlı, *Foça-i Atik*’in² sarı taşlı dağları düz edilir, şehre taşınır.

1 Denizler ve Depremler tanrısı.

2 Eski Foça.

Seyreden her çift göz, elde değildir, her bir taş ile kalkar, taş duvar üstüne oturtur, terazisine bakar, üç koldan iki kat duvarlar yükseltir ustalarla günbegün...

Bu sarı taşlar yüzündendir ki, çok geçmez “*Sırmalı Sarayı*” adı unutulur, binaya yeni ad konur: “*Sarı Kışla*” adı gelir kurulur dillere.

Kışla; yalan olmasın, keçe külahlı yeniçeriler yerine konan kafası fesli zabitler ve neferler için yapıldı derler.

Kışla; yalan olmasın, ben diyeyim beş siz deyin altı bin, Yeni Zaman askeri barındırır odalarında derler.

Kışla’nın taşlarını ocaklardan söken, teknelerle İzmir’e taşıyan, tezkerelerle getirip taş ustalarının önüne koyanlar Rum ve Ermeni ve sair ırgatlar, “*reaya millet*” ırgatlarıdır...

Moloz taşları usta çekiç darbeleriyle yontup *dantela*¹ misali ören, kilit taşı yapıp kemerlere koyan, şekil verip kat silmelerini, kapı-pencere sövelerini süsleyenler Ermeni taş ustalarıdır...

Dülger ustası, Sarı Kışla’ya, başka bayrak bilmediğinden, “*Ak Sancak*” çektiğinde, kalfalar ve cümle ırgat hep bir ağızdan Çakicis *zeybekiko* çığırıp keserleri bellerinde döne döne oynamaya başlarlar:

Μείνε με μένα Τσακίτζή, yar fidan boylum/

Ah, λεοντάρι στην καρδιά²

Zeybek dansını işiten Temaşalık koşar “*taraça*”³lara çıkar;

1 smyr. Dantel.

2 Yun. Çakıcı zeybeği: Kal benimle Çakıcı yar fidan boylum/ Ah, sen kalpteki aslansın.

3 smyr. Teras.

Tilkilik, Namazgâh, Yahudi Mahallesi, Frenk Mahallesi ve dahi *Haymat*¹ milleti koşar Dolma'ya akar.

Faltaşı gözler, pür-heyecan diller, iki zaman arasında gidip gelen akıllar sevinçli midir şaşkın mıdır pek belli olmaz.

O güne varasıya hiç kışla görmemiştir ki İzmir...

Padişah otağını da yeniçeri odasını da bilmez ki İzmir...

Yeniçeri, Konstantinapol'un, Balkan topraklarının neferidir... Yeniçeri, fetih mirasıdır; Hristiyan çocuklarının talim ile terbiyesinin eseridir...

Fetih bilmeyen, fatih görmeyen İzmir'de yeniçerinin işi ne!

Uşşakizade'nin, *Kadızade*'nin, *Karaosmanoğlu*'nun muhafız, *ases*², *mütesellim*³ nesi varsa "*Yeniçeri*'yim!" diye satar kendini afralı tafralı dolanırken şehirde.

İzmir nefer bilmez, sefer bilmez bir şehirdir; ilktir kışla gördüğü, şaşkınlığı ondandır ve durur durur söylenir:

"İzmir'de devasa bir Kışla! Hükümet Konağı'ndan büyük kışla olur mu? Hayırlara çıkar inşallah!"

Kale'de oturup bakan da "*Değirmendağı*"⁴na tırmanıp çıkan da kollarını Körfez'e açmış bekler bir dev bina görür olur, şaşar kalır...

Körfeze giren gemici; Nif Dağı'ndan kafasını uzatıp gülen güneşi değil, pusların perdesini aralayan o dev görür olur, şaşar kalır...

1 Ermeni mahallesi.

2 ar. Geceleri dolaşan ve şimdiki bekçi görevini yapanlar.

3 ar. Vergi tahsildarı.

4 Muhacir yerleşimlerine açılmadan evvel yel değirmenleriyle tanınan, Halil Rıfat Paşa yolu ile Göztepe'ye bağlanan Eşrefpaşa sırtları.

Dağdan bakanın, denizden görenin dilinde şehre bir ad daha yakıştırılır:

“Asker şehir!”

Aksakallar, güngörmüşler ve ustaların kafasında bir sualdir döner durur:

“İzmir niye asker şehir olur ki?”

İzmir kışla sevmez der eskiler, ama asker de İzmir’i sevmez, ardından söylenir:

“Gâvur İzmir!”.

* * *

Ticaretiyle, hünerleriyle şöhretli İzmir, *Sarı Kışla*’ya aldırılmaz kendi yoluna gider...

Niye yolundan kalsın ki! Osmanlı’nın darphanesidir İzmir, şehir sanki para basar.

İzmir’in giren maldan, çıkan maldan aldığı gümrük vergisi, ki *“oktruva”*¹ der buna şehirde, yıldan yıla artar ha artar.

İzmir, İstanbul’un ilân ettiği Meşrutiyet’ten on yıl evvel belediye kurmuş şehirdir. *Oktruva*’dan gelen, çoğu saraya gider, kalanı belediyenin kasasına girer.

Şehrin sattığı maldan kazandığı, aldığı mala verdiğinin iki katıdır ve dünya âlem bilir ki, yüz seneden beri bu böyledir.

İzmir kendi göbeğini kendi kesen, kendine yeten, *“hem kazanıyorum, hem de Saray’a kazandırıyorum”* diyen şehirdir.

Niye *Sarı Kışla* yüzünden yolundan dönsün ki şehir?

1 Bir kente girerken ticari eşyalardan ya da şahıslardan alınan vergi.

Dünyaca namlı Ermeni, Rum ve muhtelif millet mensubu Levanten nam İzmirli tüccarlar ve imalât sanayine sermayedar olmuş zengin tüccarlar, işler açıldı diye ziyadesiyle keyiflidir.

Sarı Kışla’lı şehirde Osmanlı eşrafının da gözü açılır, gündен güne utana sıkıla üçü beşi katılır olur bu keyifli kervana...

Büyük Vezirhanı’nda, Küçük Vezir Hanı’nda, Kızlarağası’nda ve sair hanlarda İslâm tüccar Hristiyan, Yahudi’ye komşu olur, selamlar alınır, selamlar verilir. Güngörmüşler hayra yorar bu hâli...

İslâm *Karaosmanoğlu* yasak demez, günah demez toprak satar Hristiyan *Baltazzi* sülalesine; İzmir’de hanlar yapar, ambarlar yapar, dalar ticarete...

Uşşaki sülale; deve komisyonculuğu ile kalmaz, Basmane’ye konak yaptırır, altına ambarlar yaptırır. Tren ile gelen kuru incir, kuru üzüm ambarlarda bekletilir, ta ki fiyatlar yükselsin de mal iyi fiyata gitsin diye... Oradan taşınır develerle limana, gemilere yüklenir.

Osmanlı ağaları beyleri alıp satmanın tadına varmaya başlar.

Hatta, dün “*reaya*” diye küçük gördüğü millet insanlarıyla ortak olup iş gütmeye başlar kimi Osmanlı eşrafı; gayrimüslim tüccarlarla ortak ticarethane ve kumpanyaları vardır artık...

İzmir milletleri bu hâli iyiye yorar, karışıp görüşmede fayda vardır der ustalar...

* * *

Körfez’e giren gemi, Nif güneşinden evvel Sarı Kışla’yı görür olur, gemici milleti söylenir:

“*Sanayi ve ticaret şehri, Selanik gibi asker şehri mi olacaktı?*”

Şehrin içine kurt düşer; Meyhane Boğazı'nın, Namazgâh kıraathanelerinin, Fasula "*kafane*"lerinin hâli hâl değildir.

Eski Zaman ustaları, dervişleri, aksakallar, güngörmüşlerinin tadı yerinde değildir, Yeni Zaman'a dair kurt depresir içlerinde.

"*Ne olduysa Vasilion'dan sonra oldu*" der, sohbete kapı açar Namazgâh.

Doğru söze ne denir ki, itiraz gelmez.

"*İzmir Vasilion'dan sonra asker şehir oldu!*" diyenlere başlar sallanır Fasula Meydanı'nda ve başlar Değirmen Dağı'na kalkar, ardına söz eklenir:

"*İzmir Vasilion'dan sonra muhacir şehri oldu...*"

Dört yüz yıllık boyunduruğa baş kaldırıldığı, Yunanistan Krallığı kurulduğu zaman Mora'dan kaçan Osmanlı eşrafına adres gösterilmiş, "*Git şuraya yerleş!*" denilmiştir. İlk partide gelenler, hizmetkârlarıyla birlikte İzmir ve civarına yerleşirler...

Ardı sıra Rus Çarı zulmünden kaçan Tatarlar, Çerkez kabileler İzmir, Saruhan, Aydın ve Denizli sancaklarına getirilir, yerleştirilir.

Girit'ten gelir son posta muhacir İzmir'e, çoğu Değirmendağı'na yerleştirilir.

İzmir muhacirler şehridir artık.

Eskiler İzmir'in bu haline "*düğün evine dönü şehir*" der.

Lâkin şehir gergindir, Meyhane Boğazı tedirgindir; Namazgâh, Fasula Meydanı ziyadesiyle şaşkındır, ustalar düşüncelidir...

Kafalardaki düğüm çözüm bekler:

"*Nereye İzmir, nereye!*"

GÜL YÜZLÜLERİN ŞEVKİNE GEL!

*Çöl çorağına inat başka güzeldir gazel¹
Aşk pınarından taşkın aşka bir beytül gazel².
İzmir gazele aşıktır ve aşkını gazele döken şehirdir.*

* * *

Yeni Zaman'da kimi İslâm millet eşrafı Frenk millete özenir, bir vakitte *Namazgâh*'ı terk eder; Basmane düzüne, Beyler Sokak düzüne inerler hatta ve hatta Frenk mahallesine bile, Reşadiye köyüne bile gidip konaklar yaparlar!

İslâm'ın Hristiyan ve Yahudi milletten insanlar ile ticarete ortaklık, yazıhane komşuluğuna, ailecek mahalle komşuluğu, kapı komşuluğu da eklenir.

Eşraf Namazgâhtan el etek çekince âlimler, ustalar, sarıklılar, külâhlılar ve sair ahali millet, rahat soluk alır hâle gelir...

Bir ağa, bir paşa, bir bey, hatta onların bir kapıkulu bile geçse az uzaktan, yan gözle dahi bakar ise senden yana, mümkün müdür sohbeti kesmemek, oturduğun yerden kalkmamak, mümkün müdür baş eğip selâm vermemek...

1 Gazel: Ceylân.

2 Beyt-ül Gazel: Gazelin en güzel olan beyti.

Hele ki Namazgâh “*kıraathane*”lerinde¹, kapı önü sohbet-
lerinin derininde iseniz...

Allah’ın selâmı dahi olsa, Allah bilir ki, sohbeti en koyu
yerinde keseni Allah affetmez...

Yeni Zaman’ın şu vakitlerinde bitmez tükenmez sohbet;
Meşrutiyet ilânı üstünedir, çiçeği burnunda Kanunu Esasi
üstünedir.

İzmir’in yüz senedirilmekilmek ördüğü “*meşruti*” bir düzeni
vardır, Sultan Abdülhamid’in iradesiyle gelen bu yeni hâl, yani
meşrutiyet, nihayet İzmir’in yüz senedir çabalamasının mey-
vesinden, o çabanın nihayet kabul buyurulmasından ibarettir.

İstanbul’un bir Hristiyan semtinde² bile on sene kadar ev-
vel anca kurulmuş iken, İzmir sancağında her milletin iştiraki
ile kurulan belediye, şehrin meşrutiyetine en büyük delildir.

Bu gibi çabalar sonunda, Osmanlı sarayı da *Meşrutiyet*
ilânına mecbur olur:

*“Çok şükür, Saray nihayet İzmir’i gördü, meşruti düzeni
kabul etti... Çok dinli, çok dilli Osmanlı milletlerinin her ferdi-
nin aynı hakka sahip olduğunu Kanunu Esasi ile tasdik etti...”*

İzmir’in İslâm eşrafı hariç, her mahallesi pek sevinir
Kanunu Esasi’ye, tarih Rumi Kanun-u Evvel³ 1292, miladi
Aralık 1876 olmalı...

İslâm mahalleri her sokağıyla sevinir; Çarşı İçi, *Kasap
Hızır Mahallesi* sevinir; *Ballıkuyu, Temaşalık, Taslıçeşme,*

1 ar. Kıraet (kıraat): Okuma; Kıraethane: (Kıraathane) Günümüzde kahvehane.

2 Galata-Beyoğlu, 1850.

3 Aralık.

Namazgâh, İkiçeşmelik mahalleri sevinir; Mekke Yokuşu, Medine Yokuşu, cümle inişler, çıkışlar, yokuşlar sevinir...

İslâm mahalleri dışında kalanlar da sevinir, üstelik bütün nüfusuyla ve daha çok sevinir...

Tek sevinmeyen, sevinme ne kelime, kızan köpüren, ağalar, paşalar, beylerdir.

Hristiyan, Yahudi ve diğer “*zimmi*”¹ milletle aynı haklara sahip olmayı kendine yediremeyen, Meşrutiyet’i asla Kabul etmeyen eşraf da allem eder, kallem eder senesi dolmadan padişaha bastırır, Kanunu Esasi’yi askıya aldırır...

Neden askıya alırsa ya padişahım, ne gerekçeyle “*zimmi*” kullarının eşitlik hakkını çıkmaz ayın son Perşembesine bırakırsın?

Padişah Abdülhamit bir vakitte bu sebebi itiraf eder:

*“Kanunu Esasi’nin uygulamaya konulmasında karşılaşılan güçlükler nedeniyle, o zaman devlet adamları tarafından gösterilen lüzum üzerine, Meclisi Mebusan geçici olarak tatil olunmuş iken padişahlık topraklarında eğitimin ilerlemesi ile ahalinin yeteneğinin istenilen düzeye erişinceye kadar Kanunu Esasi’nin ertelenmesi tavsiye ve arz olunmuş olduğundan...”*² der açık açık.

1 ar. İslâm egemenliği altında yaşayan, hayatı koşullu olarak korunan gayrimüslim, zimmetli.

2 (TBMM Zabıtlar, Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; Cilt: 1, Birinci İnkat, 4 Kânunuevvel 1324) Aslı şöyledir: “Kanunu Esasi’nin mevkii tatbikine vaz’ında tesadüf olunan müşkilâta mebni, o zaman ricali devlet tarafından gösterilen lüzum üzerine, Meclisi Mebusan muvakkaten tatil olunmuş iken memaliki şahanemde maarifin terakkisi ile kabiliyeti ahali derecei matlubeye isal olununcaya kadar kanunu mezkûrun tehiri icrası tavsiye ve arz olunmuş olduğundan...”

Namazgâh bilir ki padişah Abdülhamit'in "*ahali*" dediği İslâm millettir.

Mekke Yokuşu bilir ki "*devlet adamları*" dedikleri; ağalar, paşalar, beylerdir.

İkiçeşmelik bilir ki eğitimde ilerlemesi gereken ve yeteneklerde geri kalan İslâm millettir.

Bilhassa Hristiyan, Yahudi Osmanlı milletleri eğitimde, ticari ve sınai yeteneklerde pek ilerlemiştir.

Yani padişah, İslâm millet hayrına, beyler ve paşalar dışında kalan Osmanlıların arzu ettiği Kanunu Esasi'yi, eşit vatandaşlık hakkını belirsiz bir zamana bırakır.

Ne zamana?

Onu bir Allah bilir, bir de *Halife-i Ruy-i Zemin*¹...

Ama İzmir bilir ki kendi yarattığı "*meşrutiyet*"i vardır ve kendi yoluna gider.

* * *

Sırtını Kale'ye veren, yüzünü Agora'ya dönen, yedi kat toprak altında taş tanrılar yattığını bilen Namazgâh kıraathaneleri öyle bir manzaraya bakar ki...

Körfez manzarasını kollarına alan Agora düzü, ki toplu namazların burada kılındığı ve Namazgâh adının buradan geldiği rivayet olunur. *Diana Hamamları*'ndan *Reşadiye*² köyüne varasıya gezindiği geniş ufuk sunar gözlere:

1 Yeryüzünün halifesi.

2 Günümüzde Güzelyalı.

Nif Dağı'ndan başlar, *Spil Dağı'na* tırmanır, berrak havada gözüne güvenen *Yunt Dağları'nda* gezinir, *Yamanlar Dağı'nda* soluklanır, durur dinlenir, sohbeta döner, sözü yanındakine bırakır.

Cümle “*kıraathane*” sohbetlerinde başköşe ağzından bal damlayanların, aksakallıların, güngörmüşlerin, dervişlerin, ununu elemiş namlı ustalarındır.

Namazgâh kıraathanelerinde manzaralı sohbetler; bahar güneşinde de, yaz sıcağında da ancak kapı önünde, arka avluda, asma altında olursa keyif verir.

Kış günleri, külhan misali korlu mangallar etrafına halka olunur, “*kıraat*” edilir, ardından döner durur sohbet.

“*Kıraat et!*”, adı üstünde “*oku*” emridir, lakin okumak emir ile olmaz.

Meselâ sabahı kıldıktan, evde iki lokma altlık yaptıktan sonra kıraathaneye damlayan yâranlar kallavi kahveleri höpürdeterek içer, ardından kitap, risale, her ne ise, raftan indirilir, yarım kalan yerden okumaya başlar “*kıraat*” erbabı...

Sade okumayı bilir olmak yetmez, güzel okuyor olmak gerek. Yeri geldi mi sesi alçaltmak, yeri geldi mi camekânlar zangırdayasıya sesi yükseltmek, sese renk vermek, yüze mânâ resmetmek, gözde ışıklar yakıp söndürmek gerek ki dinleyen havaya girsin, sesler soluklar kesilsin.

Kıraathane adabı esasındandır ki, kıraat öğle ardına sarkmaz, kış geceleri hariç.

* * *

“Namazgâh’ı Namazgâh eden; masallardan el almış, abası yamalı, keçe külahlı dervişlerdir,” der bilenler.

Namazgâh, dervişler dergâhıdır.

Derviş, Eski Zaman’a küsmez; eski tatları Yeni Zaman çeş-nisine katmaktır hüneri.

Derviş, gönül zengini bir fakirdir ki:

“Dervişlik dedikleri

Hırka ile taç değil

Gönlün derviş eyleyen

Hırkaya muhtaç değil” diye anlatır kendini.

“Say!” deseniz, Namazgâh deyince hepsinden evvel iki dergâh gelir akla: *Mevlevi ve Rûfai dergâhları.*

Mevlevi dergâhı, *Patlıcanlı Yokuşu*’ndadır.¹

Rûfai de desen olur, rûfai de deşsen olur, bunların dergâhı, *Namazgâh Pazaryeri*’ndedir.²

Bu dergâhlara odun taşıyanlar; bu tekkelerin talebeleri, kı-raathane sohbetlerinin de talebeleridir ve şu iki muhtereme selam vermeden geçip gitmezler:

Biri genç *Neyzen Tevfik*, biri kırkını bulmuş *Şair Eşref*.

Elbet kıraathanede söz önce büyüğüdür ve bu masalın büyüğü de *Şair Eşref*’tir:

Kerbelâ’nın dert okulunda Hüseyin’den ders alıp

Bin felaket dersi birden tamam etmişlerdeniz;

Olur olmaz belâlardan kaçmayız kaçınmayız,

1 Günümüzde 806. Sokak.

2 951. Sokak’ta, Emir Sultan türbe ve haziresinin bulunduğu yerdedir.

*Biz Yusuf'un makamını görmüş geçirmişlerdeniz.*¹

Neyzen de güzel söz ustalığında Eşref'ten aşağı kalır değildir lâkin o daha çok nefesinin hüneriyle ünlenir.

Çubuktan bir nefes çekip İtri'nin tekbirini neye üfleyen Neyzen, cümle güvercinleri Hisar'ın avlusuna indirir; kuşlar mihraba döner, saf tutar, bin kerre secde edermiş. Rivayet böyle. O da lâfı gediğine oturtmakta Eşref'ten geri kalmaz:

*"Rakı, şarap içiyorsam sana ne
Yoksa sana bir zararım, içerim
İkimiz de gelsek kıldan köprüye
Ben dürüstsem sarhoşken de geçerim"*

"Rakı içer, esrar çeker" deyip adını *"zındık"*a çıkaranlara cevabı böyle oturtur...

Şu cevaba bakıp *"İzmir, ermişler ve dervişler şehridir"* den-se yeri değil midir?

Yatsı ertesi mangal başı sohbetlerinin bir başka âlemi daha vardır ki namını duymayan yoktur.

Sohbetin yorulduğu andır. Neyzen; iki yanındaki iki genci, genç Rufai dervişi ile Mevlevi tanburi genci dürtüp hazır eder ve neyi dudaklarına götürür. *Beyati* bir taksim geçer, taksim seslere yolu açar, biter.

O an kıraathane bir ibadethaneye döner, öylesine kesilir sesler ve...

Taksim son üflemesine hünerli parmakların *"dair"*e

1 Aslı şöyle: Mektep-i gamda Hüseyin-i Kerbelâ'dan feyz alıp/ Bin felaket dersini birden bitirmişlerdeniz;
Etmeyiz öyle olur olmaz belâdan ictinâb,/Biz makam-ı Yusuf'u görmüş geçirmişlerdeniz.

vurduğu “*düm te ka düm tek*” eşlik eder ve ardından Rufai dervişi gençten yükselen davudi bir ses etrafına toplar cümle *yârânı*¹:

*Gül yüzlülerin şevkine gel nûş edelim mey
İşret edelim yâr ile şimdi demidir hey
Bu kavli sürahi eğilip sâgara söyler ne der
Düm de re la dir na te ne dir na te ne dir ney*

Sohbet halkasında kim varsa o davudi sese usul perdeden arka çıkar, eşlik etmeye gayret eder.

Lakin iş “*Düm de re la dir na*” ya geldi mi cümle kıraathane avazın en yükseğine çıkar ve susar.

*Mecliste çalındı yine tambur ile neyler
Âşık-ı bîçarelerin gönlünü eyler aman aman
Daire semâî tutarak ney neye söyler ne der
Düm de re la dir na te ne dir na te ne dir ney aman aman...*²

O vuslat, cümle âleme anlatır ki İzmir beyler, paşalar şehri değil, Neyzenler ve Eşrefler şehridir; Mevleviler, Rufailer, Bektaşiler şehridir...

Bu yanıyla da “*Meşrutî İzmir*” Kanunu Esasî’ye ziyadesiyle lâyıktır.

1 fars. Dostlar. Sâdık arkadaşlar. Sevgililer.

2 Yürük Semai: Beste, Tab’i Mustafa Efendi.

*Gül yüzlülerin neş’esine gel
Yar ile içelim şimdi demidir
Bu sözümüzü sürahi eğilip kadehe söyler ne der
Düm de re la dir na te ne dir na te ne dir ney* (Bu satır, anlamsız hecelerden oluşan ritmik bir nakarattır.)
*Mecliste çalındı yine tambur ile neyler
Çaresiz aşıkların gönlünü eyler aman aman
Daire seslere uyar ney neye söyler ne der
Düm de re la dir na te ne dir na te ne dir ney aman aman...*

İzmir, ticaretle ve sanayide olduğu gibi, belli ki sanatta ve sohbette zengin şehirdir.

Şehir, o gün bu gündür hiç umudunu yitirmez, meşrutî bir düzenin peşini bırakmaz...

Neyse, belki bir gün, Neyzen olsun, Eşref olsun, yollarını düşürür; o davudî sesli Rufai genç adam olsun, tamburi genç adam olsun, geçerken masallardan birine uğrar da bir “Hicaz” fasıl geçmeyi bekler:

*Bir nigâh et ne olur hâlîme ey gonca dehen...*¹

Ya “daire”²yi kim çalacak?

Daire için de elbet biri bulunur...

1 Hicâz Şarkı. Beste, Şekerci Cemil Bey; Güfte, Recâizâde Mahmut Ekrem.
Bir bakıver hâlîme ne olur ey gonca dudaklı.

2 Saz takımında usul vurmaya yarayan tef.

DAYI MISIN ULAN!

Masal vardır, içinde hakikatler saklar¹; cilt cilt kitaplar yığılıdır köşelerde, içindeki hakikati “saklar”²...

* * *

Peykeler, hasır oturaklı örgü iskemleler kalkar; Yeni Zaman icadı “*sandalye*”³ çıkar gelir şehre, cümle mekânlara kurulur, oturur.

Sandalye demeye dili yetmeyen “*karekla*”⁴ der ona, şehir ne desen anlar.

Masalda da sohbetle de bakır sini etrafında halka olmak adet iken Eski Zaman’da, Yeni Zaman’da *masa*⁵ gelir yerleşir şehre.

Dili renkli şehir “*masa*”yı pek sever, söylemesi kolay gelir.

Sandalyeli, masalı olur İzmir Yeni Zaman’da; şehir yerden yükselir...

Masal halkasının her yeri her yanıyla denk iken uzun masaların kısa kenarı kıymete biner.

1 Saklamak: İçinde barındırmak.

2 Saklamak: Görünmesine engel olmak.

3 ar. Sandalye. Arkalıklı, kol koyacak yerleri olmayan, tek kişilik oturak.

4 Yun. Sandalye.

5 smyr. “Masa” İzmir Rumcasıdır. Yun. Trapeza (bkz.TDK, Türkçe Sözlük).

*Müsavata*¹ uymaz bu hâl. Uysa da uymasa da, üç gün geçmez sandalyenin adı “*meşrutî oturak*” olur çıkar; masaya başka ad konmaz.

Meşrutîyet istemeyen, lakin alafranga hanelerin sandalyeli masalı düzenini evine ilk sokan İslâm paşalardır, beylerdir ve “*meşrutîyet*” isteyenin vuruverir kinayeyi kafasına:

“*Cânım peyke, güzelim iskemle*² *neyinize battı da eski köye yeni adet getirmeye kalktınız? Alın kıcınıza göre bir meşrutîyet, hayrını görün!*”

* * *

Eski zaman sohbetleri ve bilhassa uzun kış geceleri halka olup dinlenen masallar, dinleyip anlayana değme hisseler sunar...

Masal ve sohbet halkasında ahengi bozmayarak oturmak şarttır, ama oturak şart değildir; ister yere bağdaş kurup taç yaprak misali halkalanır millet, ister diz üstü gelip oturur ama hep aynı şekil oturur...

Masalçıya da, masala kulak açana, hisse kapana, hatta bir kulağından girip ötekinden çıkana da dört ayağını dört yana uzatacak bir taht değildir, peyke değildir masal düzeni... En makbulü, halı serili yerde halka düzenidir, şiltelisi âlâdan da âlâ olur.

Lâkin kaba etleri morartan tahta oturaklı sandalye hangi aklın icadıdır, olacak iş midir!

1 ar. (Musavat) Eşitlik.

2 smyr. “İskemle” İzmir Rumcasıdır. Arkalıksız oturak.

Yeni Zaman'dır, hiçbir sual cevapsız kalmaz :

"Zaman sana uymaz, sen zamana uy! Yeni Zaman, yan gelip yatılacak, kış altına kuş tüyü yastık serilecek zaman değildir..."

Yeni Zaman; sabahtan akşama, kâh asma altında, kâh söğüt gölgesinde, kâh masal halkasında olsun, oturanı sevmez.

Yeni Zaman'ın bu vaktinde, malda mülkte gözü olmayan gönül adamının, *"miskin"*¹ dervişin adı *"tembel"*²e çıkar.

Nitekim, Yeni Zaman vakitlerinden birinde türlü dillerde bir lâf gezer dolaşır olur şehirde:

"Çalışmak ibadettir!"

*"i ergasia ine latriya"*³

Ve yetmez, aynı minvalde katmerlenip gelir dikilir lâf:

"Çalışmak ibadetten de üstündür!"

Veya Eski Zaman kervancılarının ve medreselerin ve Yeni Zaman İslâm mekteplerinin şehre hediyesi Farsi lisanla yazılır, söylenir olur:

*"است عبادت کار"*⁴

Hangi lisanda söylenirse söylensin, bu kıssadan çıkacak dibe saklanmış hisse yoktur, söylenen ayan beyandır:

"Durma!.. Oturma!.. Çalış!"

"Bana masal anlatma!"

*"Min mu les paramitiya!"*⁵

Yeni Zaman'da yeni insanın vakti yoktur, *"vakit nakittir";*

1 fars. Mal ve mülkü olmayan kimse.

2 fars. (tenbel) İş görmeyi, çalışmayı sevmeyen,

3 Yun. Çalışmak ibadettir.

4 fars. Çalışmak ibadettir.

5 Yun. Bana masal anlatma.

iki kelâmı iki menevişle süsleyeyim de öyle söyleyeyim demez.

Yeni Zaman, vakti zamanı paraya çeviren zamandır.

Yeni Zaman, yeni “*emir cümleleri*” zamanıdır.

İşte oturağı tahtadan sandalye, bu emir cümleleriyle birlikte gelir şehre ve Meşrutiyet istemeyen beyzadeler ağzında bir güzel makaraya alınır.

Alay edilmekten midir, kış acısından mıdır bilinmez; lâkin sandalye her mahallesiyle karıştırır, dertlendirir, altüst eder şehri!

Ne yapsalar, ne etseler nafi değildir, Yeni Zaman söz dinlemez, Nuh der de “*Nuh Peygamber*” demez; *sandalye-karekla*, her milletin mekânına yerleşir, gitmez.

Namazgâh kıraathanelerinin asma altları bile *sandalye, masa* doluyorsa varın gerisini siz hesap edin.

Hristiyan ahalinin “*kafane*” mekânlarda da usul, ahenk kökünden bozulur, oturup kalkmanın, söyleyip dinlemenin eski edebi adabı kalmaz.

Her gören bir vakit uzaktan bakar sandalyeye, etrafında dolanır, oturmaya korkar kuru tahtaya, günlerce oturamaz, söylenir:

“*Reva mıdır bu azap bize, reva mıdır İzmir’e!*”

Hem sandalye etrafında dört döner, hem bir çare için kafa yorar:

“*Bu cehennem azabını akıl eden kuldur, çareyi de kuldan bekler Allah...*”

Günbegün, adım be adım sandalye ıstırabından kurtulma yolları arar şehir...

Ve...

Boşuna denilmemiştir “*Keskin zekâ keramete kış attırır.*” diye! Çare gelir, şehri bulur

“*Yemeni*”nin¹ yerini alan arkası basık asri “*pabuçi*”² modası alıp yürür şehirde. *Pabuçiyi* fora eden, çıplak ayağı minder niyetine kışının altına çeker öyle oturur sandalyeye.

Oturduktan sonra “*kaide*”yi³ az ileri, az geri oynatır, ki bir güzel yerleşsin. Ayak uyuştukça arada bir değiştirilir, yine o mekânda kaidesi eski usul sabahı akşam eder. Bu bir...

Çok geçmez, bir sandalye daha kor karşısına, uzatır ayaklığa yemenili ayağı, sandalyeler eder mi sana iki...

İki de yetmez, koltuk altına bir sandalye daha çeker, etti mi üç!

Bu havalide bu usul meşrutiyet mirası bilinir, yerleşir gitmez.

Hele bir nargile tiryakisi için bu üçlü oturuş ve *markuç*⁴ tutuş, attığını vurmaktan daha önemlidir bitirim gözlerde.

Aletin aslı, Farsi lisandan kervancılar eliyle gelen “*marpiç*”tir; ama İzmir’in İslâm milleti, kelime içinde “*piç*” var deyip abdest bozmamak için olsa gerek, “*marpuç*” demiş kurtulmuştur ayıptan.

İyi de şu Rum millet “*markuç*”u nerden çıkarır?

“*Sağır işitmez uydurur...*” misali, *Farsi* dile uzak olanın uydurmasıdır derler buna.

Marpuç sağ elde ise, yakına çektiğin iskemlenin arkalığını sol kola koltuk yapar, yaslanırsın; *pabuçili* ayağı karşıya yer-

1 ar. Bir tür hafif ve kaba ayakkabı

2 yun. Ayakkabı.

3 argo. Kalça

4 fars. Marpuç.

leştirdiğin iskemlenin ayaklığına uzatır, sektirmeden bir fırt çekersin marpuçtan, markuçtan.

Sol el, tömbeki kül olup tükenesiye hiç boş durmaz; kehribar tespih, fırdolayı döner durur son duman savrulasıya...

Arada bir, akla bir şey gelmiş gibi, gözler çakılır kalır, tespih de serçe parmağa asılı sallanır durur...

Çok sürmez, uyanır tiryaki, ağır ağır maşayı alır, ince ince ateş yoklanır, icabında ateşçi *kopil*¹ ateşi tazelemeye çağrılır.

Erbabı; marpucu, ney üflercesine dudak kıyısıyla öper ve kısar gözleri, suda yıkanmış dumanı aşk ile ciğere çeker, gözleri yumup dumanı savurur göğe, seyreder dağılıp gidişini...

Marpuç dudaktan uzaklaşırken tiryaki yanına yamacına dönüp bir çift laf eder, ahkâm keser, verdiği hüküm keskin sesli kesin hüküm olur.

Gözler kısıktır, bir nefes daha çekilir, billurda su fokurda, duman salınır ve tekrar tömbekinin ateşi yoklanır, bu yoklama değil söz istemedir, sözü bıraktığı yerden alır, acelesiz, küçük adımlarla yoluna gider.

“Nargile sohbetleri neden hep kısa cümleli, kesin hükümlü ve hatta kelime kelimedir?”

Kestirip atar:

“Lâfı uzatırsan ateş geçer bilâder²...”

Nargileci hakkı yememek gerek: Gelen geçenin selâmını almak, türlü dilden atılan lâfı türlü dilden lâfla karşılamak ve incelikli takılmaları kararında kahkahalar ile süs-

1 smyr.. ve yun. Kopeli; çırak, delikanlı.

2 Birader, erkek kardeş.

lemek her milletin kahve mekânında yaşanır, yerleşmiş usuldendir.

Bu tarz nargile faslı, sandalyenin İzmir'e hediyesi bir hoş orta oyundur lakin...

Yeni Zaman'ın itirazı vardır bu hâllere:

"i ergasia ine latriya..."

* * *

Yeni Zaman'ın sandalye vaktine yetişen iki mahalle mekânı vardır ki, sade sandalye ile kalmaz, yeni yeni icatlar peşine düşer:

Biri İkiçeşmelik mekânları ve diğeri Fasulya Meydanı *kafane* mekânları...

Malûm, Fasulya Meydanı *kafane* mekânları Ortodoks Rum, Hristiyan millet kahvehaneleridir, dil alışmıştır, kime sorsan Ortodoks millet diliyle "*Fasula*" der oraya, meydan arabalarla, mekânlar arabacılarla dolu olur günün her saati.

Yeni Zaman'da İzmir üçe beşe katlanıp çoğalmadan evvel, fasulye tarlalarıdır buralar, adı oradan gelir.

Meydan'dan Kordon'a dik bir sokak gider, onun adı da *Fasula*'dır, meydanı ve meydana açılan sokaklarıyla havali de bu isimle bilinir, öyle anılır.

İkiçeşmelik mekânları; çoğu İslâm, türlü dinden gençlerin uğramaya başladığı, meşrutî mekân ismini hak eden yerlerdir. Kanunu Esasi'nin hediyesi gibidir Meşrutî İzmir'e, Osmanlı vatandaşlığının gözle görülür hâllerindendir bu. Arka cephe-den Körfez'i görenleri en rağbet edilendir.

Okumalar olur, zaman zaman ateşli münakaşalar olur, lâkin “*anca beraber, kanca beraber*” düsturundan dönmez taze İkiçeşmelik mekânları...

“*İkiçeşmelik’e varmış iken devam et, tırman yokuşu, var Ejrevpaşa’¹ya*”

Her nedense, *Ejrevpaşa*’da küfür, “*kavgas*”², çingar³ boldur. *Ejrevpaşa*’nın, ki yeni bir mahalledir, Kritikos gençleri kafayı takmıştır; kimi zaman *Moraki*, Çerkes, *Tatar* palikaryayı da alır yanına, sık sık damlar Fasula Meydanı’na hır çıkarmaya...

Biri Rum biri Kritikos iki kardeş dilli *palikârî*⁴, ne eder eder, “*faça façaya*”⁵ gelir, sarılır yekdiğerinin boynuna.

Bu sarmaşma muhabbetten değil, Yeni Zaman’a has bir yeni nefrettendir.

İzmirli Rum *palikarya Vasilion*’dan sonra “*ime apo tin Simirni*”⁶ diye övünmeyi bırakmış, “*ime Ellinas*”⁷ diye kasılmaya başlamıştır.

Kritikos İslâm delikanlı, “*yeni Yunan*” İzmirli Rum delikanlıdan Girit İsyanı’nın intikamını almaya iner *Fasula*’ya ...

Hele -Rumi 12 Mart 1237, Miladi 25 Mart 1821 olmalı- *Vasilion* bayramında bayrak asıp şenlik yapmaya kalkışılırsa...

1 Bitirim ağzı, Eşrefpaşa.

2 Yun. ve smyrn. Kavgas.

3 smyr. Kavgas.

4 Yun. Delikanlı.

5 smyr. Karşı karşıya gelmek.

6 Yun. İzmirliyim.

7 Yun. Elen’im

Zaten kancayı takmıştı ikisi de birbirine bir kere, her vesile ile koyarlar postayı, basarlar “*gamato*”¹yu:

*Dayı mısın vre kolô pedo*²!”

“*ime i dayis vre!*”³ der öteki, dayılanır.

Bu “*kavgas*”ın, bu çingarların namı yayılır dört bir yana. Hacı Muço’dan, Menemen’den kalkar gelir Rum delikanlılar, *Fasula*’ya inip dayılanan Eşrefpaşa dayılarının *marizine kaymaya*⁴...

Horoz güreşinden tecrübelidir *Fasula*’nın aksakalları. Meydandaki yeni karakoldan zabıta bitesiye, girerler araya, kartal kanadı gibi açılı kollarından tutup ayırırverirler bitirim horozları, yekdiğerini tepelemeden.

İbiği kızaran Hint horozunu olduğu gibi, hır çıkarmakta mahir, tepesi atık her dinden palikaryayı, henüz bıçaklar çekilmeden, daha kan çıkmadan dalaştan çekip almakta ustalık ve bilek ister ha...

İbiği kızaran da, tepesi atan da aksakaldan okkalı şamarı yer suratına, kuyruğu kıstırır, bir köşeye çekilir, oturur, zira aksakala el kalkmaz!

Perşembe’nin gelişini anlamak için Çarşamba’yı beklemez şehir, hükmünü verir:

“*İzmir’in Meşrutiyeti’nin suyunu çıkarmaya çalışanlar var!*”

Namazgâh’ta, *Fasula*’da, Darağaç’ta, cümle masalı sandalyeli muhabbetlerde söz gelir dayanır oraya:

1 argo. Sövmek, küfür.

2 yun. (Kolô pedo) Orospu çocuğu.

3 yun. Dayıyım ulan. (Dayis: Kabadayı, dayılık eden.)

4 argo. Dayak atmak, dövmek.

“Hepimiz Osmanlıyız derken, hepimiz İzmirliyiz derken, Gâvur-Müslüman tefriki¹ yok derken, herkesin dini kendine derken ve dahi bir de ortak dilimiz varken nereden çıktı bu kavgalar, dalaşlar?”

Ustalar, aksakallar derdin devasını, sualin cevabını döner masallarda arar...

1 ar. Birbirinden ayırmak, ayırım.

"EL"den, "İL"den ve dahi "DİL"den GELENLER

Günün beş vakti ezan sesinin çan sesleriyle selamlaştığı şehir, semasına fısıltılarla sızan garip sıfatlara kulak verir...

Sabahın sessizliğinde, geçtim fısıltıyı, insan sessizlikten bile irkilir...

Müezzin irkilir, zangoç irkilir lakin o mahcup sese kulak asmaz, döner cemaati ibadete çağırır.

Ustalar irkilir, lakin tezgâhta bekleyen iş vardır, döner demiri döver.

Şehrin ekseriyeti irkilmez, şehir şehirliyi iyi tanır, kimi soran kendi gibi bilir, anlatır.

* * *

Rum milletin çoğu Taş Tanrılar zamanından beri göbekler boyu İyonya¹ insanıdır, Yunan'dır, Romalıdır, İzmirli Rum'dur, Osmanlıdır, daha ne olsun, başka sıfat aramaz...

Ermeni milleti ezelden beri Ermeni'dir. *Eski Zaman*'ın kervancı vaktinden beri İzmirli Ermeni'dir, Osmanlıdır, başka sıfat tanımaz, aramaz...

1 İzmir ve Aydın illerinin sahil şeridinde Antik Çağ'da verilen isim. Osmanlı da bölge için bu ismi kullanmayı sürdürür.

Yahudi milleti ezelden beri Yahudi'dir. *Sardes*¹ asıllıdır, *Seferad*² asıllıdır, *Aşkenaz*'dır³, her nereli ise, o İzmirlidir, Osmanlıdır.

"*Levanten*"⁴ dedikleri türlü millettendir. Beyrut'un da İskenderiye'nin de levantenı vardır ama levanten dedin mi akla İzmir gelir.

İzmirli levanten; Avrupa toprağından kopup gelen, İzmir'e bağlanıp kalandır. Şehir ona *Olandiyalı*⁵ veya *Felemenk* der; bir başkasına *Frenk* der, *Galyalı*⁶ da der: Britanya adalısına İngiliz de der *Angiliyalı*⁷ da...

İzmir'in levantenı Osmanlı paşalarının, beylerinin muteberidir. Osmanlı, sair kullarına bahşetmediği hakları onun kopup geldiği memleketine ve dahi onlara bahşeder. Osmanlı'da oyun çoktur.

Alan memnundur, satan memnundur; "*alisveris*"te aldanan olmasa aldatan olmaz der şehirli tüccar milleti...

Osmanlı İslâm milletlerinden de itibar etmeyen çoktur yeni sıfatlara. *Arnavut* Arnavut'tur, *Çerkes* Çerkes'tir, *Kürt* vaz geçmez Kürtlüğünden...

1 Sardes:(Sart): Bugün Manisa'nın Salihli ilçe sınırlarında bir belde ve antik kent. Antik Sardes şehri (MÖ.1300- MS.1200), önemli bir Yahudi cemaatini barındırmıştır.

2 Seferad: İbranice'de İspanyol anlamındadır. 1492'de İspanya'dan sürülen Yahudi milleti.

3 Aşkenaz: (Askhenazi, Eskenazi) Almanya ve Orta Avrupa'dan göçen Yahudiler.

4 Levant: fr. Doğan, yükselen, doğu; Levanten (Levantin): İzmir, Beyrut, İskenderiye gibi büyük liman kenti sakini Avrupalılar.

5 Yun. Hollanda.

6 Yun. Fransa. Galya:: Fransız.

7 Yun. İngiltere.

Bu üç milleti de ziyadesiyle inatçı tanır şehir.

İzmir milletlerine yeni sıfatlar yakıştırmak isteyen o sesler, nerelerden gelir de kulaklara girer?

Biraz “el”den gelir... Biraz “din”den gelir... Biraz “dil”den gelir der eskiler...

Ve, uzatmayalım, “El”den gelenden girip gidelim:

Frenk diyarında -sene Rumi 1205, Miladi 1789 olmalı- ri-vayet bu, karısı “*Ekmek bulamayan pasta yesin.*” dedi diye burjuva ve köylü milleti ve yeni yetme ırgatlar sarayı ve saray-dan beslenen asilzadeleri devirir, alaşağı eder ve bir “*Kanun-u Esasi*”¹ tanzim eder, bir “*millet iradesi ve idaresi*” tesis eder.

Malûm İzmir dışıdır, “*i zmirni*” dir, erkek kardeşi *Massalia*’dan² alır gemi güvertelerinde taşınıp gelen her haberleri, Frenk diya-rında olan bitenleri...

İzmir’in *Massalia*’dan eksiği yoktur, fazlası vardır, yetmiş iki millet yaşar şehirde, imalâtı vardır, ticareti vardır, her din vardır, gel gör ki “*Kanun-u Esasi*” yoktur.

“El”den gelen budur, “*Kanun-u Esasili*” yeni hayattır ve “*Fransız İnkılâbı*” derler buna.

Dedik ya, İzmir Yeni Zaman’ın gemi kervanlarından alır haberi, Frengistan’da olan biteni takip eder, bilir:

“*Frengistan’da olan, köylü kulların ve dahi taze işçi mille-tin, burjuva nam tüccar ve sair şehirli millet peşinden gidip aristokrat nam bey ve paşaları ‘istemezük’ nidalarıyla alaşağı etmeleridir.*”

1 Anayasa, esas kanun.

2 Yun. Marsilya.

İzmir “*Meşrutiyet’e arzulu bir şehir*” dir ve Osmanlı saltanatı “*Kanunu Esasi*” ye kavuşsun ister, meşruti hâle gelsin ister.

İzmir beklemez İstanbul, Selanik “*inkılâb*”¹ yapsın diye, dört koldan adım adım şehrin inkılâbına girer, İslâm paşalarının, beylerinin keyfini beklemez...

Ticarette, sanayide olanları geçiniz bir kalem; kiliselerin, havraların tahakkümünden kurtulan mektepleriyle, türlü dünya kitaplarını çevirip basan matbaalarıyla, gazeteleri ve türlü türlü sanatlarıyla en başta Hristiyan millet ilerler *inkılâb* yolunda. İslâm millet Fransa’nın aristokratı gibidir onların gözünde. İslâm millet ekâbirleri “*hâkim millet*” değil mi? İslâm olmayanlar alt sınıflar, tabakalar değil mi?

Hak yemeyelim, İslâmlar içinde de inkılâb isteyen vardır; meselâ Namazgâh kıraathanelerinde, türlü dergâhlarda isteyen çoktur...

İslâm millettten meşrutiyet isteyene zindan yolu açılır, *inkılâb* yolu değil.

Şehir, İslâm sarayını, paşalarını, beylerini aristokrasiye benzetmeyle kalır mı? Rum, Ermeni, Yahudi ve levanten İzmirli tüccarları ve imalâthane sahipleri de kendilerini Frenk kopyası “*burjuva*”lara benzetir laf aramızda...

* * *

“*İl*”den gelen, eski “*il*”den gelir, “*kaybedilen topraklar*”dan, Mora Eyaleti’nden, yani yeni adıyla *Vasilion* topraklarından,

1 Köklü değişim, devrim.

yani Yunanistan Krallığı'ndan gelir.

Bu son gelen, *Galya*'da olan bitenlerin üstüne tuz biberdir.

Malûm, Mora'nın çoğunluğu ve yerlisi Hristiyan ahalisi Osmanlı sultanına "*ihamet*"(!) etmiş, Osmanlı "*mülkü*" Mora eyaletini Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmış, oralara "*Hellas*" ismini koymuş, gitmiş Alman bir sultan getirmiş, ona da "*kral*" demiş, devletine *Vasilion* yani, kendine de "*Ellen*" millet demiştir. Ellen millet "*ilk kurtuluş savaşı veren millet*" sayılsa yeridir...

Bu yapılır mı Osmanlı'ya? "*Şahlar şahı*"na, "*Kayser*"e bu yapılır mı?

Yapılır, olur biter ve *Vasilion*'daki din kardeşlerini takdir ve takdis eden İzmirli Ortodoks, Mora'da olanlara içten içe sevinir! Osmanlı affeder mi bu sevinci?!

Bu sevinç hak mıdır değil midir din kardeşliğinde, dönüp kendinize bakın, buyurun siz takdir edin.

Kimine de din kardeşliği yetmez, "*Ellen millet*" sevdasına düşer; din üstüne din getirmek ister, Eski Zaman sıfatları üstüne Yeni Zaman sıfatı kondurmak ister, İzmir'in Yunan, Rum sıfatının, havalinin İyon sıfatının yerine "*Ellen*" sıfatı ister...

İşte "*dinden gelen*" dedikleri budur.

* * *

Olan biten şudur ki, Eski Zaman derininden gelen dinlerin üstüne Yeni Zaman sıfatları gelir oturur, dinler arasında kendine yer arar, bulur...

İzmir bu yeni seslere şüphe ile bakar:

“Sıfat aslını anlatmalıdır. Frenk İnkılabı’na, Yunanistan Krallığı’na bakıp bakıp da ‘tek sıfat, tek dil, tek din’ demek, hele bunu daha iyi kabul etmek, ancak İzmir’i bilmemekle veya bile bile çok renkli İzmir’in canına kastetmekle mümkündür...” Fasula’nın “pappus”¹ları.

“Bunlar belâ açar durduk yerde insanların başına!” diye uyarır tezgâhtan başını kaldırmadan ustalar ve dahi güngörmüş aksakallar.

Onların sesine tüccarın, imalatçının, kumpanyacıların ve “ırgat” milletinin sesi katılır:

“Tam da işler iyiye giderken, tam da dünyadan alıp dünyaya satarken, tam da dünya şehri olurken, tam da “Gavur-Müslüman” fark etmez demeye başlamışken, tam da askıda bile olsa “anayasa” lafları ediliyor dururken nereden çıktı bu “Elen” sıfat, kim uydurdu bu “Türk” sıfatını?” diye endişe ile karşılar aykırı sesleri.

Şehrin işittiği cevaplar tüccar, imalâtçı, kumpanyacı ve “ırgat” milletinin sesidir.

*“İzmir Massaliya değildir, çok dinli, çok dillidir. İzmir Mora değildir, Mora sade Ortodoks millettir... İzmir’i benzeteceksen sen Amerika’ya benzet, dünyanın beynelmilele gidişine benzet.”*²

Şehir sade “Ellen” gibi yeni sıfat ile kalmaz, şehrin dilini de beğenmez olur yeni sıfat rüzgârına kapılanlar...

Şehir; “Smyrneika”ya, “İzmirce” dedikimiz, “İzmir Rumcası” dedikimiz dile burun kıvırmaya başlayan, sade “Yunanca konuş”, sade “Türkçe konuş” demeye başlayan sesler duyar olur.

1 Yun. Dede.

2 ar.(Beyn-el milel): Milletlerarası. Enternasyonal ve çok milletli anlamına

Yeni Zaman'ın bu vaktinde, yetmiş iki dilden bir dil karıp çıkarmış İzmir, bu dil fukarası seslere itibar etmek istemez, etmez.

"İzmir'e dilde zenginlik yakışır." der eskiler, onlar anadan, atadan böyle görmüşlerdir...

"Dile zenginlik yakışır," der tüccarlar, kumpanyacılar; *"Dili zengin şehir, işleri bereketli şehirdir,"* derler.

Zengin dil çok milletle *"alis-veris"* tir, sade mal mülk değil, ilim ve hüner *"alisverisi"* dir, zenginlik kapısıdır onlara göre.

"Dile zenginlik yakışır." der ırgat milleti; *"Dili zengin şehir, ekmek kapısı bol şehirdir"* der...

"Zengin dil barıştır, huzurdur, anlamak ve anlaşmaktır." der ustalar.

Derler, derler de, lakin kurt düşmüştür bir kez şehrin içine, içler rahat değildir.

* * *

İzmir'in meşrutiyeti bir kaide, bir nizam, bir fayda yeşertir, ama...

Ama İzmir *"El"* e benzemez ki!

Çünkü Frenk diyarda, *Massalia* 'da din tektir ve dil birdir, ötekilerin hiç hükmü yoktur. *Massalia* dil ve din fukarasıdır.

İzmir çok dilli ve çok dinlidir, zengindir; her dinin meclisi, aksakalı, güngörmüşü vardır.

Öyle yerde *"Ele güne karşı ayıp olur"* der her milletten insan yekdiğerine bakıp, kendine çekidüzen verir, yoksa *"Eller ne der?"*

Hakikati sezmek isteyen, Meşrutî İzmir'i hayal eden; hayalinin kristal küresinden her bir ışığa çok mânâlı bakar, görür ve okur...

Ne gördünüz muhterem? Çok milletli İzmir'in hem çok dili olduğunu, hem de bir ortak dili olduğunu gördünüz mü?

Yeni icat milliyetlerin milletlerin dininin yerine geçmekte olduğunu, yeni dinler hâline gelmekte olduğunu gördünüz mü?

"İnkılâptan ve Terakkî" den¹ murat "tek din, tek millet" mi, "Hürriyet, Adalet, Müsavat, Uhuvvet"² mi, hangisini gördünüz Yeni Zaman'ın kristal küresinde?

İzmir'in hepsinden ziyade "müsavaat ve uhuvvet" istediğini, hürriyet ve adaletin hep beraber inşa edileceğine inandığını anladınız mı?

Gördüyseniz, duyduysanız, "Tek din, tek dil" diyenlere itiraz ettiniz mi ki; "Şehir boyacı küpü müdür," diye, "Çok dilli, çok dinli İzmir'i daldırıp çıkaracaksınız da "Tek dinli, tek dilli şehir" mi olacak?" diye.

Ses seslere çarpar, başka sesler olur şehre döner gelir.

"İslâm! Türk! İslâm! Türk! İslâm!.."

İslâm sıfatının ara yerine bu ürkek, mahcup "Türk" sıfatı düşmeye başlar kimi ağızlardan...

Aksakallar lâtife ile karşılar bu sıfatı: "Etrak-ı bi idrak... Yani anlayışı kıt Türkler!

İslâm milletin ekseriyeti de yakıştıramaz kendine bu "Türk" sıfatını, duydukça irkilir.

1 İlerleme, yükselme.

2 Hürriyet, Adalet, Eşitlik, Kardeşlik.

Şehre doluşan yeni seslere müezzin irkilir, zangoç irkilir, ustalar irkilir...

İzmir'in işi başından aşkındır, günden güne zenginleşmektedir; “*el*” den, “*il*” den, “*dil*” den gelen seslere pek aldırmamak istemez...

“*İzmir Massalia değildir, İzmir Masal Şehri'dir*” der, kaya kovuklarında saklı masallara sığınır, yoluna gider...

SULTAN ŞEREFİNE ÇAN ÇALAN ŞEHİR

Hiç mi gezip dolaşmadın sen bu şehri? Hiç mi hisse almadın taş tanrılarından, gök tanrı mabetlerinden, dergâhlarından?..

Hiç mi “Saklı Masallar” peşine düşmedin kaya kovuklarında?

Bu şehrin masallarından hisse almayan bu şehri anlayamaz!

“Saklı Masallar”da esamisi¹ okunmaz o işlerin; tığ işi desen değil, mekik işi desen o da değil, mübarek iğne oyası misali süslemelerin ne âlemi var meydanın göbeğine dikilen taş kulede!

* * *

Çok dinli, çok dilli, kökten sürme meşrutî şehre, gün gelir bir kule dikilir.

Geçmiş zamandır, tarih yanlış olmasın, sene Rumi 1317, Miladi 1901 ve aylardan Eylül olmalı...

Niye dikilir o kule?

Padişah Abdülhamit’in tahta çıkışının yirmi beşinci senesidir, onun şerefine dikilir...

Eski Zaman beyleri, paşaları kule ile pek gururlanırlar. Nasıl gururlanmasınlar, onların bir dediğini iki etmeyen bir pa-

¹ ar. Esami: İsimler.

dişıştır, dünya İslâmlarının halifesidir Abdülhamit Han-ı Sani¹.

Sarı Kışla zabitleri de gururlanıır, sevinir kulenin dikilmesine. Niye sevinir?

“Meşrutiyet’i askıya aldı” diye, *“sıkı bir idare kurdu”* diye ve bilhassa *“İslâm Birliğı”* fikrine bağlandı diye ve de Hristiyan millete zulmetti diye padişahlarını pek sever, şerefine kondu- rulan kuleye pek sevinirler.

Sultan’ın tahta çıkışı, Meşrutiyet’in askıya alınması ile ne- redeyse yaşittir!

Süslü Kule ile söylenmek istenen kinaye mi taşır, aba altın- dan gösterilen sopa mıdır?

Şehir düşünür bunu, anlamaya çalışır.

Yeni Zaman tüccarları, kumpanya sahipleri sevinir kule- nin yapılmasına.

İzmirli levanten millet, onların da başında Frenk millet levantenleri, kuleyi Marsilyalı bir mimar İzmir’e dikecek diye ayrıca sevinir.

İtiraf etmeli ki İslâm millet de pek sevinir. Onların sevin- diren, kulenin tepesinin dört yanındaki dört saattir...

Kulede *“saat”* olmasına nasıl sevinmesinler?

Frenk mahallesinde, Aya Fotini Kilisesi’nin çan kulesi sa- atlidir.

Punta’da, Aydın Garı meydanında elli yıl kadar evvel İstasyon ile birlikte yapılan kule saatlidir.

Geçiniz İslâm mahalle aralarını bir kalem, Hükümet

1 II.Addülhamit.

Konağı önünde, “*Sarı Kışla*” önünde, duvara asılmış iki yüz-lü bir saat bile yoktur.

Çarşı ve İslâm mahallesi yakınında bir saat kulesi olacaktır, İslâm millet saatlere sevinir.

Bu sevinçten midir bilinmez, Abdülhamit’in “şeref kulesi”, hep “*Saat Kulesi*” diye anılır, adı öyle kalır.

* * *

Şu “*saat*” meselesinde biraz daha durmak lazım, pek mühim-dir; zira saat Alman İmparatoru’nun hediyesidir.

“*Allah Allah, bayram değil, seyran değil, Alman imparatoru İzmir’e niye saat hediye etsin? Hayırlara vesile olur inşallah!*”

Şehirde sevinenlerden arta kalanlar şaşkındır, ne mana versin bu hediyeye bilemez.

Lâkin, önlerine dikilen bu kulenin saatlerini, kendileri şe-refine bir hediye kabul eder Sarı Kışla zabitleri, hediye aldık diye ayrıca sevinirler.

Osmanlı ordusu yirmi, yirmi beş seneden beri Almanya’nın tesir sahasına girmekte, top ve sair silahlar almaktadır.

Zabittir silahı sever, her geçen gün yeni yeni silahlar ya-par Almanya, Osmanlı zabiti silahı ve silah tüccarı Alman’ı daha çok sever...

Şehir Levantenlerden ötürü Felemenk, Frenk ve sair mil-letleri tanımıştır, lâkin bu Alman milletini tanımaz, bilmez, pek merak eder. Alman milleti de İzmir’i tanımaz ya, hem de hiç tanımaz!

Alman milletten bir mareşaldir, *Von der Goltz*¹ derler, miladi 1883'te başlayıp on-on iki sene İslâm ordusu zabitlerinin tepesinde, bir alay Hristiyan Alman zabitleriyle beraber hocalık etmiştir.

Kuledeki saate baktıkça Alman hocalarını hatırlar, anar, pek sevinirler Sarı Kışla zabitleri.

İslâm ordusunun tepesine Hristiyan zabitler gelip oturması Yeni Zaman'ın garip işlerindendir.

Kuleye de, saatlere de sevinmeyenler vardır şehirde, şaşkın şaşkın bakanlar da...

Meselâ İzmir'in kökten sürme meşrutı yanı şaşar kuleye.

Meşrutı şehre kesilen bir ceza gibi gelir, cehennemden çıkma padişah sopası gibi gelir, "*zulmün sopası*" dikildi derler şehre...

Meselâ, Çorakkapı Camii müezzini, Hisar Camii'nin genç imamı bu hâle şaşar, bir mânâ veremez:

"Hristiyan kumandan İslâm ordusuna cihad öğretecek, İslâm uğruna savaşmayı öğretecek ha! Tövbe, tövbe!"

Aya Vukla zangocu hiç sevinemez, Protestan Alman din-den dönmüştür, "*mason*" dur onun gözünde.

Bu kuleye, bu saatlere başka sevinmeyenler de vardır şehirde... Meselâ hünerli ustalar sevinmez, sevinemez...

En başta İzmir'i iliklerinde hissedenden, bilen usta-mimar-başı sevinemez. Usta-mimarlar ve onların elinden peştamal kuşanmış taze mimarlar sevinemez...

1 Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz, Osmanlı'daki namıyla "Goltz Paşa", Osmanlı ve Alman ordularından mareşal rütbesi sahibi Alman subay.

Sevinemez çünkü “*Saatli Kule*”nin mimari resmi; İzmir’i yaşamamış, İzmirli usta yanında pişmemiş, peştamal kuşanmamış ve taze çırak mertebesine bile varamamış bir “*mek-tepli*” mimar elinden çıkmıştır.

“*Olabilir, akıl yaşta değil baştadır, lâkin “hüner” dedikse “cambazlık” demedik ya!*”

Ustalar arzu eder ki, baş mimar usta-mimarlarla kafa kafaya versin, onlar resmetsin, onlar söylesin nasıl bir kule yakışacak ruhunu okudukları bu şehre...

O usta-mimarlar söylesin İyonya’nın hangi taşı, hangi kalemle yontulur, hangi kalemlerle İyon’dan kök alan şekiller yakışır bu şehre...

“*Bir karış dibine yanaşıp burnunu sürtmeden anlaşılmayan o süslemelerin ne âlemi var meydanın ortasındaki kulede!*”

“*Oya dersin de, tığ işi değil, mekik işi değil, mübarek iğne oyası! Ne âlemi var bu şehirde böyle işin! Nakış mektebinden mi mezun bu muhterem!*”

Evet, “*mimar*” Frenk millettendir ve “*mektepli*” dir.

Marsilya’lıdır, *Raymond Charles Péré* derler. Taze “*damat*”tır, Levanten aileye “*içgüveysi*” gelmiştir! Şehir takılmadan edemez:

“*Hoş gelmiştir. Bu ‘ince işler’i çeyiz diye mi getirmiştir? Hiç mi gezip dolaşmamıştır bu şehri? Hiç mi hisse almamıştır İzmir’in mabetlerinden, konaklarından! Bu şehrin masallarından hisse almayan bu şehri zor anlar!*”

Mermer sütunları kalem gibi yontup çepeçevre diken, *pan-*

*dantif*¹ misali bordürleri, sütun başlarını dantela gibi işleyip oturtan, basamakları, “*yalak*”²ları, korkulukları, kemercikleri mermer işi ne varsa yapıp yerine koyan ustalar, yaptıkları işi içine sindiremez, sevemez, sevinemez.

İzmir saat imal eden şehirdir. İzmirli saat ustaları, ki ayaklı saatlerin, duvar saatlerinin ve dahi meydan saatlerinin âlâsını yapan ustalardır, imparator hediyesi saate sevinemez, kızar, söylenirler:

“İmparator hazretleri İzmir’de bulunmaz bir şey gönderseydi bari!”

Sair ustalar sevinemeyince, döküm ustaları da sevinemez; her çeşit *sarı*³ döküm işleri, musluklar ve hele hele o “çan”, o çanı döken ustalar!

Evet, saat kulesinin tepesinde, Aya Fotini Kilisesi’nin çan kulesinin tepesinde olduğu gibi bir “çan” vardır!

Marsilyalı mektepli mimarın kulesi hem saat kulesi, hem “çan” kulesidir...

Aya Fotini kilisesinin çan kulesi minarelerden yüksek olan şehirde, şimdi de Padişah şerefine dikilen “çan kulesi” vardır! Görülmüş, duyulmuş şey değildir!

Her dinden İzmir milleti “*hayırlara vesile olsun*” diye dualar okur içinden.

İslâm halifesinin şerefine yapılan kulenin tepesine “çan” asılmasına şaşar, şaşkına döner şehir!

1 fr. Pendentif : İnce bir zincirle boyna takılan değerli takı.

2 Akan suyun çevreye sıçramasını veya akıp gitmesini önlemek için çeşme altına konulan delikli taş tekne

3 Bakıra çinko katılarak elde edilen sarı renkte bir alaşım, pirinc.

Marsilyalı mimara, kilise misali saat başı çalan “çan”a, Almanya’dan gelen hediye saatlere şaşar, kızar yine de fazla ses çıkarmaz şehir, zaman seslerin kısıldığı zamandır.

Yeni Zaman’da, “*Hükümet Konağı*” ile “*Sarı Kışla*”sı ile Abdülhamit saltanatının en *ceberut*¹ zamanıdır.

“*Padişahın kaşının altında gözü var*” diyen soluğu zindan-da alır, sürgüne gider.

İşte o sürgünlerden birinden sonradır, Şair Eşref İzmir’e sürgün edilir, gelir ve gitmez, şehre yerleşir.

Saatli kule bitince, vali paşa adam gönderir, Namazgâh kıraathanelerinden birinde Eşref’i buldurur.

“*Haydi bakalım*” der, “*Kule bitti, bir tarih düşür!*”²

Eşref’tir bu, lâfı ağzındadır, o saat düşer tarihi:

*O kutlu anın anısına yapıldı bu mekân
Uygundur buyurdu sadık ve sabık vezir
Besmeleyle ilk kendi oldu temel atan
Değersiz bir şey sanma bunu görmeden
(Gel) Gör ki boyu Mısır piramidi kadar
İddiam yok (bir) benzeri olmaz diye...*³

Eşref bu, son satırda “*mimar damat*” Raymond’a mı takı-

1 Acımasız, merhametsiz, zorba.

2 Tarih düşürmek: Önemli bir olayın, şiir biçiminde söylenen sözlerle (ebcet hesabına göre) tarihini belirtmek.

3 Aslı şöyledir: 1 Mart 1901 tarihli Ahenk gazetesinden:
Ol mukaddes vakte tazimen yapıldı bu mahal
Asdâkadan bir vezir-i Kâmilî tensib edib
Besmele ile evvela bizzât vaz etdi temel
Görmeden sanma bunu, âdi yapılmış bir kule,
Gel de gör kadd-i bülendi Mısır’ın ehrâmın bedel,
İddia etmem bunun emsâli hiç yoktur diye...

lır bilinmez ama İzmir bunu *Eşrefane* bir taşlama bilir, böyle anlar.

Eşref, Kule'ye tarih düşer, gel gör ki bir iki sene geçmez, bir Ramazan ayında yine zindana atılır, yine sürgüne yollanır...

Düşmez kalkmaz bir Allah'tır ve dahi Yeni Zaman'da vakit Miladi 1902'ye ha vardı, ha varacaktır...

HA "DELİ", HA "VELİ"

Hiç yok desen iki yüz sene var, şehrin kulaklarından gitmez o ses: "Bana masal anlatma!"

Yeni Zaman ne diye Eski Zaman masallarından korkar ki?

* * *

Masal; şüphe saklar, şüphenin koynunda hakikat saklar....

İzmir -ki Bahr-i Sefid'in önde giden şehridir- her dinden, her dilden, yeni yeni masallara arzuludur, lakin o ses yok mu o ses:

"Bana masal okuma!"

Meyhane Boğazi'nda aşka gelenin gazeli, minare gölgesinde iki vakit arası hasır üstü sohbetin okkalı cümlesi, nargile dumanına sıkışmış bir çift söz olduğu yerde kalmaz, ta yerin kulağını kadar gider.

"Ne masalıymış, neyin masalıymış bu?"

Yeni Zaman'dır, çok huylarını Eski Zaman'dan alır gelir, kim ki yeni masallar peşinde koşar, ona aman tanımaz...

Kim ki cüret eder yeni masala, derhal derdest edilir, sıygaya çekilir, zifirî karanlık zindanlara atılır, kale içine kapatılır, küreğe mahkûm edilir...

Bunlar da yetmez, has masalcılar sürgün edilir, masal diliyle söyler isek: *"Taa Fizan'a kadar..."*

Padişah Abdülhamit'in ve onun "*hünk*" deycilerinin; ağalar, beyler, paşaların yani ve onların genç zabitlerinin, geçen zamanın, değişen devrin, gelen Yeni Zaman'ın "*nimet*"lerinden asla uzak durası yoktur; şu söz de ağızlarından eksik olmaz:

"Yeni Zaman'a evet! Zaman sana uymaz ise sen zamana uy! Amma ve lâkin masallar yasak."

İzmir'de, her millet içinde, Yeni Zaman'ı, değişen dünyayı, hepsinden önemlisi "*çok dilli, çok dinli*" hayatın maddi ve manevi zenginliğini, renklerini gören, kendi hayatlarına, başkalarından beklemeden meşruti bir düzen getirmek isteyenler çoktur, çoğunluktur.

"Kanunu Esasi", yani anayasa dedikleri, rafa kalktı diye bekleyecek değildir şehir.

Doğruya doğru: Meselâ İzmir Rumları Yeni Zaman'ın mektep işlerinde en önde gidendir.

Ortodoks Hristiyan Rumlar, benzetmek gibi olacak ama tövbeler olsun, kendi "*halife*"lerine yani "*ekümenik patrik*"¹ efendinin temsilcisi "*metropolit*" efendiye başkaldırmış, direnmiş, okulları kilise avlusundan, papaz cübbesi eteğinden çekip almışlardır. Kızlar ve oğlanlar için, "*laik*" nitelikli eğitim veren ayrı okullar kurarlar.

İzmir Ermenileri de Rumlara benzer, asri ve meşruti adımlarda geri değildir. Okullar, dernekler, kütüphaneler ve matbaalar. Ermeni matbaalarında Osmanlıca harfler de dizilir basılır. Ermeni millet her dille barışıktır, Türkçe dili anadil gibi konuşanı çoktur Ermeni milletin.

1 Dünya Ortodokslarının ruhani lideri.

İslâm ekabirlerinin de çocuklarını Ermeni okullarına gönderdiği bilinir. Uşşakizadeler oğulları Halit Ziya Efendi'yi Ermeni Katolik mektebinde, Mıhitarist rahiplerin mektebinde okutur!

İzmir Yahudileri diğerlerinden geri kalmaz; okullar kurarlar, ticaretin birinci dili Fransızca yüksek seviyede öğretilir bu okullarda.

Frenk okulları, Amerikan okulları açılır. Amerikan Koleji derler, gider Ermeni mahallesine, Ermeni Protestan kilisesi yanına kurulur.

Bu okullarda İzmir milletlerinin türlü dilleri ve inanmazsınız ama Türkçe bile öğretilir. Uşşakizade Halit Ziya Efendi Ermeni harfleriyle yazılmış Türkçe kitapları pekiyi okur!

Lakin kızlara Türkçe öğretilmez! Eski Zaman'da dilleri yanmıştır Müslüman olmayanların. Nerede bir "güzel" görse-ler alır, "*İslâm'da zorlama yok*" deseler de "*zorla İslâm eder*", haremine katar. Bunu hak bilirler, milleti hâkime hakkı...

Kanunu Esasi askıya alınalı beri, yani çeyrek asırdan beri İzmir'de, İslâm millet içinde, her geçen gün şiddeti artan bir kavgadır sürer gider şehirde. İzmir İslâmı da Yeni Zaman mektebi ister.

Kanunu Esasi'yi rafa kaldırmanın gerekçesi olarak "*Müslümanların eğitimde geri kalması*"nı göstermiştir padişah, lâkin seneler geçmiş İzmir'de Yeni Zaman mektepleri için bir adım atmış değildir.

Yeni Zaman'da İslâm millet içinden fenne, lisana önem veren, medreselerden başka yeni okul isteyenler günden güne artmaktadır.

Çok dinli, çok dilli şehirde Yeni Zaman'a uymak isteyenler, beraber olur, bütün Osmanlılar için "*Hürriyet, Adalet, Müsavat*" ister; Kanunu Esasi askıdan insin ister.

Onlara Yeni Zaman'ın "*yeni masalcılar*" der kimileri, kimiler "*masalcı dervişler*" diye ünler.

İşte bunlar ile "*Bana masal anlatma, yoksa...*" diyenler arasında bir kavgadır Yeni Zaman kavgası.

"*Yeni yeni masallarla, yeni yeni düşlere yürüyelim hep beraber*" diyenlere; "*Masallar kuytularda ve kovuklarda kalmalı, masalların sesi soluğu çıkmamalıdır...*" canhıraş¹ feryadı dolar kulaklara her Allah'ın her günü aynı çirkin sesle.

* * *

Gelenbeli Eşref bir Yeni Zaman masalcısıdır, Yeni Zaman dervişidir, "*hürriyetçi*" dir, lâkin "*medreseli hürriyetçi*".

Eski Zaman "*rahle-i tedris*"inden² geçen, yani Eski Zaman "*alim*"lerinden ders alan Eşref, rahleden kalksa da aksakallardan ders almaya, kendi kendini yetiştirmeye devam eder, o sayededir ki, çeşitli hizmetlerden sonra imtihana çekilir, kaymakamlık rütbesine hak kazanır, "*devlet hizmeti*"ne girer, lâkin "*devlete kulluk*" etmeye yanaşmaz, baş kaldırır, oradan oraya sürülür...

Eşref'tir bu, sürüldüğü yerden kurtulmak için yolundan dönenlerden, etek öpenlerden değildir; gittiği, sürüldüğü yer-

1 fars. Yürek paralayan, iç tırmalayan.

2 Rahle-i tedris: Bir âlimden alınan ders.

lerden ilmine ilim, lisanına lisan, masalına, şiirine renk katar.

Eşref, pek çok kaza ve şehir arasında oradan oraya sürüldüğü meslek hayatında çok milletli Anadolu'yu tanır, çok dilli, çok dinli hayatı paylaşıp birlikte yaşamının lezzetine varır.

Meselâ Eşref, Halit Ziya gibi Ermeni mektebine gitmemiştir ama, Ermenice öğrenir! “*Gâvur*” dur demez, her millettten Osmanlıyı bir bilir, beraber bilir.

Eşref'tir, dil bilir, gel gör ki “*dil farkı*” nedir bilmez!

Eşref'in meslek hayatında bulunduğu yerler içinde, derler ki, Kula'nın ayrı bir yeri vardır.

Eşref; dili Türkçe olan, hem de Türkçe'yi çok iyi konuşan ve Yunani harflerle fakat Türkçe yazan *Hristiyan Osmanlı milletini*¹ Kula'da yakından tanır.

Eşref'tir, “*din farkı*” bilmez, “*Allah'ın yarattığı her insan*”ı sever.

Eşref, sürgünleri boyunca sırrına erdiği “çok dinli, çok dilli hayat”ın şartı olan “*meşrutiyet*” uğrunda sözünü sakınmaz; meşrutiyete engel olan padişahı, paşaları, beyleri yerden yere vurur:

Bir büyük alçak yükselirse en üst rütbeye kadar

İnsanın rütbesi arttıkça utanması azalır!

Yüksele yüksele namus basamakları tükenir

*Var kıyas eyle gör yükselmiş paşalarda ne kalır?*²

1 Karamanlılar.

2 Bir büyük alçak olur rütbe-i balaya kadar
Adam payesi arttıkça hicabı azalır!
Böyle balada bitince dercât-ı namus
Var kıyas eyle gör vüzerada ne kalır?

Der demesine ama, hayat bu, bakarsın bir gün olsun bir şans güler, İzmir'e geldiğinde farklı bir paşa ile karşılaşır.

Yeni Zaman'ın bu vaktinde, şehrin taze Saat Kuleli vaktinde İzmir'in valisi, eski sadrazam *Kıbrıslı Kamil Paşa*'dır¹.

Kamil Paşa İzmir'i tanıdıkça sever, sevdikçe âşık olur, yazılar yazar, hürriyetperverleri kayırır, onları gammazlamaz, gammazlamaya kalkana yüz vermez.

İzmir, hem kendisi hem padişah için altın yumurtlayan şehirdir. Her yıl gelen çil çil altınlardan vazgeçemeyen Abdülhamid, dünya şehri İzmir'e meşruti dünyanın beğeneceği vali yollar, ki ticaret durmasın, ki tavuk yumurtlasın...

Kamil Paşa "*İngiltere meşruti düzeni*" Osmanlı'da da olsun ister, Alman askeri Osmanlı'dan uzak dursun ister. İzmir'in kökten sürme meşrutiyeti her eyalete, her vilayete örnek olsun ister...

Dünyanın gözü hem meşruti İzmir'in, hem meşrutiyetçi valinin üzerindedir, padişah bundan çekinir. İzmir, valisi ile farklı bir şehirdir...

Bu yüzdendir derler, Saray'ın Eşref'in derdest edilip gönderilmesini istemesine Paşa uymayınca, ellerinde "*padişah iradesi*" ile üç hafiye yollanır İzmir'e, Eşref'i tutup İstanbul'a getirsinler diye.

Hafiyeler Eşref'i bir vapura bindirir, vapurda derdest edilmiş iki dostunu görünce hayrette kalır Eşref: Hafız İsmail ve Tevfik Nevzat'tır bunlar!

1 Osmanlı İmparatorluğu'nda dört kez sadrazamlık yapmış meşrutiyetçi devlet adamı. İzmir'de bir çıkmaz sokağa bile ismi verilmiş değildir.

Üç “suçlu” -böyle söylendi diye şaşırmayın, padişah üç ha-
fiye yolladıysa birini derdest etmeye, o “suçlu” sayılır çün-
kü- işte bu “üç suçlu”, gülüşler ve ahenk içinde yol boyu türlü
muhabbetler tutturlar. Eşref; Nevzat’ın ağabeyi, İsmail’in
babası yaşındadır.

En çok da en küçükleri Hafız İsmail konuşur. Söz sana-
tındaki, sözü söze bağlayıp başka anlam dünyalarına kapı
açmadaki hünerlerini ağabeylerini neşelendirme gayretiyle
döktürür.

Nevzat; çok dinli, çok dilli İzmir’in kurduğu “*Hürriyet ve
Müsavat*”ın neden İslâm millet başlarını bu kadar rahatsız
ettiğini inceden inceye deşme gayreti içindedir yol boyu.

Eşref, onların gayretlerine birer dörtlükle cevap ver-
mekten geri kalmaz. Her dörtlük ardından bir alay kah-
kaha gelir...

Hafiyeler şaşkındır, vapur yolcuları şaşkındır, mürettebat-
tan nöbeti devreden onların yanına koşar. Gemi kara kış içinde
yol giderken, geminin içi bayram yerine döner. Abdülhamid
Han’a inat, İzmir’in meşrutiyetini yanlarında taşır üç kafa-
dar “suçlu”.

İstanbul’a iner inmez zindana atılırlar ve üç ay boyu “*şu
suçtan ötürü zindandasın*” diyen çıkmaz.

Üç ay sonra iddia makamının süresiz tutuklama kararı
ellerine tutuşturulur.

Kararı okuyan Eşref durur mu?

Talihimden kime şikayet edeyim bilmem ki

Gönül huzur diledikçe o felaket getirdi...

Geçici bile olsa tevkife razı değilken,

*Allah'ın işine bak, o gitti müebbet getirdi...*¹

Üç İzmirli hürriyet aşığı “*suçlu*”, dört ay daha aynı zindandadır ve nihayet mahkeme önüne çıkarlar.

Hafız İsmail beraat eder, yedi ay çektiği ile kalır.

Nevzat üç sene “*kalebend*”²liğe mahkum edilir.

Eşref bir sene hüküm giyer.

Karar, “*adalet*”in tepesindeki Abdülhamid’e sunulur. Onaylanır.

Eşref bir sene hüküm giyenin kefaletle serbest kalma hakkından faydalanmak ister. Sen “*siyasi suçlu*”sun denir, reddolunur.

Girdim mahpus damına güneşten ayrı düştüm

Sanmayın ki bu fakirin suçu gelip geçici

Gün görmesem şaşmayın, tabiat Eşref bebeği

*En rezil bir padişahın milletinden yarattı.*³

Şu Allah'ın işine bakın, daha dün “*Saat Kulesi*”ne tarih düşen de o Eşref'tir, Abdülhamid zindanına düşen de o Eşref...

İzmir'e sürgün gelmiş, şehrin baş edilmesi gayetle müşkül olanlarından biri olup çıkmış Eşref'i ne zindan, ne kürek ne kale surları tutabilir, zapt edebilir.

Kolayı var, baş edemediğin insanın adını, sakın ola “*veli*”ye çıkaracağını beklemeyin “*deli*”ye çıkarır ağalar, beyler, paşalar

1 Aslı şöyledir: Talihimden kime şekva edeyim bilmem ki
Dil saadet diledikçe o felaket getirdi...
Ben muvakkat bile tevkife değil iken razı,
Hasbinallah o gider gayri muvakkat getirir

2 Kale dışına çıkmamaya hüküm giyen.

3 Girdim mezar-ı hapse oldum cüdâ güneşten,
Zan etme mücrimiyet bâdisi bu sulûkun;
Gün görmesem acaip mi, Eşref beni tabiat
Halk etti milletinden, bir erzel -el'mulûkun

ve cümle “kulları”...

“Eşref’in dediğine bakmayın, deliliğine verin..” derler etraf, çekemeyenler.

Onların “deli” dedikleri “saklı masallar” dan hisse kapandır:

Şimdi masalı bitirmeden hatırlasak ya şu “Osmanlı’nın hürriyetperver ilk ismi” diye takdim edilen Namık Kemal’in düşürüldüğü halleri...

“Zekerini bisikletine didon yapıp nisayı üstüne oturtmuş...”¹ diye tevatürler icat edip N. Kemal’den ziyade “hürriyet” fikrini zem etmek, sulandırmak değil miydi dersiniz niyetleri?..

Eşref’in “hürriyet” dediğiyle Namık Kemal’in “hürriyet” dediği birbirine pek benzemez ya, neyse...

1 “Cinsel organını bisikletine didon yapmış da kadını üstüne oturtmuş... diye başlayıp giden pespayelik.

MEŞRUTİYET "Sultani"yi BEKLER...

*Vakit kuttur, zaman durmaz, başını alıp gider.
Saklı masal kuytular da geceye dalıp gider.
Yorgun sabah gün şavkında yıkarken gözlerini,
Heybeler masal taşır, kervana sarıp gider.*

* * *

Çıraaktır çekinir çekinmesine, yine de boynunu bükerek, Usta'ya sorar ve alır cevabı:

"Ya Usta, Yeni Zaman dediğinde menzil¹ nere?"

"Sorma bana, nafile, Yeni Zaman kendi yolunu kendi bulur..."

* * *

Siz bakmayın ahalinin Sarı Kışla dediğine, resmi adı "*Kışlayı Hümayun*"dur, deniz kenarında bir de *zabit mahfili*² vardır.

Gündüz vakti asla, lâkin gün Körfez'den çıkıp giderken, giyotin pencereler yukarı sürülür, zabitler bir bir gelip yerleşir

1 Varıp durulacak, inilecek yer.

2 Subayların toplanma ve görüşme mekânı, subay lokali.

kendine ayrılan yere ve masalara “*karafaki*”ler¹ martı misali uçar, gelip konar.

Rakıdan evvel kadehlere bir *misk-ü anber*² dolar ki anasonlu deniz kokusudur ve bir alevli *revnak*³ doğar kadehlere, giden güneşin kızılındandır.

İşte böyle, mahfil, hem denize ve hem batan güne nazır bir manzaralı mekândır ve gün yirmi dört saat meydandaki “*Saatli Kule*”ye selam durur.

Hani şu, Sultan Abdülhamid’in yirmi beşinci senesi şerefine dikilen, Alman aşkını filizlendiren “*Saat Kulesi*.”

Mahfil akşam inerken alaylı paşaların, “*mirliva*”ların⁴, “*miralay*”ların⁵, binbaşılardan uğrak yeri olduğundan, mektepli taze zabitlerin buraya pek ayağı gitmez. Hoş, alaylı kısmı da mekteplilerden pek hazzetmez ya!

Üst rütbeler karşısında bir sıra düğmeleri iliğinden sıyrıp ayak ayaküstüne atmak; tütün sarıp duman savurmak, aşka gelip ağız dolusu küfretmek, makaralı kahkahalar atmak; “*ittihat*”a⁶ ve “*terakki*”ye⁷ dair “*ihtilalci*” sohbetler koyultmak mümkün değildir elbette genç zabitler için mahfilde...

“İhtilalci” mi? Evet, Fransızca okuyup çoğu Fransızca öğrenmeden mezun olan genç zabit tayfası modaya uyar, “*Fransız*

1 Yun. Karafa, sürahi; Karafaki, sürahicik, küçük sürahi.

2 Arzulanan koku.

3 fars. Parlaklık.

4 Tuğgenerale denk rütbe.

5 Albay dengi rütbe.

6 Birlik.

7 İlerleme.

İnkılâbı” hayranı olur; fakat nedense ağız dolusu “*Fransız İhtilâli*” derler, ki “*inkılâb*”ı yeniçeri isyanlarıyla karıştırmış olsalar gerektir.

O yüzdendir, genç zabitler “*mahfil*”i, her fırsatta civardaki *Askeri Kıraathane*’ye ve kuytu meyhanelere tercih ederler.

“*Askeri Kıraathane*” adına aldanmayın, kapısında “*askerlere mahsustur*” yazmaz. Asker-sivil karışık bir mekândır.

Askeri Kıraathane; yeni sıfatların, yeni adların, Yeni Zaman’da ortalığa yayılmış yeni ne varsa çokça sohbetlere konu olduğu mekândır ve zaman, alçak sesle üstü kapalı geçilse de “İttihad ve Terakki” adının, “*anayasa*”ya bir an evvel kavuşmanın şart olduğunun dillendirilmeye başlandığı vakitlerdir.

Sarı Kışla’nın genç zabitleri *Askeri Kıraathane*’de asker olmayanlarla aynı dili konuşmaya gayret eder, lâkin söz “*anayasa*”ya geldi mi “*meşrutiyet*”e geldi mi susarlar.

Suskunlukları yerli yersiz yaptıkları çıkışla kesilir: “*İhtilâl şart!*”

Sultan’ın, bey ve paşaların fikri ne ise, genç zabitin fikri de odur, yalnız yeni heves “*ihtilal*” hariç:

“*Ayaklar baş olamaz! Bir Hristiyan, bir Müslüman ile eşit olamaz! Bunu dayatan Avrupa bizi perişan etme peşindedir. Buna mani olmak için ihtilal dahil her yola başvururuz!*”

Genç zabitler bu “*minval*” de¹ “*ittihat-terakki-ihtilal*” deyip durmaktan geri kalmazlar.

İzmir gençleri, genç zabitlerden farklı düşünür.

İzmir; “*ittihat*” fikrinden, din farkı bilmeden, dil farkı

1 ar. Hareket tarzı, davranış.

demedi, yani bütün Osmanlı milletlerin bir arada olmasını, birlik olmayı anlar. Namazgâh'ın, Fasulya'nın, Meyhane Boğazı'nın son kararı böyledir!

Siz bakmayın Fasulya'daki it dalaşlarına, Eşrefpaşa dayılarındaki atıp tutmalara, Meyhane Boğazı iş buraya geldi mi *“fasulyeden sayar”*¹ onları.

İzmir'de, tek milletli de olsa, çok milletli de olsa -şehir hâlidir- türlü sebeplerle kavgalar, dalaşlar eksik olmaz, lâkin şehir yolundan çıkmaz, *birlik* menziline dir yolu...

İlerleyen bir vakitte, bir de Selanik'te, Manastır'da, asker ocaklarında, *“terakki”*ye dair söyleyecek sözü olmayan, lâkin *“ittihat”*tan da başka şeyler anlayan, *“inkılâp”* muhabbetlerinde susan, *“ihtilâl”* ve *“istirdat”*² muhabbetlerinde coşan genç zabitler vardır, diye kulaklara gelir.

İstirdat? Evet, daha dün fetihler için *“Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şen olan akıncılar”*, *dünya ticarete ve sanayide, ilimde ve fende başını almış gider iken, yine bugün “kaybedilen toprakları geri alma düşü”*nün cengâverleri olmaya kalkmışlardır.

“İttihad” fikri kapıkullarının aklına durduk yerde girmez; Saray'dan gelir, Abdülhamit'tir *“İttihadı İslâm”* diye bastıran...

Paşalar, beyler, kapıkulu *“ihtilalci”* zabitler padişah'tan ayrı düşünmez.

“Yunan Krallığı da ‘Pan Hellenizmi’³ diye tutturmadı mı, o takdirde “İttihad-ı İslâm” da Osmanoğlu'na farz değil midir?”

1 “Fasulye gibi kendini nimetten saymak” deyiminin tersi. Değersiz.

2 ar. Geri alma. Kaybedilen toprakları geri alma anlamında.

3 Tüm dünyada Helenlerin, Yunanların birliği, birleşmesi.

Değildir efendim, değildir! Geçiniz!

Abdülhamid'in "İttihâd-ı İslâm"ından evvel "*ittihat*" fikri Müslümanlar arasında birlik, yardımlaşma duygularının ifadesidir.

Saray'dan ortaya atılan "İttihad-ı İslâm" fikri ise, toprak kayıplarının acısının öfkesidir, Balkan topraklarının kaybedilmesinin hüsranıdır, bağımsızlık kazanan Balkan milletlerine ve onları destekleyen Batı'ya karşı bir "*cihad*"¹ çağrısıdır...

İttihad-ı İslâm; Araplar, Arnavutlar, Kürtler ve sair cümle İslâm milletler, haydi hep beraber "*küffar*"² saldırma çağrısıdır.

Bu "*istirdatçı savaş*" çağrısı, alttan alta bir "*iç savaş*" çağrısıdır da...

"İstirdat", bu genç zabitlerin, Osmanlı esaretine başkaldıran ve bağımsızlık kazanan Balkan milletlerine, Osmanlı Hristiyan milletlerine karşı kinle, nefretle dolu "*fikir*" ile beslenmelerine verilen ruhsattır.

Nefret dediğin, doymak bilmez ki...

Nitekim, Yeni Zaman'ın bir vaktinde "İttihad-ı İslâm" da doyuramaz olur kapıkullarının, dün aşağılamak için ağızlarından düşürmedikleri "*Etrak-ı bi idrak*"³ sözlerinin yerini yeni sözler almaya başlar yavaş yavaş:

"*Hem Etrak! Aslı ma Türki est!..*"⁴

Kimdir bu fikri kulaklara sokan? Rivayet muhteliftir...

1 Allah yolunda, İslâm uğruna muharebe.

2 Hak din olan İslâmiyeti inkâr edenler. Kâfirler.

3 Akli, anlayışı kıt Türkler.

4 fars. "Hepimiz Türk'üz!.. Ben Türk'üm!.."

Ödemişli İsmail Efendi, Yeni Zaman'ın işte böyle bir vaktinde İzmir'e gelir, sözü edilen *Askeri Kıraathane*'yi açar.

Hatırlayın o vakitleri: İzmir'de Hükümet Konağı vardır, Sarı Kışla vardır, Saat Kulesi vardır, lakin Kule'den evvel İzmir'e gelen biri daha vardır: *Tramvay*! Sene milâdi 1880 olmalı.

İzmir'in tramvay dediği, ray üstünde giden, tek atın çektiği arabadır. Ferah ferah on kişi, sıkış tepiş on beş kişi taşıyan dört tekerli bir at arabası...

Punta'dan gelene, geceleri limana yük vagonu çektiğinden ötürü, tramvay deseniz de olur, gece treni deseniz de; gelin görün ki, *Konak-Reşadiye*¹ arası gidip gelen atlı araba öyle değil, o tramvay gibi tramvaydır.

Reşadiye'den gelen, Sarı Kışla'nın yanından Meydan'a ulaşır, Saat Kulesi etrafını dolandıktan sonra, Kemeraltı'na girer, girer girmez Hükümet Konağı'nı solda bırakıp resmi defterde *Göztepe Tramvay Caddesi* kayıtlı, ahalinin ezelden beri *Sabunhane Yolu* dediği, Yeni Zaman takma adıyla *Mahpushane Caddesi*² tarafına tam sağ yapar, "*Bahribaba*"³dan öteye; Karataş, Karantina, Göztepe üzerinden yallah Reşadiye'ye varır, soluklanır, gerisin geri döner.

Askeri Kıraathane, işte tramvayın tam sağ yaptığı, mahpushaneden yana döndüğü köşededir.

İsmail Efendi'nin ocağından demini almış çay içmek, küle

1 Günümüzde Güzelyalı.

2 Günümüzde Milli Kütüphane Cad.

3 Konak'ta, otobüs durakları Güney Deniz Saha Komutanlığı'ndan başlayan, varyantı içine alan tarihi yeşil alan.

sürülmüş kallavi kahve höpürdetmek, ama illaki Kordon kafeleri, hatta *Fasulya* kahveleri misali alafranga masa etrafında sandalye dedikleri arkalıklı iskemleye bacak bacak üstüne atıp oturmak, bir alafranga adettendir, ayrı bir keyfi vardır müdavimleri için.

Kahve yanında çifte kavrulmuş lokum sunmak âdeti Allah'ın emri gibidir bu mekânda da, cümle İzmir kahvehanelerinde de...

Ocaktan isteyene somata, tarçın, ıhlamur, adaçayı yapılır. Mevsim yaz ise sabahları *sübye*¹, günün her saati isteyene ahududu, *demirhindi*² şerbetleri üstünde bir kaşık kar ile ikram edilir.

Öğle vakti *sübye* istemeyin, *sübye* en çok *kuşluk vakti*'ne³ kadar içilir, karla dolu pirinç sepetlerde sarı güğümler içinde bekler durur yaz sabahlarının akşamdan kalma *Bekri meşrep*⁴ ademlerini.

Gazoz dedikleri yeni icat köpüren suya gençler rağbet eder, lâkin pek fenadır, adamın yüzünü pancara çevirir, gözlerini dışarı uğratar, işkembesini davul eder.

Affınıza sığınarak şehir şöyle dillendirir bu hâli: *Alttan yellendirir, üstten dillendirir!*

1 Kavun çekirdeğinden yapılan soğuk içecek.

2 Baklagiller familyasından Afrika kökenli, özellikle Hindistan ve Mısır'da yetiştirilen ağaç türü. Çiçekleri, dalların ucunda sarı ya da kırmızımsı salkımlar hâlinindedir. Yaz günlerinde İzmir şerbetçilerinde bunlardan yapılan "buz gibi" şerbetler bulunur(du).

3 Güneşin doğuşundan 45 dakika kadar sonra başlayan ve öğle vaktinden yarım saat kadar önce sona eren zaman dilimi.

4 İçkiye düşkün. Akşamcılar için kullanılır.

Süleyman Efendi'nin köşe mekânı geniştir. Katlanır camekânları yaz aylarında açılır, cepheleri kuzeye ve doğuya baktığından serin olur, lâkin kolay değildir Hükümet Konağı'na dik bakan, Sarı Kışla'ya yan bakan bu mekânda yaka bağır açık oturmak. Ancak mahfile kıyasla sohbetle imkân verir bir yerdir.

Hele daracık kaldırımında, tramvayın kaldırımı sıyrıp geçtiği böylesi hareketli bir köşe mekânda öyle kaldırıma üç iskemleyle yayılıp oturmak hepten imkânsızdır.

Yanılıp yakılıp üç iskemle çekip oturan olursa, iri kıyım İsmail Efendi'nin davudi sesi duyulur:

"Kalk oradan aslanım, Allah muhafaza 'kuyruğunu tramvay çiğner'!"

Böyle bir köşe yerde zabıt olanın kapı önüne oturmak aklının ucundan bile geçmez. İzin de verilse, akli olan zabıt kapı önünde oturmaz, dikilmez.

Yeni Zaman askerinde selam bir yeni adettir *ve söyleyin* lütfen hangi zabıt durmadan selam almak, selam vermek ister?

Unutmadan: Askeri Kırathane sohbetlerine, Namazgâh ile, İkiçeşmelik ile, Fasula Meydanı ile yetinmeyen, mekân be mekân dolanan muhabbet âşıkları da uğramamazlık etmez...

Arada yakındaki Adliye'den davavekilleri, Hükümet Konağı'ndan kâtip ve sair efendiler, seyrek de olsa şairler, kalem erbabından sair adamlar gelir, alçak sesle kısacık sohbeti oracıkta bırakıp giderler...

1 Fiyakan bozulur.

Adı üstünde burası bir kıraathanedir, burada rakı işreti olmaz. Gün batarken isteyen sohbeti İkiçeşmelik mekânlarına, isteyen Meyhane Boğazı'na taşır.

* * *

Şehre en son gelen mekân, İslâm millet gençleri için açılan “*asri*”¹ mekteptir, yani İdadi'dir, *Sultani*'dir² yani Sene miladi 1888 olmalı.

İslâm büyüklerinin acelesi yoktur: Meşrutiyet'in askıya alınmasından on bir sene sonra açılır bu mektep.

Uşşakizade sülalesinden Halit Ziya Efendi Sultani yokluğunda yollanmıştır Ermeni Katolik Mektebi'ne...

Sultani açıldığına göre, İslâm milletin eğitimdeki açığı kapandığına göre Meşrutiyet askıdan iner diye bekler İzmir...

İzmir yanılır; zira Yeni Zaman'da Sultan ve kapıkulları her şeyin zamanını kendileri bilir.

Lâkin Yeni Zaman'dır alır başını gider. O vakitten sonra Süleyman Efendi'nin ocağının bir köşesinde Sarı Kışla zabıtları, bir köşesinde Sultani talebeleri oturur, bakışırlar...

1 Modern.

2 İdadi/Sultani: Lise.

SUYA YÜRÜYEN ŞEHİR

Eski Zaman'ın bir vaktidir, o vakitten Yeni Zaman'ın bu vaktine varasıya şehir yerinde duramaz, ha babam suya yürür.

Yalan olmasın, her yüz senede bir, üç aşağı beş yukarı beş yüz kadem¹ suya yürüdüğü rivayet olunur.

* * *

Çok gerilere gitmenin âlemi yok! Al *Kemeraltı* dedikleri çarşığı, burası vakti zamanında yılankavi bir sahildir!

Gel daha yakına, al *Frenk Sokak* dedikleri yeni çarşığı, o da kayıkhaneler, “*verhane*”ler ile² dolu bir kıyı boyudur; eski zamanlarda sahilin tabii hattı boyunca eğrilip giden bir çamurlu yoldur...

Yeri gelmişken, İzmir'in Felemenk milleti “v”yi “f” olarak seslendirdiğinden olsa gerek, ağızlara “*Ferhane*” demek de yerleşmiştir.

Lakin meşhur *Kordon* ve *Paralel Sokak*'ın geçmişleri öyle mi ya?!

1 Metrenin üçte biri.

2 Denize iskelesi olan ince uzun depolar.

Birinci Kordon dedikleri de İkinci Kordon dedikleri Paralel Sokak da hafif bir iki dirsek yapsa da düz gider değil mi?.

Yeni Zaman'da Konak dedikleri "*Dolma*"dan başlayın, her iki Kordon'un bitimine kadar uzanan kıyı zaman içinde sığlaşır ve sığlaştıkça Felemenk toprakları misali hep insan eliyle doldurulur...

İşte şehir buna "*İzmir denize doğru yürüyor*" yakıştırması yapar ve yeni bir yürüyüşe kalkar.

Yeni Zaman'ın beklenen o vaktinde, şehir yine yerinde duramaz yürür; ama suya değil, bu sefer Dolma'ya yürür!

* * *

Yeni Zaman'ın o vaktinde beklenen, Meşrutiyet'in saraydaki askıdan inmesi, Müslüman olmayan Osmanlı milletlerinin Müslümanlarla denk haklara kavuşmasıdır. "*Müsavat*" der şehir İslâm dışında kalan milletlerin İslâm ile denk olmasına.

Şehir, Dolma'ya eşitliğe kavuşmanın aşkıyla, sevinciyle yürür. Nasıl yürümesin ki, bu şehir "*Gâvur*" İzmir değil mi?!

Rivayet odur ki, Eski Zaman'dan Yeni Zaman'ın bu vaktine varasıya, İzmir böyle bir yürüyüş, böyle bir *nümayiş*¹ görmüş değildir!

Türlü dinden, türlü dilden ve renkten insanların sokak be sokak caddelere akması, cadde be cadde meydanlara dolması, o vakte kadar görülmuş duyulmuş şey değildir.

1 fars. Gösteri.

Fasula'nın Rumları, Basmane'nin Ermenileri, kadınıyla, genciyle Frenk Sokak'tan, Paralel Sokak'tan, Kordon'dan Dolma'ya doğru akarlar. Ellerindeki her dilden dövizler arasında biri pek göz alıcıdır:

"Hürriyet, Müsavat, Adalet, Uhuvvet."

"Adalet" Fransız İnkılâbı'nın üç kelimesine İzmir'in kattığı bir dördüncüdür denilse yeridir.

Darağaç ırgatları, Punta işçileri, Debbağhane ameleleri, şimendöfer ameleleri, cümlesi *"Meşrutiyeti Nizamı"* uğruna yollardadır. Meşruti nizam dedikleri; padişah hazretlerinin, beylerin, paşaların başına burukluğuna set çeken anayasalı düzendir...

*Teşrifiye*¹ Caddesi tarafından, Poyraz Sokak'tan, Maden Sokak'tan, Sarı Sokak'tan² insan seli aka Dolma'ya doğru.

Ellerinde en çok ay yıldızlı Osmanlı bayrağı vardır. Frenk Sokak evlerinin pencerelerinden bile Osmanlı bayrağı sarkar. Her dinin sembolü bayraklar yani her milletin flamaları, bayrakları neşeli kalabalık arasında dalgalanır. İzmir bayrağı bol, renkleri bol şehirdir.

Namazgâh'ın İslâm millet aksakallarından, *"münevver"*lerinden³, Çarşı'nın ustaları, kalfaları, çıraklarından gelenler, yürüyüşe katılanlar olur. Aralarında olmayan, olamayanları hatırlar, onları sevgi ile, hasret ile anarlar:

1 Frenk Sokak'ın, Fasula Meydanı'ndan sonraki devamı.

2 Poyraz ve Sarı Sokak Fasula Meydanı'ndan Paralel Sokak'a (günümüzde İkinci Kordon) inen sokaklardır. Sarı Sokak, Sultaniye Caddesi'ni (Frenk Sokak'ın resmi defterlerdeki adı) Paralel Sokak'a bağlar. (Montrö ve Lozan meydanları civarının İkinci Kordon'a bağlayan yollar gibi canlandırılabilir.)

3 ar. Okumuş, görgülü, ileri düşünceli.

“Şüphesiz, hürriyet istedi diye zindana atılan ve Mısır’a kaçmak zorunda kalan Şair Eşref aramızda olurdu... Kim bilir ne dörtlükler döktürürdü!”

“Allah şahittir ki, Adana zindanında kör kuyuya atılan Tevfik Nevzad aramızda, başımızda olurdu mutlaka...”

O kalabalıkta kim vardı, bunu eksiksiz bilmek ne mümkün! Görenler yanındakini dürter, *“Bak!”* der, gördüğünü gösterir:

Hafız İsmail Hakkı, Baha Tevfik, Hilmi, Müftü Hamit Suphi, Kadızade İbrahim Refik, İsmail Sıtkı, Müstecabizade İsmet, Seydişehir Mahmut Esat, Resmolu Mehmet Fevzi, Hisar Camii İmamı Rakım Hoca..., daha nice münevver hürriyetperver görölür, gösterilir, işaret edilir.

Her birinin maceralı hayatına dair en az birer cilt kitap yazılsa yeridir.

Bütün dinler, bütün diller kol kola yürüyüştedir; lâkin ve elbette İslâm beyler, paşalar yoktur aralarında.

Bıkmadan, usanmadan *“Ayaklar baş olursa...”* diye başlar, küfreder, öfkelenirler.

Bu korku ve öfke iledir ki veya öyle arzu ettiklerindendir ki, ne zabitler ne de sair kapıkulu kısmı gönülden Meşrutiyet ister!

Meşrutiyeti isteyen, hürriyet yolunda şehit veren İzmir merak eder, sorar:

“Bu meşrutiyet, bu bayram, niye Abdülhamid’in tahta oturuşunun yirmi beşinci yılında Saat Kulesi ile birlikte gelmedi? Niye 1888’de Sultani açılırken gelmedi?”

Kafalardan gitmeyen şu sualdir:

“Kanun-u Esasi’yi askıya aldıktan otuz iki sene sonra bu bayram Osmanlı topraklarına neden gelir, nasıl gelir?”

Şöyle gelir efendim: Saray, 1876'da ilân edip, 1877'de kaldırdığı *Kanunu Esasi*'yi yeniden yürürlüğe koyduğunu, yani Meşrutiyeti yeniden ilân ettiğini iki üç satırlık bir yazı ile valiye bildirir. Artık *Meclis-i Mebusan*¹ seçimleri yapılacaktır, anayasalı, çok parçalı bir demokratik düzene geçilecektir.

Yani Meşrutiyet İzmir'e bir "*resmi yazı*" ile gelir, öyle de olsa hoş gelir, safalar getirir...

Tarih de, Rumi 11 Temmuz 1314, yani 24 Temmuz 1908 olmalıdır.

İzmir'in bayramının, şehrin yollara dökülmesinin nedeni sade bu gelen müjdeli yazı değildir! Esas yüz seneden çok zamandır verilen mücadelenin meyvesine erişmek sevincidir.

Peki, Ulu Hakan Abdülhamid Han'ın nasıl gönlü olmuştur bu "*resmi yazı*"ya? Bunun hikâyesi de günler sonra ve günlerce anlatılacaktır şehirde.

O hikâyedir ki her gece Meyhane Boğazı masalarına meze olacaktır.

Meşhur "*Resneli Niyazi hikâyesi*" diye bilinir ol hikâye:

Resneli Niyazi, Makedonya'nın "*Osmanlı işgali*"nden kurtulmasını isteyen "*hain*"lere karşı çarpışan bir Arnavut Osmanlı zabitidir.

Resneli Niyazi; "*bin atlı akınlar*" ile fethedilen topraklarda eşit haklar talep eden, kendi kendini yönetmek isteyen, Osmanlı paşalarının, beylerinin baskısından illallah diyen Balkan Hristiyan milletlerine karşı savaşan bir İslâm'dır, Osmanlı zabitidir.

1 Mebuslar (milletvekilleri) Meclisi,

“Elden giden” toprakları “istirdad” etmek, yani geri almak isteyen Osmanlı ordusunun cümle zabitlerinden sadece biridir.

İşte bu Niyazi, bir tabur askeriyle *Manastır Fevkalâde Kumandanı* Müşir Fevzi Paşa’yı dağa kaldırır. Yani komutanına “ihamet” edip dağa kaldıran bir “kahraman” askerdir!

Tarih Miladi 22 Temmuz 1908 olmalıdır...

23 Temmuz günü atılan 21 pâre top atışı ile Manastır’da “Meşrutiyet” yönetimi ilân (!) edilir ve durum Yıldız Sarayı’na telgrafla bildirilir!!!

İzmir’e “resmi yazı” ile gelen, İstanbul’a “telgraf” ile bildirilen bir “meşrutiyet”tir bu!

Eğri de otursa doğruyu konuşmalı, değil mi insan! Bu, aslında düpedüz bir “darbe”dir!

Ve... Bu “darbe”nin iki gün sonrasında, 24 Temmuz’da işte o “meşrutiyet” gelir.

Yani Osmanlı’ya “meşrutiyet”, İslâm Osmanlı zabitanın İslâm Osmanlı paşasını dağa kaldırması ile gelir!

Meyhane Boğazı her gece bu hikâyeye güler, kahkahalar şehre yayılır, bütün şehir gülmekten kırılır!

En azından yüz seneden beri meşrutiyet yeşerten, olgunlaştıran İzmir, bu “komedyâ”ya kahkahalarla gülmekte yerden göğe haklıdır.

Yazılarla, şiirlerle, zindanlarla, sürgünlerle, meşrutiyet mücadelesi veren İzmir kahkahalarla gülmekte, dalga geçmekte haklıdır.

Resmi defterlere göre, Osmanlı milletlerin İslâm olmayanlarının “hiç payı yoktur” bu meşrutiyet hikâyesinde! Oysa esas

ezilen, sömürülen, zulüm gören Rum, Ermeni ve diğer millet insanlarıdır ve adalet ve eşitlik en çok onların talebidir.

Üstelik bir acayip“ *geyik muhabbeti*”ne de sarınıp gelir bu “*darbe*.”

Resneli Niyazi'nin dağlarda yanında gezdirdiği bir geyiği vardır...

İstanbul, Selanik ve Manastır günlerce bu geyik ile, bu “*geyik muhabbeti*” ile yatar kalkar, “*geyikli darbe*” öğünür.

Koca padişah Abdülhamid, bir yanına Enver'i, bir yanına Resneli Niyazi'yi alır, önlerinde o meşhur “*geyik*” İstanbul sokaklarını harmanlar.

Yani bu memleket Meşrutiyet denilen şeye, Makedonya dağlarında “*geyik*” ile gezen Resneli Niyazi'den çekinen Saray'ın, sokaklardaki “*geyikli*” gösterileriyle kavuşur!

Resmi defterlerde yazan hikâye budur ve o gün bugündür “*geyik muhabbeti*” sözü yerleşir dillere, gitmez.

İzmir burjuva sınıfı, münevverleri, İzmir amele sınıfı, İzmir aksakalları, dervişler ve ustaları bu “*geyik muhabbeti*”ne pek güler, nasıl gülmesinler ki?!

Meşrutiyet bayramının ardından, 11 Nisan 1326, Miladi 1910 tarihli, İzmir'in “*11 Temmuz*”¹ gazetesinde çıkan, Kordon'daki “*Sporting Kulüp*”te² icra olunan Namık Kemal'in “*Vatan yahut Silistre*” piyesi ile ilgili şu haber İzmir'in “*geyik muhabbeti*”ne neden güldüğünü pek güzel açıklar:

1 Baha Tevfik'in çıkardığı, başyazarı olduğu gazete. Rumi ve Miladi takvim arasındaki 13 günlük fark nedeniyle “11 Temmuz” (yani 24 Temmuz Meşrutiyet ilânı tarihi.) adıyla çıkar.

2 Günümüzde “Kordon Orduevi”nin bulunduğu ada.

“Geçen gece Sporting Kulüp tiyatrosu sahnesinde bazı gayretli gençlerimiz tarafından bir olağanüstü başarıyla icra olunan ‘Vatan’ trajedisinin sergilenmesi münasebetiyle halkımızın vatan, millet, hürriyet, adalet, müsavat hakkında bildiği asil duyguların büyük alkışlar arasında ışıık saçtığı görüldü.

Bütün vatan evlatlarının kalplerindeki yek ahenk atışlarının vatana, vatanın yüceliğine, milletin şeref ve başarılarına yönelik olduğu görüldükçe İslâm, Rum, Ermeni, Musevi hatta yabancı sayılan İzmirlielerde soylu bir güzellikle ürpermeyen bir kalbe rastlanmazdı...

İnsanlığı gecikmeyi seçmek öldürür / Eser yaratmaktır yaşamayı sağlayan.¹

Büyük şairin bu güzel mısrası; yüce düşüncesini, öteden beri inandığı büyük insanlığın ölümsüzlüğüne itimadını gösterir. Aslında Kemal Bey... amacına erişti, ruhu şad olsun!

... Bunca fedakârlıklarla asil milletin meydana getirdiği hürriyetin değerini bilelim... Hürriyet ve Eşitlik ve Kardeşlik denildiği zaman başkalarının hürriyetini, can ve mal ve ırzına tecavüz ve namus ve onurunu çiğnemek demek olmayıp; milletin, mebus veya vekilleri tarafından serbestçe müzakere edilerek sırf hukuk ve milletin menfaatine uygun kanunlar ve düzenlemeler tesisiyle onlara hakkıyla uygun hareketin ve kişi haklarını, vicdan hürriyeti ve ifade ve basın serbestini sürekli kılmaktan ibaret olduğu bilinmelidir...”

O gece salon, her dinden, her gönülden İzmir milletlerinin alkışlarından yıkılacaktı desek, inanmazsınız, lâkin Aya Vukla

1 Aslı şöyle: Eczaî beşer calibi tehir fenadır/ İkai eser mucibi tahsil bekadır.

zangocu ile Çorakkapı müezzini  ahittir, bu tarıfsız gecede dip dibe otururlar, böyle rivayet edilir.

Dikkat ettiniz mi, ne Resneli Niyazi, ne Enver ne de “*geyik*” bahsi vardır gazete haberinde!

Ayıptır,       günahtır,       bir memleketin insanları-
nın istikbali ile oynamaktır bu “*geyik muhabbeti*”...

 zmir, Noel Baba’nın geyiklerini tanır; her yıl geyiklerle oyuncaklar getirdiğini, evin bacasından girip çocukların başu-
cuna oyuncaklar bıraktığını da bilir ama  zmir’e Meşrutiyet’in
geyikle geldiğine de inanacak değıldir a!

 nanmaz inanmasına, ama konu ulacak o kadar çok mesele
var olduğı hâlde, “*geyik muhabbeti*” de dur durak bilmez. Bu
söz o günlerden kalmış olmalı:

“*Geyik yapma!*”

ZAMANE DERVİŞİ

*“Ya elim al kaldır beni
Ya vaslına¹ erdir beni
Çok ağlattın, güldür beni
Gel gör beni aşk neyledi?
Derde giriftar² eyledi...”³*

İzmir aşklar ve aşıklar şehridir, cümle âlem bunu bilir. Ve, usta ağzıdır, “Aşk olmadan meşk⁴ olmaz.”

* * *

Tarih; masalları kovulmuş geçmiştir, üstüne “geyikli” Yeni Zaman saltanatı inşa edilir.

Masallarda, ki kaya kovuklarında saklıdırlar, tarih değil sadece senin geçmişin vardır.

Saltanat tarihinde ve peşi sıra resmi tarihlerde “*Geyik Muhabbetleri*” boldur, o bollukta geçmişin “*Üç Meşrutiyet Kahramanı*” ve onların aşkları görülmez.

1 ar. Kavuşmak

2 fars. Tutulmuş.

3 Yunus Emre

4 Meşk burada “Bilmeyene bir şeyi öğretmek” anlamındadır.

Yeni Zaman içinde geçmişin masalları, sade Namazgâh kıraathaneleri ve Fasulya “*kafane*”lerine, onların da hepsine değil ha, üçünün beşinin kulaktan kulağa sohbetlerine girip çıkıp şehrin her köşesini dolaşmaya çalışır.

Malûm, Eski Zaman’da masallar hep aksakalların, gün-görmüşlerin ağzına yakıştırılır.

Oysa Yeni Zaman; gül yüzlülerin, kınalı ellerin, çifte örüklülerin, al ve ak yazmalılının gün yüzünde görünmeye koyulduğu, bunun uğrunda mücadelelerin başladığı zamandır.

“*Üç Meşrutiyet Kahramanı*”nın aşk masalları bunlardandır.

* * *

“Vakit israfa gelmez, masal hemen başlasın!”

O nur yüzlülerden biri; iki dizi üstüne gelir, masal halkasının orta yerine yerleşir ve başlar anlatmaya:

“Eski Zaman’ın dışında, Yeni Zaman’ın içinde, bir şehrin birinde, kaya kovuklarında saklı bir masal varmış. Bu masalın da üç saklı masal kahraman varmış: birinin adı Eşref, birinin adı Tevfik, biri de ...”

Durur ve bekler masalcı. Meraklı şaşkın gözler fal taşı olmayı geçer, yuvalarından fırlayacak kıvama gelir ki, daha fazla bekletmez, işaret parmağını her birinin göz bebeklerinde gezdirir:

“Sen...Sen... Sen !”

Bu “*sen*”ler, halkadakileri serseme çevirir, niye sadece birinden biri işaret edilmemiştir ki!

İşaret parmaklarını ardı sıra iman tahtalarına götürüp sorarlar:

“Ben mi?.. Ben mi?.. Ben mi?..”

Her birine tek tek *“Evet, sen, sen, sen...”* cevabı verilir...

Gel de çık sen bu kadar *“sen”*in, *“ben”*in içinden!

Ak yazmanın altındaki ak saçı iki örgülü, yüzü nurlu *“Karardır!”* der, imdada koşar, uzatmaz:

“Biri Mısır’a sığınan Şair Eşref, biri dipsiz kör kuyuya atılan Tevfik Nevzat, biri de Baha Tevfik. Hepiniz gözüme Bahâ görünür-sünüz, ondandır “sen.. sen..” demem, lakin yaşınız benzemesin...”

Yanlış anlamayın, bu üç kahramanın dizilişi yaş sırasıdır; nur yüzlünün itikadınca, insan kıymeti yaş ile kantara vurulmaz, insan kıymeti kıymet bilmekle belli olur.

Yani *“Akıl yaşta değil, baştadır.”*

Bu Eski Zaman sözü, *“üç kahraman”*a emsaldir. Eşref’in de, Nevzat’ın da ilk günden kıymetlisidir Bahâ. Ve Bahâ, akli erdiğinden beri gözünü ayırmaz ikisinden.

Yani en genç olandır Bahâ Tevfik, iki büyüğündeki kera-meti en erken anlayandır ve Eşref’in ölümüne yakın senede ve en genç ölerdir.

“Ya Hu! “Emr-i Hak”¹ bu kadar acele etmeseydin!”

Hak geçmesin! Elbet sade İslâm millet değil, her dinden emeği geçmiş değerli çok isim vardır İzmir’in meşrutî hak yolunda yürüyen. Lakin tıpkı masallardaki gibi, tıpkı subaşı-nda karşınıza çıkıveren aksakallı derviş gibi, hak yolunda giderken bu üç isim çıkıverir karşınıza.

1 Ölüm.

“O vakit ne denir o nur yüzlü dervîşe?”

Hep bir ağızdan çok gülüşlü bir ahenkte gelir cevap:

“İn misin, cin misin?”

Ve yine hep bir ağızdan rengârenk gülüşlü çok seslerle verirler cevabı:

“Ne inim, ne cinim, ben bir beni âdemim...”

Şair Eşref, Tevfik Nevzat ve Bahâ Tevfik; bunlar ne indir, ne cindir, bunlar *“Beni Adem”*¹dir, yani *“insan evlâdı.”*

Ve bu evlâtların *“Geyik Muhabbeti”* kadar hükmü yoktur *“resmi hürriyet”* ve *“yalan Meşrutiyet”* defterinde, hatta masallardan gayrı sığınacak kovukları da yoktur.

Eşref ile Tevfik’in masalı az da olsa dillenir, duyulur; lakin şu Bahâ’nın masalı hâlâ muammadır!

“Vakit israfa gelmez, hemen anlatmalı!”

Siz siz olun, *“Üçüncü kim?”* diye soranlara, çekinmeden *“Ben.”* deyin ve kulak verin, kovuklarda kaldığı kadarıyla anlatılan şu *“Bahâ Masalı”*na...

* * *

Evvelâ şu sararmış sayfayı bir açalım, bakalım: *“Bahâ Tevfik kimdir?”*

Bahâ; ki kıymet mânâsına, güzellik mânâsınadır, *“Ne İsa’ya, ne Musa’ya yaranma”* derdi olmadan, *“Hak”* bildiği yoldan gidendir Bahâ.

Gevezeliği iş edinenler, yoluna giden Bahâ’nın ardından;

1 ar. İnsan.

“densiz”, “denâet erbabı”¹, “zındık”, “kâfir”, “ate”, “ateist” derler ve hatta daha neler neler demiş olmalılar...

Aldırmayın! Bunlar “*dinime küfreden bari Müslüman olsa*” dedirten “*ham sofı*”ların yakıştırdığı sıfatlardır.

Bununla kalmaz söylenenler: *Marksist, anarşist, nihilist, serbestiyetçi*²... Akıllarına, Yeni Zaman fikir sahiplerine dair ne sıfat geliyorsa, “*küfür*” bilir sayarlar...

Kıymet bilenler, “*Yeni Zaman dervîşi*” der genç Bahâ’ya.

Bahâ, “*fikri hür, vicdanı hür*” bir yolcudur, her dinden, her dilden insanların eşit hakla bir arada yaşayacağı “*Hakiki Meşrutiyet*” yolcusu...

“*Demem odur ki, her biriniz kıymetlimsiniz, her birinizde bir başka “bahâ” var, her biriniz gözümde birer Bahâ Tevfik’siniz!*”

Ak saçları iki örgülü, ak yazmalı, nur yüzlü, ağzı açık şaşkın bakışlara daha fazla dayanamaz, “*Uzattım,*” der, pat diye orta yerinden giriverir “*Bahâ Masalı*”na...

Abdülhamid’in “*Anayasayı yeniden yürürlüğe koydum,*” demesinin üzerinden bir ay bile geçmemiştir ki İzmir “*11 Temmuz*” adlı yeni bir gazeteye kavuşur; hani şu, “*Meşrutiyet İlânı*” şerefine sahnelenen Namık Kemal’in “*Vatan yahut Silistre*” piyesi haberinin yer aldığı gazete. Hak geçmesin, söylemeliyim, haberi yapanın adı *Corc Bubli*’dir, İzmirli bir Ermeni’dir!

Gazetenin çıkış tarihi; sene Rumi 1324, Miladi 21 Ağustos 1908 olmalı; ama şurası muhakkak ki günlerden 8 Ağustos Perşembe’dir

1 Rezil kimse

2 Liberal

İşte bu “*11 Temmuz*” gazetesinin başyazarı, Namazgâh çocuğu Bahâ Tevfik oğlumuzdur.

İzmir’in ilk Ortodoks kilisesi, *Aya Yanni Kilisesi*¹ İslâm mahallesi bilinen Namazgâh’ın hemen sırtındadır ve çevresine yerleşmiş küçük Rum cemaati ile birlikte *Mikra Yanni*² mahallesi diye bilinir. Kim alıkoyabilir masum mahalle kapışmalarından çocukları? Onlar birbirlerinin huyunu ve dilini bu yakın ilişkilerde tanır. Gürbüz, yağız, küçük Bahâ bunun dışında kalabilir mi?

Bahâ’nın çocuk kulağı, her namaz vakti ezanı makamıyla bildiği gibi, her saat başı zangoçun ipine asıldığı *Aya Yanni*’nin çan kulesinden yayılan sesi de tanır.

Bahâ’nın çocuk kulağı, her Cumartesi havralardan yankılanan ilahileri tanır. Havralar Namazgâh’a iki adım mesafede Havralar Sokağı çevresindedir. Babasının elinden tutup Yahudi Mahallesi’nden geçip çarşıya inerken o seslerin taşıdığı yüksek duvarlara bakar durur hayran gözlerle.

Bahâ, “*Meşrutiyet İlânı*”ndan önce gelen Meşruti İzmir’dir; çok milletli, çok renkli İzmir...

Bahâ Tevfik; Bektaşî, Kadirî, Melâmi, Mevlevî, Nakşibendî, Rufaî ve daha nice tekke ve dergâhların arasında, hazireler içinde oynar, büyür; mezar taşlarının sessiz muhabbetine dilsiz misafir olur.

Bahâ İslâm mahallesinde, lâkin cami dibi kilise ve havraların arasında, İslâm, Rum ve Yahudi mahalleleri içinde yaşar.

1 Agora’nın güneyinde 824 sokak’ta.

2 Küçük Yanni.

Yani, saklı masallardaki İzmir’de büyür Bahâ...

Bahâ’nın doğup büyüdüğü Namazgâh, dinlerin, mezheplerin, tarikatların birbirine değdiği yerdir. Farklı farklı olup hep birlikte güzelleşmenin sırrıdır saklı masallardaki İzmir.

Bahâ doğmadan, Tanzimat öncesinden sancıları başlayan bir meşrutiyet süreci yaşamaktadır şehir. En ziyade acı vereni “*ifade hürriyeti*” sancılarıdır...

Bıyığı yeni terlemiştir. Şair Eşref ve Tevfik Nevzat ustalarına edilen eziyetlere şahit olur. Onlar zindana ve sürgüne gönderilirken o Sultani’yi bitirmek üzeredir. Okuldaki duvar gazetesi ile duvarda sergilediği “*meşrutiyet sancıları*”yla erkenden tanır İzmir Bahâ’yı.

“Şimdi anladınız mı “üçüncü kahraman” kim sorunuza “sen” dememin hikmetini? *Ben yüzümü hanginize dönsem sizde onu görürüm...*”

* * *

Bahâ 1884 doğumludur ve “*11 Temmuz*” gazetesini yayınladığında henüz yirmi dört yaşındadır, İstanbul’da Mülkiye Mektebi’ni bitirip İzmir’e yeni dönmüştür.

“*11 Temmuz*” ismi, yeniden “*Meşrutiyet*” ilânı şerefine konmuştur. Yani Miladi tarihe göre isim konulacak olsaydı “*24 Temmuz*” olacaktı gazetenin adı.

Gelin gidelim ilk sayıdaki o ağır mürekkep kokulu sabaha: O sabah, gazetenin idarehane ve matbaasının bulunduğu Beyler Sokak’ın Kemeraltı’na yakın ağzından fırlayan üç “*müvezzî*” çocuk üç bir yana dağılır: Biri yolu üstünde türlü

mekânlara dağıta dağıta *Basmane* ve *Fasula Meydanı*'na; biri Havralar Sokak üzerinden Namazgâh'a; üçüncüsü de, Askeri Kıraathane'nin gazetesini bıraktıktan sonra Rıhtım, Paralel Sokak ve Frenk Sokak mekânlarına kapı altından gazeteleri ata ata bitirirler. Gün daha doğmamıştır.

Askeri Kıraathane her gazeteyi alır, almasa olmaz. Sarı Kışla tek dinli, tek dillidir; lâkin Hükümet Konağı, İzmir Sultanisi ve Çarşı öyle mi ya!

Hükümet Konağı'nda diğer İzmir milletlerinden Rum, Ermeni, Yahudi tercüman, kâtip çalışır; her milletten avukatın, dava vekilinin girip çıktığı Adliye, Konak'ın içindedir.

Hükümet'in yanı başındaki Sultani'de talebeler Fransızca ve Yunanca ders görür. Çarşı'yı çarşı eden çok dilli olması değil midir? *Smirneyka*'yı sayma bile, o Çarşı'nın "*anadili*." O yüzdendir ki Askeri Kıraathane'nin gazete tezgâhında türlü dilden İzmir gazeteleri bulunur.

Bu sabahtan itibaren de Askeri Kıraathane'ye "*11 Temmuz*" bırakılacaktır, bırakılır.

Askeri Kıraathane'ye Ödemişli İsmail Efendi'den sonra ilk giren Ömer Efendi'dir.

Hangi Ömer demeyin, kıdemli Mülazımı Evvel¹ Seyfeddin Oğlu Ömer.

Baha Tevfik'in himayesine aldığı, yaşıtı, lakin zayıf bünyesi ve küçük cüssesiyle diğer zabitlerin pek yanaşmadığı bir zabittir Ömer Seyfeddin Efendi.

1 Üsteğmen.

Mürekkebi kurumamış, kokusu uçmamış gazeteye koşar kapıdan girer girmez.

Ödemişli İsmail Efendi ocaktadır, sırtı dönüktür, böyle densizliği hoş görmez, her mekâna selam ile girmeyi farz bilir. Lâkin daha Ömer Efendi gelmeden o şiiri görmüş okumuş, beğenmiştir, okuduğunun hatırına ses etmez. Ama Ömer Efendi tutamaz kendini, elleri ve sesi titreyerek ve elinde olmayarak yüksek sesle okur birinci sayfa, birinci sütundaki şiiri:

*“Binlerce hürmet, sana ey muhterem ay
Her milletin esareti, hürriyet oldu bak
Sıcacık kucağına mesut hediye, nasıl diyeyim:
“Sensin büyük sevincin tacını nuru ve süsü...”
İnkılâbın verdi işte o hainlere pişmanlık;*

*Yoktur vatanda şimdi ayrılık-gayrılık hatası,
Ne bir karanlık padişah... Evet insan aklı şimdi
Kuzeyin ve güneyin karanlık ve zulmünden uzak...”¹*

Ödemişli İsmail Efendi alkışa hazırlanmıştır ki, Bahâ Tevfik dalar içeri:

*“Ömer, gördün mü şiirini bastım! Sen tanıdıklarım içinde
“Müslim-Gayrı Müslim ayrımı” hatasına ‘Hayır!’ diyen tek
zabitsin. Binlerce hürmet sana!”*

1 Aslı şöyledir: Binlerce ihtiram, sana ey mahı muhterem
Her milletin esareti , hürriyet oldu bak
Ağu har ... , nasıl diyem:
“Sensin süruru azmaneye nuru taç ve tak...”
Verdi havlin işte o hainlere nedm;
Yoktur vatanda şimdi ne bir hatayı firak,
Ne bir kaanı tar... Evet aklı adem
Deycuru şimal ve cenup, zulmet ırak...

Bir řu Balkan dağlarında Makedon, Bulgar kovalayan
Selanik ve Manastır'ın “*Geyikli Meşrutiyet*”ine bakın, bir de
Bahâ ile *Mûlazımevvel* Ömer'in řu fotoğrafına!

“*Allah nazardan saklasın*” der içinden İsmail Efendi, üç
bardađa çay dökerken.

“*Binlerce hürmet sana, saklı masalların meşruti şehri
İzmir!*”

MEŞRUTİYET "MASALI"

Karıştırmayın lütfen: Buradaki "masal" kelimesi resmi defterleri dolduran "boş sözler" içindir, kaya kovuklarındaki "Saklı Masallar" için değil!

"Saklı Masallar"a kıymet vermeyen, sade resmi defterlerin yazdıklarına inanır ve bu memlekete "meşrutiyet" geldiğine resmi yalanlar sayesinde iman eder!

Hem de bir değil iki "meşrutiyet" birden çıka gelir, biri padişah iradesi ve biri "kılıç zoru" ile!

Resmi meşrutiyet yalanlarında hep üst sınıf "adem"ler, hep İslâm millet ekabirleri, "kahramanları" vardır, alt sınıftakiler, İslâm olmayanlar görülmez!

Bu memlekete "meşrutiyet" geldiği bir "masal"dır ve tek "hakikat" diye ezber ettirilir...

"Saklı Masallar"ın işidir, ezber bozar, "hakikat"i arayana yol açar. Zaman örgüsü muhabbetlere sarılıp sarmalanmış hakikatleri ancak masallarda arayan bulur.

Kaya kovuklarının karanlığına sinmiş hakikat, yontulmamış taş değildir, pandandiftir, pırlantadır, çok yüzlerde ışıldar...

Buyurun bakalım... "Saklı Masallar"da hakikat aramaya...

Hani Eski Zaman içinden Yeni Zaman içine bütün vakitlerin şehri, öyle bir yürüyüş, öyle bir “*bayram*” görmemişti ya! İşte bu masal o misal. Derler ki:

“İzmir İzmir olalı, böyle bir yolcu uğurlaması olmamıştır bu taş tanrılar mirası şehirde!”

Tarih, Miladi 13 Aralık 1908 olmalı...

Rıhtım, bir baştan bir başa, Gümrük’ten Pasaport’a her milletten insanla doludur.

Rıhtım yetmez, Paralel Sokak’tan Rıhtım’a çıkan cümle sokaklar da dolar. Ellerde türlü bayraklar, ellerde beyaz mendiller sallanır durur, kavgasız bir “*hengâme*”¹dir ki Kale’den duyulur...

Rıhtım’da duvar dibi gölgesine çöken her yaştan ve her milletten aksaçlar, aksakallar, “*seçim düğünü*”nü dalgın bakışlarla seyreder; “*Hayırlı olsun*” dan başka diyecek sözleri yoktur.

Meclis’in açılışında bulunmak ister şehir ve isteyen o kadar çoktur ki, bu hâl üzerine koca bir vapur kiralanır, seçen, seçilen doluşur vapura.

Yeni Zaman’ın “*düğün alayı*” der duvar dibi gölgeye çökmüşler çok dilli şenliğe bakıp bakıp.

*“Aydın Eyaleti’nin, eyalet merkezi İzmir Sancağı’nın, kazalarının bütün mebusları “ittihat” ve “terakki”den yanadır.”*² diye yazar resmi defterler ve bu böyle bilinir...

Yanlıştır! Yüz bin kere yanlıştır!

1 fars. Seslerin birbirine karışmasından çıkan gürültü.

2 “Hizmet” gazetesi, 14 Kanun-ı evvel (Aralık) 1908.

Yalnız “*ittihat*” ve “*terakki*” denilince akıllara, Selanik’te yuvalanmış, asker millet hâkimiyetinde olan “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*” gelir... Yanlıştır!

Resmi defterlerde anlatılan “*Meşrutiyet Masalı*” sakatlamaktadır cümle taze zihinleri. Buradaki “*masal*” kelimesi de resmi defterlerdeki “*yalanlar*” içindir; çocukluktan yüklenir aynı yalanlar, aynı ezber, bırakmaz peşini ve ziyadesiyle yanılıştır.

Hele hele İzmir için “*meşrutiyet*” namına yazılanlar küliyen yanılıştır!

Bir düşünün Allah için: Yüz senedir toplumsal ve ekonomik gelişmesine paralel meşrutiyeti temellendiren şehir ile; Makedonya dağlarında, eski Osmanlı tebaasını “*düşman*” sayıp peşine düşenlerin aynı fikir peşinde ve aynı cemiyet içinde olmaları mümkün müdür?

Bu nokta, sakalı gür derya ademleri okuyup hatmetmiş olanlar tarafından dahi pek sorgu sual edilmez! Tarih, hep cetvelle çizilmiş bir hatta, hep yukarıya gider onlara göre, hep “*ilerler*”!

Makedonya dağlarının geyikli meşrutiyetçileri “*tarihi ilerletenler*” olarak görülür, kabul edilir.

İlk mektepten sonra yatılı askeri okullarda “*harp*” ettirilmek üzere yetiştirilen, ardından dağlara, çöllere sürülen, mağlubiyet üstüne mağlubiyet yaşayan çocukların kafasındaki “*ittihat*” ile İzmir’in çok milletli geçmişiyle ete kemiğe bürüdüğü “*ittihat*” nasıl olur da aynı “*ittihat*” olabilir?

“*Terakki*”yi geçin bir kalem! Kıyas kabul etmez bu kelimenin İzmir ve Manastır ve hatta Selanik arasında derin mânâ farkı!

İzmir; ticaret ve sanayide yol gitmiş, iktisat ilminin son tespitlerine göre “*kapitalist üretim tarzı ve kapitalist üretim ilişkileri*”nde her Osmanlı şehrinin çok ötesine varmış, Avrupa ile yarışa koyulmuş, bir an evvel “*meşrutiyet*” ile güzel yol almaya sabırsızlanan bir şehirdir.

“*Selanik ve Manastır İttihatçıları*” ile “*İzmir Terakkicileri*” aynı şey, öyle mi!?

Selanik ve Manastır İttihatçıları, kaybedilen toprakları “*yeniden fetih*” için sabırsızlanan, huysuzlanan, nefretten beslenen, çoğu zabıt “*hafi teşkilat*”¹ mensuplarıdır.

İzmir’de “*teşkilat*” olabilmiş “*Selanik İttihatçısı*” yoktur.

Nitekim, 1907 sonlarında *Doktor Nazım* namında bir “*hafi İttihatçı*” gizli gizli İzmir’e yollanır ve her resmi defterde aynı hikâye anlatılır:

“*Doktor Nazım Bey, Yakup Ağa adıyla İzmir’de tütüncü dükkânı açar, “devrimci” teşkilatlanma yapar...*”

“*Sen bunu külahıma anlat*” veya “*Yok devenin pabucu!*” desen de olur, al bir “*geyik hikâyesi*” daha desen de...

Selanik-Manastır zihniyeti meşrutiyeti “*kılıklı ihtilal*” ile, İzmir ise Osmanlı sarayı ve saraya göbeğinden bağlı kapıkullarına karşı, şehrin ticaret ve sanayi erbabının, işçi ve köylülerinin “*inkılâb*”ı ile kazanacağı fikrindedir.

Deryalar kadar farklıdır Selanik İttihatçıları İzmir inkılâpçılarından, tırnağı dahi olamazlar!

Birinciler “*Vatan kurtaran aslan*” mertebesinde ve İslâm milletin egemenliğini sürdürmek peşinde; ikinciler ise “çok

1 Gizli örgüt.

dilli-çok dinli İzmir” hayatını koruyup geliştirmek peşindedir.

İyi de tam belli değil, niye gelir bu “*ihtilalci*” Doktor Nazım Bey İzmir’e?

Şimdilik belli değildir. Bunu Yeni Zaman’ın gelen vakitleri gösterirse gösterir, biz yine dönelim rıhtımdaki uğurlama şenliğine...

* * *

Kıçında Romanya bayrağı dalgalanan vapur; limandan ayrılan her vapur gibi *Papaz İskelesi*’ni¹, *Menemen İskelesi*’ni sancakta, *Sancak Kale*’yi² iskelede bırakır, batan günün kızılına dalıp kaybolur gider.

Ayrılık hüznünü, gönül yorgunluğunu, meşrutiyet yolunda demir almanın gönül hoşluğunu paylaşmak isteyenler; *Kramer*’in³ gazinosunda, Rıhtım meyhanelerinde boş buldukları iskemlelere doluşur...

Lâkin her milletten sanat ve fikir ustaları hiç şaşmaz, doğru Meyhane Boğazı’nın yolunu tutar.

Elbet muhabbetler ihtilal, inkılâb, ittihat, meşrutiyet, terakki ve İzmir üzerinedir en çok ve İzmir böyle muhabbetle kutlar “*meşruti inkılâbı*.”

“*Meşrutiyet İhtilali*” bugün doğdu ve saltanatı boğdu!!!

Olsa olsa böyle teranelerle kutlar Selanik meşrutiyeti.

1 Papaz Kala, Papa Scala. Günümüzde Bostanlı.

2 Sancakburnu Kalesi. Günümüzde İnciraltı.

3 Kramer Hotel: Pasaport’ta, Heykel’in bulunduğu meydanın denize bakan kuzey köşesindeydi.

Nitekim bir vakit sonra bir marş çıkar ortaya, buna delildir:

*“Osmanlılar bugün oldu muzaffer,
Fethetti yeniden vatanı asker,
Açtı mebuslara yolu süngüler,
Yaşasın Niyazi, yaşasın Enver!”¹*

Bu marş, Yeni Zaman'ın “*Darbeler Tarihi*”nin ilk “*milli*” marşı olarak kabul görse yeridir.

“*Selanik İttihatçıları*” saltanatı falan boğmaz; iktidara ortak olmak, yeni “*süngülü zafer*”lere kapı açmaktır muratları.

“*İzmir İttihatçıları*”nın ise, her dinden ve her dilden ve fakat meşrutiyet isteyen sınıflardan insanların “*meşrutiyet inkılâbı*” ile “*Osmanlı'da demokratik meşrutiyet düzeni*”ne varacak yolun açılmasıdır muratları...

Selanik-Manastır zihniyetinin “*meşrutiyet marşı*”na İzmir'in verdiği cevaplara bir misaldir Ömer Seyfettin:

*Binlerce hürmet, sana ey muhterem ay
Her milletin esareti, hürriyet oldu bak
Mutluluğun sıcak kucağına kuvvet veren, nasıl diyeyim:
Sensin büyük sevincin tacı ve süsü...²*

Selanik'e tayini çıktıktan sonra, Temmuz şiiirinde Osmanlı'da “*Her milletin esareti*”ni gören genç zabıt, nasıl olur da “*tek millet*”in süngülü zaferine tapan “*Selanik İttihatçıları*”na benzer.

Selanik başka “*kafa*”yı yaşatmaz...

1 Sözleri Samih Bey'e, bestesi Zati Bey'e ait “İttihatçı” Meşrutiyet Marşı.

2 Baha Tevfik'in çıkarmaya başladığı “11 Temmuz” gazetesinin 9 Ağustos 1908 tarihli birinci sayısı.

“1877 Meclisi Mebusan’ında Aydın Vilayeti’nin seçtiği 5 mebusun 3’ü Müslüman, 2’si Hristiyan’dır. Meclis’teki toplam yüz otuz mebusun 69’u Müslüman, 46’sı diğer milletlerdendir...”

Bu hâl, Osmanlı büyüklerini ve Selanik zabitlerini pek rahatsız etmiş olmalıdır...

Osmanlı’da, âlem bilir ki, oyun çoktur; Meşrutiyet’in 1877’de askıya alınmasından ders çıkarır...

İzmir’in, âlem bilir ki, okuyanı yazanı düşüneni çoktur.

1908 Seçimleri evvelinde, gencecik Baha Tevfik’in de 1877’den ve dünyada olan bitenlerden çıkardığı dersler vardır, yazar anlatır, ondan dinleyelim:

“İşte artık vakit geldi... Galiba şehrimizde seçimlerin şekli ve nasıl yapılacağını bilen pek az... Çoğunluk, mebusların zenginlerden seçileceğine ve öyle olması gerektiğine inanmış gibi! Hâlbuki bu, pek boş ve tehlikeli bir yoldur. Bizim zenginlerimiz –öyle olmayanların dışında- tahsil ve zekâdan yoksundurlar. Hayatı, arkadaşlığı, zamanı yalnız para kazanmak sayarlar. Bilgileri kıt olduğu için pek zayıf ve kıt düşüncelerin esiridirler...”¹

Ne diyor bu genç ya hu! Osmanlı zenginlerine, büyüklerine “akılsız” diyor! Sadece belli zenginlik seviyesinde olanların oy kullanabildiği “İki Dereceli Seçim Sistemi”ne daha ilk günden karşı çıkıyor. Bu ne cüret!

Bu kadarla kalsa iyi, devam eder:

“Biz daha siyasi oluşumun çocukluk durumunda bu-

1 “11 Temmuz”, 16 Ağustos 1908, Baha Tevfik, başyazı.

lunduğumuzdan, hakların ve hürriyetin henüz bir aylık bir uğurlu doğumu olduğumuzdan siyasi harekete akıl erdiremiyoruz...”

Baha Tevfik’in “*dilinin kemiği yok*”tur, şu ettiği lâflara bakın:

“Hâlâ kendi kendilerine: Biz paşayız, biz rütbe sahibiyiz, diyorlar, seçilme hakkı bize aittir, biz eşrafız, biz seçileceğiz, ümidini taşıyorlar...”

Tek tük “*Yahu çocuk, sus artık!..*” bağırışları duyulur etraftan ama Saray’dan, paşalardan, eşraftan ve kapıkulu asker ve sivillerden yılmıştır millet. Zaten Baha’dır, susmaz:

“İzmir mebusunun diğerlerinden farklı olmalı. Mebus kendi muhitinin mücadele gücünün bir örneği olmalı. Zenginleri karıştırırsanız ümitsiz kalacaksınız... Bizim haklarımız mecliste servetle, asaletle temsil olunamaz. Zaten vatanımızda “asalet” yoktur. Asalet iddia eden yalan söylüyor, inanınız!”

Siz, Bahâ’nın sözünü ettiği “*İzmir’in mücadele gücü*”ne dair resmi defterlerde iki satır gördünüz mü hiç?!

Tarih 13 Kasım 1908 olmalı... o gün İzmir merkezinde seçim sonuçları açıklanır. Buna göre:

“İzmir Müftüsü Mehmed Sait Efendi, Seyyid Bey, Aristidis Paşa, Nesim Masliyah Efendi, Doktor Taşlızade Edhem Bey, Pavlos Karolidis Efendi” seçilirler.

Doktor *Taşlızade Edhem Bey*, şair ruhlu adamdır, “*zade*” olmasına ve İzmirli cümle “*zadeler*” kızıp köpürmesine rağmen, mebuslar arasında hiçbir Ermeni mebus olmaması üzerine görevinden istifa eder ki ondan sonra en çok oyu alan Ermeni aday, *İspartalızade İstepan Efendi* meclise girsin.

İzmir'in "*meşrutiyet*"i böyledir der etrafa "*meşrutiyet*" nedir bilenler:

Her milletten İzmir seçmeni, her sınıftan İzmir seçmeni; tüccar ve sanayici burjuvası, her milletten ırgatısı ve dahi Nif misali cümle köylüsü, eniyle boyuyla meşrutiyeti tartışmakla kalmaz, gönderdiği mebusların da takipçisi olur, bilhassa Ispartalıyan'ın.

İstefan Efendi 1911'e kadar yer aldığı Meclis'te iki önerge verir. Birincisi, 25 Şubat 1909'da, Meclis'in on dokuzuncu oturumunda "*Uzak Anadolu vilâyetleri halkının durumlarının iyileştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması*"¹ hakkındadır. İsteklerinden bazıları şunlardır:

- *Halkın mütegalibeye vermek zorunda olduğu çeşitli vergilerin kaldırılması, zorbaların hizaya getirilmesi.*
- *Hamidiye Alayları'nın düzeltilmesi ve temelden kaldırılması.*
- *Müslüman olmayan halktan da asker alınmasına ilişkin yasa tasarısının bir an önce incelenip uygulanması.*
- *Ülkelerine dönen Osmanlı göçmenlerinin gasp edilmiş emlâk ve arazilerinin kendilerine geri verilmesi.*

İkinci önerge 19 Şubat 1908 tarihinde okunur ve "*Osmanlı memleketlerindeki yabancılar hakkında alınması gerekli önlemler*"(5) üstünedir. Beş maddelik önergenin ilk maddesinde özetle şu talep edilir:

- *Yabancı şirketlerin ayrıcalıklı haklarını incelemek ama-*

1 "Memalik-i Osmaniye'nin müessesatı ecnebiye hakkında ittihazı muktazi tedabire dair takrir", TBMM Zabıtlar c002, 39, s. 224

cıyla Meclisi Mebusan tarafından özel bir komisyon oluşturulması.

İsteyen İspartalıyan bu talebiyle “*kapitülasyonlar*”a itiraz etmekte, bunların sınırlandırılmasını istemektedir. İzmir burjuvazisinin önde gelenlerindendir, büyük halı üreticisi ve ihracatçısıdır, kapitülasyonlara daha o günden hayır diyen bir Ermeni’dir!

İzmir’de “*meşrutiyet*” böyledir, İzmir’in “*ittihad*”ı böyledir der etrafına “*meşruti demokrasi nedir?*” bilenler... Resmi defterlerin kalemi kurur, yazmaz saklı masallardaki bu hakikati.

İzmir, her milletten ve her sınıftan insanıyla, “*meşrutiyet geyiği*”nin uzağındadır ve bu taş tanrılar mirası şehir ancak yakından bakılırsa anlaşılır...

SEÇİMİ KİM KAZANDI?

Resmi defterlerde “mebusların büyük çoğunluğu İttihatçı” diye yazar...

Bu da “Milli Yalan”dır. Ters yüz edip söylense o tekerleme, “Mağlup sayılır bu yolda galip gelen!” deyişi tam da bu yalanın resmini verir.

* * *

1908 Seçimi ile oluşan Meclis çoğunluğu “ittihatçı”dır ama netice, hiç de Selanik ittihatçıların umduğu gibi değildir!

Ya nasıldır? Lâf dolanmadan gelsin: Meclis’in çoğunluğu meşrutiyetçi İzmir mebusu *Istegan Ispartalıyan Efendi* gibidir...

Yani, Ispartalıyan’ın Meclis’te sunduğu önergedeki gibi: “Halkın mütegalibeye¹ vermek zorunda olduğu çeşitli vergilerin kaldırılması, zorbaların hizaya getirilmesi”ni talep edecek seviyededir Meclis çoğunluğu, “Meşruti demokrasi” taraftarıdır.

Yeni Zaman’ın ileri vakitlerinde geçmişi “haklı” çıkarmanın tedbiridir sanki resmi defterlere “İttihat Terakki kazan-

1 ar. Mütegalibe: Zorba. Hak ve hukuka uymayan.

di” yalanını yazmak ve tersten de düzden de böyle okumak, okutmak...

Tekrarda ziyadesiyle fayda var: Selanik İttihatçıları Abdülhamit’e karşı değildir, toprakların elden gitmesine karşıdır ve bunun için *“inkılâb”* değil, *“ihtilal”* peşindedir.

“Fethettiğimiz yerler elimizden gidiyor!” diye celâllenir, kendilerini dağlara vurur, *“komitacı”*¹ olurlar Selanik ve Manastır’ın *“ittihatçı”*(!) zabitleri; o kadar, daha fazlası değil...

Aslında Selanik İttihatçıları *“ittihat”* konusunda Abdülhamit ile aynı fikri takip ederler

Onların da istediği *“İslâm millet ittihadı”* dır, İslâm millet birliğidir, *“Pan-İslamizm”* dir gayeleri. Yavaş yavaş *“İslâm”* sıfatı, *“Türk-İslâm”* ve nihayetinde *“Türk”* olacaktır.

Selanik İttihatçıları’ndaki bu *“terakki!”* ye *“Allah’ın hikmeti”* deyip geçelim bir kalem, yoksa Alman komutanlarına, onların üzerindeki *“fikri emek”*lerine haksızlık olur.

Selanik de tıpkı Abdülhamid gibi *“kuvvetli”*, *“şiddetli”* ve *“sıkı”* bir idare ister. *“Her kafadan bir ses”* değil, *“tek kafadan tek ses”* çıkaran *“tek millet”* ister. *“Milli² birlik-beraberlik”* sağlamak ister, ... Bunu da geçelim şimdi bir kalem.

Ya *“terakki?”* Terakkiden ne anladıkları konusunda, ağızlarından dişe dokunur bir ifade çıktığı duyulmuş değildir.

“Biz, yani İttihat Terakki Cemiyeti başta olmak, Abdülhamit ve etrafındakilerden daha iyi idare ederiz mem-

1 yun. Komitacis: Siyasi bir amaca ulaşmak için silahlı mücadele eden gizli örgüt mensubu.

2 ar. Milli: Din ve millete âit demektir. O tarihlerde (ve hatta şimdi de) Müslümanları kasteder.

leketi..." fikri, iki yanlıştan çıkan bir doğrudur, bu pek tutulur aralarında.

"*Bir tabur asker ve bir geyik*" ile meşrutiyet ilân ettiren (!) Selanik komitacıları bu "*iktidar olma işi*"ne bir çare aramaya koyulurlar.

Bunların komitacılığı, "*hâkim millet*"¹ komitacılığıdır. Balkan milletlerine "*kök söktürme*" azmiyle her nevi şiddeti mubah görürler. Gittikleri yol "*terakki*" yolu değildir; olsa olsa "*Dedem Korkut Masalları*"na varır; "*boy boylar, soy soylar*"lar, o kadar!

İzmir ise, Selanik komitacılarının hiç istemediği bir "*yol*"dadır. Ticaretini, sanayini ve meşrutiyetini büyüten dünya şehri olma yolunda.

Bu yüzden Selanik komitacıları İzmir'i sevmez, biti kadar bile sevmez.

Doktor Nazım Bey, şehri bu "*ihtilalci yol*"a sokmaya "*memur*" edildiği için gönderilmiştir Selanik'ten İzmir'e.

* * *

1908 Senesi Eylül'ünün 25. günü İzmir yeni bir gazete ile tanışır, adı "*İttihad*."

"*Elif-te-ha-elif-dal*" harflerinin süslediği iri puntolu adının üstünde "*ay yıldız*", altında şöyle bir dörtlük yer alır:

*"Zulümleri yıkan bu Cemiyet
Herkesi birlik olmaya davet eder*

1 Müslümanlar, Müslüman ekabirleri, ileri gelenleri.

Onda birlik olmayınca

Ne memleket kalır ne hürriyet.”¹

“Tek vatan, tek millet” düsturunun kökü burada olsa gerek.

Başyazarı ve sorumlu müdürü İzmirli Hafız İsmail Hakkı’dır.²

29 Eylül 1908 tarihli dördüncü sayısında, “şehir muhabiri” çarşıdaki hâle dikkat çeker:

“... Birkaç gündür İzmir’de kamuoyu fevkalade bir heyecan içinde; hakikatte kardeş sevgisi besleyen vatandaşlar dışarıdan bakana birbirine düşman gibi görünüyor. İslâmlar Hristiyanlara karşı tetikte duruyor; Hristiyanlar İslâmlardan kaçıyor; Ermeniler İslâmları cesaretlendirmeye, Rumları sakinleştirmeye çalışıyor. Mösyöler ara yerde yuvasını kaybetmiş kuşlar gibi çırpınıyor; kapağı nereye atacıklarını, kimin kanatlarına sığınacaklarını bilemiyorlar... Ne oluyor?.. Hiç, kuru gürültüden, vehimden başka hiçbir şey yok.

Cuma günü bir aralık birçok kimseler mağazalarını kapatmaya kadar varmışlar; bedesten içindeki sarraflar tezgâhlarında bulundurdıkları paraları kaldırıp demir kasalarına saklamışlar; sonra da halk ayaklanacakmış, çarşılar yağma edilecekmiş!

... Anlaşıyor ki bazı kin güden menfaatperestler, yekdi-

1 Aslı şöyledir: Sad-ı zalimi yıkan bu cemiyet/ Cümleyi birliğe eder davet/ İttihat olmayınca anda/ Ne memalik kalır, ne hürriyet.

2 Avukat, yazar, şair... O tarihe kadar pek çok gazete vergilerde yazıları çıkar. 1912’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nda (HİF) yer alır, Müsavat gazetesi baş yazarlığı yapar. 1919’da yeniden açılmasından sonar HİF’te yer alır. Lozan’dan sonra “150’likler listesi”ne konur ve yurtdışına sürülür.

ğerlerine bir hayali metini kuvvetli kardeşlik ile bağlı bulunan vatandaşlarımızı yekdiğerine düşürmek, memlekette bir aşırılık çıkarmak, asayiş bozmak suretiyle kötü niyetlerinin uygulanmasına bir sebep arıyor ve bu maksat ile her gün bir takım şayialar icat ediyor.. Bu bedbahtları arayıp bazı cezalara çarptırmak, işin hakikatini uygun biçimde anlatıp halkı tatmin etmek acaba hükümetin vazifesi değil midir?"

Haber araya girdi, şunu atlamamalı: Dörtlük'teki "Cemiyet" in "c" si büyüktür. Eski yazı da "büyük-küçük harf" yok, peki nereden belli "c" değil de "C" olduğu?

Şuradan bellidir ki, burada "İzmir milletleri topluluğu" mânâsına bir cemiyetten değil, "dernek" mânâsına bir cemiyetten, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden (İTC) söz edilmekte ve İzmir İslâm milletini İttihat Terakki Cemiyeti (İTC) çatısı altına davet etmektedir. Bunu böyle okumak lazım.

Yıllarca Fransa ve İsviçre'de bulunan, Selanik üzerinden İzmir'e gelen Doktor Nazım aşağı yukarı bir seneden beri İzmir'dedir ve herkesin duyduğu rivayete göre "Tütüncü Yakup Ağa" adı altında "gizli" çalışmaktadır!

Yahu, günahı boynuma, bu rivayette de bir "geyik efsanesi" kokusu var ya...

İzmir, Paris'ten diplomalı "nisaiye mütehassısı"¹ Nazım Bey ile, küçük esnaf Yakup Ağa'yı ayırt edemeyecek kerte cahil midir? Neyse..

Doktor Nazım, ancak İzmir'deki bir sene uğraşır, ancak sonunda bu gazeteyi çıkartmayı başarır! Başarır da, "kaybet-

1 Kadın hastalıkları uzmanı.

tikleri seçimi kazandıkları gibi”, zorlukla çıkarttığı gazete de İTC gazetesi olmaktan uzaktır. Neden?

İzmir’de *Selanik İttihatçısı-İhtilalcisi* bulamamıştır da ondan...

Doktor Nazım’ın nihayet güçlkle ikna ettiği başyazar Hafız İsmail Hakkı, hani şu Şair Eşref ve Tevfik Nevzat ile tutuklanan İsmail Hakkı’dır!

Şehir muhabirinin haberinde yazdığı gibidir İzmir, “*kuvvetli kardeşlik ile bağlı bulunan vatandaşlar*” şehridir; farklı dinlerin, dillerin birliğinin, ittifadının, kardeşliğinin şehridir...

Bütün İzmir bilir ki Doktor Nazım’ın İzmir’de gazete yönetimi ve sorumluluğunu üstlenecek kafasına göre insan bulması hayli zordur. Ayartılmış üç beş Giritli, Morali gençle çıkmaz gazete. Hoş, o da İzmir’e zoru başarmak, “*inkılâpçı*” İzmir’den “*ihtilalci*” şehir yaratmak için gelmiştir ya... Başka niyetleri varsa da onu da Allah bilir ve Yeni Zaman gösterir.

Yeni Zaman çok beklemez. Hizmet gazetesinde kısa bir haber çıkar:

“... İsimleri daha sonra yayınlanacak saygın kişilerden oluşan özel heyet tarafından ‘Türk Vatan Kulübü’ adıyla önemli bir kulüp kurmaya ciddi gayret harcanmakta olduğunu alâkadarlara beyan ederiz. Kulübün ‘Osmanlı Terakki ve İttihad’ Cemiyeti’nin himayesi altında olması için gereken müracaatta bulunulmuştur.

Kulübün yeri ve binası için de Süleyman beyleri¹ İzmir’ce meşhur olan Beyler Sokağı’ndaki büyük konak ve bahçeleri

1 Süleyman Ferit Eczacıbaşı.

tahsis edilmiştir. Kulüp, başlıca şu iki maksat ve gaye üzerine kurulmuştur.

Birincisi: Kulüp biri Türk, biri Rum, biri Ermeni, biri Yahudi olarak her sene dört zeki talebeyi, bunlardan başka ikisi ileride seçilip biri zabıt biri de yeteneğine göre bir meslek dalında olmak üzere Avrupa'ya gönderilerek tahsil ettirmesini taahhüt eder...”¹

Nazım, İzmirli meşrutiyet yanlısı ittihatçılara “İttihat Terakki Cemiyeti” adını kabul ettiremez. İzmir cemiyeti “Osmanlı Terakki ve İttihad” adıyla kurulur.

Dr. Nazım İzmir’e “Türk” kelimesini kabul ettiremez; “Türk”, İzmir’in aşına olduğu bir sıfat değildir. Dr. Nazım Selanik’ten heybesinde “millileşmek” gayesi ve “Türk” sıfatıyla çıka gelmiştir. Sonunda çıka çıka, Kordon’daki kulüplere benzer bir isimle “Türk Vatan Kulübü” çıkar ortaya. Çıkar ama, hem “Osmanlı Terakki ve İttihad’ Cemiyeti’nin himayesi”ne muhtaçtır, hem de onun yolunda gider, sadece “Türk” gençlerini değil, İzmir’in her milletinden birer genci Avrupa’ya göndermeye karar verir.

İzmir çok dinli, çok dilli, yani çok milletli rengârenk bir şehirdir.

Bu “Türkleşmek ve Millileşmek” meselesini gelin İzmir’in fikirlerine tercüman Bahâ Tevfik’in bazı cümlelerinden takip edelim:

“Bu günlerde herkesi işgal eden; vatan dostlarını, Osmanlılık dostlarını şiddetle düşündüren bir mesele var...”

1 Hizmet, 27 Ağustos 1908

Evvelâ millileşmenin ne demek olduğunu incelemek ve araştırmak gerekir...

İsmimizi Ahmet'ten Gökalp'e, Hasan'dan Karataş'a çevirmekle millileşeceğimiz zannedenler, milletin ancak zararlı ve ihtiraslı cahilliğini, ikiyüzlü ve dalkavukça boş çabalarını ödünç almış oluyolar...

Türklüğün vaktiyle pek makbul addedilmiş bazı nitelikleri vardır ki bugün onlar müthiş birer eksikliktir... Mesela akıncılık, daima savaşçı geçinmek... 'Aynı sebepler aynı neticeleri doğurur' değişmez kanunu gereğince çünkü milletimizin bugün diriltilmesi, yarınki felaketimizin başlangıcını hazırlamaktan başka bir şey olamaz... Balkan Harbi'nin sebep ve etkilerinin kökü incelenirse hayretle görülür ki mağlubiye sebebi; milliyetten uzaklaşmamız değil, aksine milliyetin dibine saplanıp kalmamızdır. Bugünkü medeniyetsizlik, bugünkü siyasi ahlâksızlık, tamamıyla çünkü milli gururun, çünkü akıncılığın, çünkü göçebeliğin, çünkü yeniçeri kavgalarının ancak isimlerini değiştirmiş şekilleridir... Çünkü milliyetin yani mazideki huyların bugün canlandırılması yararlı değil, zararlı olur.”¹

İzmir iki kelimelik derin kelâm ile “Osmanlı kardeşliği” derken, Selanik “Türk” demeye başlamıştır. “Resmi defterler”, bu başlangıcın, “tek kelime” ile savaş ve zulümlerin de başlangıcı olduğunu hiç yazmaz!

1 Felsefe Mecmuası, 8 Mayıs 1913

İSLÂM SİĞARA KAĞIDI

Μεινε με μενα τσακιτζη, *yar fidan boylum*

Αχ, λεονταρι στην καρδια¹

* * *

Gizli çalışan “*ihtilalci*”nin, hani şu “*Tütüncü Yakup Efendi*”nin ne dolaplar çevirdiğini bir kendi bilir, bir de bilse bilse *dolap beygirleri*² bilir, der ve gülüp geçmez şehir...

Kıraathane, meyhane, çınar altı, duvar dibi, söğüt gölgesi ve sair cümle mekânlar her suale verilecek her cevaba kahkahalarla gülmeye hazırdır. Hem güler, hem susmaz, hem de sorarlar:

“*Tütüncü Yakup Ağa İzmir’e neden geldi?*”

İzmirli değildir! Daha evvelinden İzmir’e gelip şehri sevmiş değildir.

Kırkına merdiven dayamış bu adem yeni göçen İzmirlilerden olsa; yani Giritli olsa Giritliler tanır, Moralı olsa Morallılar bi-

1 yun. Çakıcı Zeybeği (Ödemiş Kavakları): Kal benimle Çakıcı, yar fidan boylum/ Ah, benim kalbimdeki aslan...

2 Bahçe ve bostanları sulamak için, aynı yerde dönüp durarak işleyen çarklı düzenek sayesinde kuyudan su çekmede kullanılan beygir. Beygire sorsan çok uzun yollara gittiğini söyler.

lır; “Çerkes’im” diyemez, zira Çerkes millet Çerkes’i saçının telinden tanır! Tatar mı dediniz? İşte o hiç mümkün değildir.

Tütüncü Yakup Efendi’nin “gizli” işler çevirdiğini bütün şehir anlar, lâkin anlamazlıktan gelir!

İslâm, Hristiyan, Yahudi millet; çarşı, arasta, bedesten tiryakileri varır “tütüncü” dükkânının önüne, sıra olur:

“Yakup Efendi, bir İslâm sigara kâğıdı ver” der, elli kuruş uzatır.

Üç torba tütün, beş zarf¹ sigara kâğıdı ya vardır ya yoktur raflarda, nereden bilsin, kimden bulsun yıllarını Paris’te geçirmiş Selanikli “ihtilalci” Nazım İzmir’in “İslâm sigara kâğıdı”nı!

Ama cümle şehir bilir: Uyanık bir İranlı’dır, bu Avrupai kâğıdı “İslâm” ismiyle pazarlar İzmir’de.

Alışmıştır tütün sarıp duman savuran şehir Hristiyan elinde “İslâm” ismi görmeye...

Alışmıştır tütün sarıp duman savuran şehir İslâm elinde Hristiyan kâğıdı görmeye...

İzmir, *ittihadı* sigara kağıdında tatmış şehirdir, çok dillidir, çok dinlidir.

Şehir; Doktor Nazım’a dair bu “geyik muhabbeti”ni böyle hikâye eder, hem etrafı güldürür, hem insana sordurur:

“Tütüncü Yakup Ağa İzmir’e neden geldi?”

“İzmir’e gazete çıkarmaya gelmiş” lâfına kimse kanmaz, bıyık altından, peçe ardından güler.

Böyle bir iş için “gizli” gelmeye, Nazım’ı “Yakup”, doktoru “tütüncü” yapmaya ne hacet vardır ki!

1 Kap, muhafaza, paket.

Sonunda bir gazete çıkarır Doktor Nazım, malûm “*İttihad*” adıyla bir gazete çıkarır ve başına Hafız İsmail Hakkı gibi “*tescilli*” birini oturtmak zorunda kalır.

Lâkin şu suale tekrar tekrar cevap arar şehir: Selanik kafasına uyan bir “*İttihad*” gazetesi çıkarmak için gelmiş olsa bile, neden gidip “*inkılâpçı*” Hafız İsmail Hakkı’nın kapısını çalar bu Doktor Nazım?

İsmail Hakkı, “*ihtilalci*” kıtlığından, yokluğundan seçilmiştir, nitekim iki üç ay dayanır, çeker “*Edep Yahu*” mecmuasına gider, Mısır’dan yeni dönen Şair Eşref’in ağabeyinin yanına.

Eşref tekrar zindana atılmak istenince, sene Miladi 1903 olmalı, Mısır’a kaçmıştır ve Meşrutiyet’in yeniden hayat bulacağını duyar duymaz koşup gelmiştir İzmir’e.

Rivayet odur ki ve şehrin aklının bastığı da odur ki, Doktor Nazım, Sarı Kışla zabitleri arasında Selanik kafasında adamlar avlamak ve onları “*ihtilal*” için teşkilâtlamak üzere gelmiştir!

Rivayet boş değil mesnetlidir, çünkü tütüncü dükkânına uğrayan zabıt sayısı günden güne artar olur ve şehir bu hâli görür!

Bu arada birkaç Moralı, Giritli ve Çerkes genci “*ihtilalci cemiyet*”in yeminli üyesi yapabildiyse ne âlâ, ki bunu da yaptığı rivayet olunur.

Geleli bir sene olmuş olmamıştır, bir sabah uyanır İzmir ve bakar ki tütüncü dükkânı kapı duvar, mih gibi, ne *Yakup Efendi* var görünürde, ne Doktor Nazım Bey var!

Şehre “*gizlice*” gelen “*ihtilalci*” veya “*tütüncü*” veya “*doktor*”, şehirden “*gizlice*” gitmiştir!

Ne olmuştur, nerelere gitmiştir, günlerce bu hâl konuşulur...

* * *

*Mahkemede arasın her kimin kimde hakkı varsa,
Demem başka yoldaşları vur tartıya Edeb Yâhû
Hükûmet bundan evvel basını çırpıplak soydu
Kusûra bakmasınlar, çıktı meydâna Edeb Yâhû.¹*

Meşrutiyet'in yeniden ilânından iki ay kadar sonra, Doktor Nazım'ın "İttihad"ının bir hafta ardından, 3 Ekim 1908'de, haftalık "*Edeb Yahu*" mecmuası doğar. Çıkış gerekçesini bu dörtlük ile açıklar. Bir de isminin neden "*Edeb Yahu*" olduğu madde madde sıralanır. Masal diliyle şöyledir maddelerin üçü beşi:

Değerli adaylar varken inadına yapar gibi layık olmayanlara oy veren ve genel oyu kâğıt paçavrası gibi parçalayan seçmenlere;

- Her ihtiyaç bitmiş de yalnız iki mesele kalmış gibi dini alet ederek kadının örtünmesi meselesiyle uğraşan ve halkı birbirine düşürmek için aralarını açmaya çalışan vâizlere, gazetecilere;
- Hürriyeti, alacağını alıp borcunu vermemek zannedenlere,.. denir ve her maddenin sonunda birer "*Edeb Yahu*!" çekilir.

1 Aslı şöyledir: Aransın hakkı varsa her kimin kimde, mahâkimde
Demem sâir refikânımla mizâna Edeb Yâhû
Hükûmet bundan evvel etti matbûâtı çırpıplak
Kusûra bakmasınlar, çıktı meydâna Edeb Yâhû

“Zeybekler”in¹ vahşi hâlleri ve işledikleri cinayetler üzerinde durularak bu olaylar karşısında hükûmetin, zabitanın bir şey yapmamasından şikâyet edilir! Olacak iş midir bu!

Hele vapurla İstanbul’a uğurlanan bazı mebusların arkalarına “zeybek” kıyafetindeki kişileri takıp gitmelerini, Ege kazalarında senelerce kaymakamlık etmiş, çok “zeybek” tanımış Eşref hiç kaldıramaz.

İzmir sancağı, Aydın vilayeti “zeybek” dediklerini gayet yakından tanır, ne mal eşkiya olduklarını iyi bilir.

Bunların çoğu İslâm ağaları, beylerinin himayesinde Hristiyan çiftçiyi, tüccarı soyan, yurtlarından göçe zorlayan eşkiya tayfasıdır! Derhal şu dörtlüğü döşenir:

*Çok bile böyle seçmenler için böyle mebus
Hak arayanı dinlemez, o kendi hulyâsındadır
Milletin kaldırmak arzû ettiği zeybekliğin
Birtakım mebuslar diriltmek sevdâsındadır.*

Yine rivayet odur ki, Eşref her dinden ve her dilden insanların sevip saydığı “Çakıcı”yı ayrı tutar, “İhtilalci İttihatçı”ların kullandığı eşkiya zeybeklerden ayrı yere koyar.

Bu “zeybek” meselesi de şehri hem güldürür, güldürmekle kalmaz yıllar boyu meşgul eder, düşündürür:

“Doktor Nazım, İzmir ve civarında her milletin yaka silktiği soyguncu ‘zeybek’ tayfasını teşkilatlamaya gelmiş olmasın sakın!”

“Edep Yahu” üç ayını doldururken “İttihad” gazetesiyle kapışır. Bu kapışma Yeni Zaman’ın ilerleyen vakitlerinde olcukların habercisi gibidir:

1 Yun. Zeybekis, dayis (dayı, kabadayı), efe.

“İhtilalci” İttihad gazetesi, İstanbul’un *“baş ihtilalci”* Tanin gazetesi gibi, hayatın başka alanları yanı sıra, basın hayatında da *“mektepli”*lere ayrıcalıklı bir yer verilsin ister. *“Edep Yahu”* buna şiddetle karşı çıkar.

Nasıl karşı çıkmasın?

“Akıl yaşta değil başta misali, akıl ve hüner mektepte değil, hem hayat yolunu işaret eden ustada, hem o yola girecek baştadır!”

İzmir’in o kadar çok *“medreseli ve “inkılâpçı”* münevveri vardır ki pek çok mektepli, pek çok okumuş, bu gönül zenginlerinden almıştır aklı ve hüneri ve onlar vermiştir onlara çok dinli, çok dilli *“İzmir ittihadı”* terbiyesini...

Bunların başında gelenlerden biridir Seferihisarlı Tevfik Nevzad...

İkiçeşmelik kıraathanelerinde kabadayılıktan gelip, medrese hocası Mustafa Keşfi Efendi’den ve Bıçakçızade İsmail Hakkı’dan Arapça ve Farsça dersleri alan, kendi çabalarıyla Fransızca ve İngilizce öğrenen, Şair Eşref ağabeyine yoldaş ve kardeş olan, “çok dinli, çok dilli meşruti İzmir”i savunan, Adana zindanlarında kör kuyuya atılıp öldürülen Tevfik Nevzad’dır.

Sene Miladi 1904 olmalı...

Şurası çok açık: Tevfik Nevzad’ın, Şair Eşref’in İzmir’i, Selanik komitacılarının hiç istemediği bir yoldadır. Çok dinli, çok dillidir!

Evet, evet, Doktor Nazım bu *“gâvur”* şehri *“yola sokmaya”* memur edildiği için gelmiş olmalı...

Aylarca şehri meşgul eden *“Tütüncü Yakup Ağa”* macerası masallar gibi saklanır. Lâkin, Yeni Zaman’ın o vakitlerinde

masallar gibi kaya kovuklarında değil, zinhar açılmaz resmi kasalarda saklanır, sırdır.

Resmi tarihte o vakitten bu vakte “*Doktor Nazım’ın İzmir’de ne işi vardı?*” suali pek deşilmez, devletli sırrıdır.

İHTİLALCİ ve TABİAT KANUNLARI

*Doğru değilken Ermeni'den çalıp götürmek
Hayret milletin yoklanmadık İslâm'ı kalmadı;
Padişahım herkesin namusu senin olduğundan,
Hanelerde ırz ve namusun lüzumu kalmadı¹.*

* * *

“Dün bir, bugün iki...”

Meclis-i Mebusan seçilip toplanalı daha üç ayı bulmamıştır, Selanik “*ihtilalci*” zabitleri, Balkanlar’daki “*vatani*” görevi unuttur, Osmanlı’nın elinden çıkan toprakları geri almaktan vaz geçer, “*Geyikli İhtilal*” den sonra boğazına kadar siyasete batar.

“*İhtilal*” Abdülhamit’in anayasayı yürürlüğe koymasıyla bitmez, yeni “*ihtilalci*” planlar peşinde koşulur. Darbe üstüne darbe ile sadrazamlar indirilir, nazırlar değiştirilir!

Mektepli zabitler ne zamandır Alman hocaların elindedir ve Alman hayranı olup çıkmışlardır! Yemez içmez; Almanya aşkı ve İngiltere nefreti ile beslenir, semizler olmuşlardır.

1 Şair Eşref. Aslı şöyledir: Gayri caizken ta’riz Ermeni’den beda ile
Milletin yoklanmadık İslâmı kalmadı;
Olduğu’cün padişahım herkesin ırzı senin,
Hanelerde ırz ve namusun lüzumu kalmadı.

Meşrutiyet'in bir kez daha "ilân"ından sonra sadrazam olan meşrutiyetçi *Kıbrıslı Kamil Paşa*'ya itirazları vardır; "İngiliz yanlısı" derler, suçlarlar onu!

Kıbrıslı Kamil Paşa; İngiltere'deki meşrutî demokrasiyi iyi tanıyan, Osmanlı'ya bunu lâıyk gören bir paşadır, öyle bilinir, "*ihtilalciler*"i deli eden de budur. Lâkin bunun evveli var...

Abdülhamit döneminde, Meşrutiyet'in rafa kaldırılması'nın ertesinde bir Alman askeri heyeti İstanbul'a davet edilir, gelir, başlarında da *Baron Von der Goltz* vardır. Yeni silahları, yeni harp strateji ve taktiklerini öğretmeye girişir Hristiyan Alman zabitler dini bütün (!) Müslüman Osmanlı zabitlere.

Eğitimleri silahla kalsa iyi, Alman hocalar zabitleri "*dinden çıkarır*", "*ırk*" öğretir, "*Türk*" olduklarını öğretir, Arnavut, Arap, Kürt, Çerkes Osmanlı zabitlere!

Ordu, askeri okullar Almanlar eliyle yeniden kurulur ve Alman silah kumpanyaları yüklü silah satar Osmanlı'ya ve sene 1888 civarı olmalıdır, Bağdat tren yolunun inşaatını da kavga gürültü Alman sermayesi alır.

Zabittir, silahı sever, Yeni Zaman eseri Alman silahları ile gözler bağlanır sanki, bir Alman hayranlığıdır alır yürür Osmanlı ordusu içinde ve gün günden artar eksilmez bu "*aşk!*"

Hristiyan Baron Von der Goltz, bir Osmanlı paşası olur, "*Goltz Paşa*" olur, bir "*Müslüman*" eksik olmadığı kalır!

Yeni Zaman'ın bu tuhaf haline aldırılmaz İzmir, "*sünnetsiz paşa*" der, güler geçer...

* * *

Tütüncü Yakup Ağa “İslâm” marka sigara kâğıdı satmakla yetinmez, muzaffer bir “ihtilalci” olarak, Selanik ittihatçıları adına ve Doktor Nazım Bey adıyla Buca’nın, Bornova’nın, Kordelyo ve Kordon’un zengin Hristiyan salonlarında görülmeye başlanır.

Meşrutiyet ilânı ertesi bir yandan “İttihad” gazetesi için, bir yandan teşkilat namına para toplamakta ve yoğun olarak seçimler ile ilgilenmektedir.

“Köşklerde gezmesinin bir hikmeti de vardır”, diye konuşur arkasından şehir.

İzmir Hristiyanları, anayasalı bir düzenden yana olduğu için onu “enotikos”, yani “ittihatçı” kabul eder.

Selanik İttihatçıları için kurduğu “İttihad” gazetesinin başına Hafız İsmail Hakkı gibi birini oturtunca bu kabul ziyadesiyle kuvvetlenir. Evet, Doktor Nazım tam bir “ittihatçı”, tam bir “inkılâpçı” fikri uyandırır, bilhassa Ermeni millet gözündeki!

Sene, Miladi 1908, aylardan Eylül’dür, Eylül’ün başıdır. Nazım Bornova’da bir İngiliz zenginin köşküne davet edilir. Bağ bozumu ertesi olsa gerek, Bornova bağlarında üzüm hasadı olup bitmiştir.

Ağır davetliler arasında İzmir’in Rum, Ermeni, Levanten zenginlerinin yanı sıra; Amerikan elçisi, İngiliz konsolos yardımcısı vardır.

Davetliler arasında üç de gazeteci yer alır: Paris’ten “Le Temps”, İstanbul’dan “Levant Herald” ve İzmir’den “Neas Smyrni” gazetelerinden birer muhabir.

Muhabbettir, sohbettir, lâftır lâfı açar, lâkin lâf ne yandan açılrsa inkılâba varır, meşrutiyete varır, “İttihat ve Terakki Komitesi”na varır, dayanır.

“Geyikli Meşrutiyet” zaferinin ertesinde Nazım Bey böyle davetlerde “Tütüncü” olmayı bırakır, “Komitacı” sıfatını başa alır, bir başka havalara girer ve “resmi” görüş açıklar.

Gazeteciler kafası dumanlı Komitacı Nazım Bey’i destekçe deşer, Nazım Bey de coştukça coşar:

“Komitacılar olarak fikirlerimizi saklamak niyetinde değilim, bütün Osmanlı’yı tek millet, tek din fikrinde birleştirmeye kararlıyız! Siz-biz meselesi kalmayacak!”

Bu sözle üstüne sesler bir anda kesilir, salonun tekmili donar kalır.

“İyi ama Rumlar, Ermeniler, Yahudiler?” diyecek olur gazeteciler...

“Komitacılar olarak tabiat kanunlarına inanırız. Şahsım bir hekim olarak bu kanuna hürmet ederim ve bu kanuna göre din ve sair renkler zayıflayacak, onların yerini madde ve menfaat alacaktır... Tabiat kanunları hükmettiğinden aynı dili konuşan, aynı dine bağlanan yekvücut bir Osmanlılık hâkim olacaktır...”

Sessizlik çöker, lâkin çok sürmez, davudi bir sestir duyulur, salonu doldurur:

“Küçük balık, büyük balığı yutar hikâyesi yani...”

Derin sessizliğe iyice gömülür salon...

“Lâfın tükendiği yer” diye düşünülür, bundan öte ne söylenebilir ki!

Davudi ses bir kez daha duyulur:

“Mikropçu derler bu “mösyö”ye... Haksız da sayılmazlar, Paris’ten diplomalı bir jinekolog değil, bir mikrobiyolog sanki azizim!”

Lâkin “*Komitacı*” açılmıştır bir kere, susacak gibi değildir, döner “*Neas Smyrni*” den gazeteci, şair ve avukat *Mikail Argiropulos*’a, ince ince “*tabiat kanunu*”na göre “*mikroplar*”a neler yapılacağını izaha girişir:

“Bugün Anadolu’da tahminen üç milyon Rum var, yani ekalliyetsiniz, İslâm millet birden çok kadına sahip olabildiğine göre daha da çoğalacak, üstelik Osmanlı hududu dışından ...”

O ana kadar Doktor Nazım temkini elden bırakmamış, hep hâkim millet sıfatını telaffuz etmiş, hep “İslâm” demiştir. Lâkin açıldıkça çözülür, çözüldükçe Orta Asya’ya, Turan’a açılır:

“Osmanlı hududu dışından milyonlarca Türk bu topraklara akın edecek, o zaman seyredin manzarayı...”

Çıt yoktur, derinin de derini bir sessizlik çöker salona... Nazım’ın çizdiği manzara karşısında ağızları bıçak açmaz; fal taşına döner gözler, salon uzun süre donar kalır...

İzmirli Baha Tevfik’in, o gencin “*Türkleşmek ve Millileşmek*” hakkında yazdıkları nerededir, Selanikli “mikropçu” Nazım’ın “*tabiat kanunları*” nerede, bilenler yanındakilere hatırlatır.

Yaklaşan seçimlerden söz açılrsa acaba salon kendine gelirmi? Gazeteciler seçimlere döndürür konuyu.

İslâm nüfusun “*ekalliyet*”te kaldığı İzmir sancağında mebus paylaşımı sorulur, cevabı alınır:

“Meselâ İzmir Sancağı’nda altı mebus seçilecek. Şahsen iki Rum mebus olmasına hiçbir mani yoktur...”

Hayret ki ne hayret! İzmir Rumları, nüfusa taksimine göre dört mebusa hakları olduğu fikrindedir, doğrudur da, lâkin Nazım Bey “*iki mebus*” lütfundadır!

Hatırlayınız geçmiş “*Meşrutiyet Masalı*”¹nı; sonuçta Nazım’ın dediği olur, üç İslâm, iki Rum, bir Yahudi milletten mebus seçilir...

Davetin ertesi günüdür, İzmir mekânları “*Neas Smyrni*”de çıkan uzun haber ile açar sohbeti. Haberi duyan aksaçlıların, aksakallıların nazarları toprağa düşer, dudakları kıpırdanır:

“*Bu haber, Yeni Zaman’ın bir vakte kadar nelere gebe olduğunun habercisi bir haber...Hayırlara çıkarız inşallah...*”

* * *

Sene 1908’dir, Goltz Paşa tekrar Osmanlı’ya gelir ve 1911’de, Hristiyan Alman paşası, Osmanlı’nın İslâm ordusunda Mareşal olur, Osmanlı ordusunun kurmay başkan yardımcısıdır artık!

“*Ey ‘İslam birliği’ için yola çıkan Abdülhamit Han, ey onun Halife ordusunun ‘geyikli ihtilal’ yapan zabitleri, nedir bu hal? Reva mıdır İslâm ordusu tepesinde bir yere Hristiyan komutanı oturtmak?*” diye soranlar olsa da yükseklerden duyan, duysa da cevap veren olmaz...

Böyle girer mektepli Osmanlı zabitleri Alman “*himayesi*” altına, böyle Alman hayranı olur ve bu “*aşk*” tayin eder Yeni Zaman’da Osmanlı’nın kaderini...

Meclis seçimlerinde istediklerini elde edememiş ama istediklerini elde etmenin bir yolunu bulmuşlardır: “*Gizli İhtilalci Teşkilat*” artık açıktan “*üniformalı siyaset!*” içindedir.

1 bkz: masal 22.

İşte böyle bir ortamda, böyle yollardan geçip varır 1908 Meşrutiyeti 1909'a...

Ömer Seyfettin Ocak 1909'da Selanik Üçüncü Ordu'da görevlendirilir... Onunla beraber Sarı Kışla'dan getirilen zabıtlar de vardır.

Bu arada Selanik'ten İstanbul'a "*Avcı taburları*" gönderilir. Şu Balkan dağlarında çarpışan taburlardan.

Kıbrıslı Kâmil Paşa, İttihatçıların niyetini sezmiş olmalı, onlardan önce davranmak ister. "İhtilalci" Ali Rıza Paşa'yı görevden alarak Nazım Paşa'yı harbiye nazırlığına getirir ve Avcı Taburlarını geri göndermektir niyeti...

Üstelik, tarih 21 Şubat olmalı, zabıtların siyasete karışmalarını, siyasal cemiyetlere girmelerini ve siyasi toplantılar yapmalarını yasaklamaya kalkar, yasaklar, evet resmen yasaklar meşrutiyetçi Kâmil Paşa!

Lâkin nafi'dir, "*İhtilalci siyasetsiz olamaz, ihtilalci ihtilale doyamaz!*"

Malûm ya, Selanik "*ihtilalci*"lerinin düsturudur:

"*İhtilal, ancak ihtilalciler birbirine düştüğü vakit; birbirini vurmaya, asmaya, kesmeye başladığı vakit zafere ulaşmış olur!*"

Bu şaka değildir, Fransız İnkılâbı'ndan çıkardıkları "*ihtilalcilik*" dersi budur, ancak bu kadardır.

Sene Miladi 1909, Nisan ayının altısıdır. Abdülhamit'e ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif yazılarıyla tanınan, ömrü Tevfik Nevzat gibi hürriyet uğruna zindan sürgünlerde geçmiş gazeteci *Hasan Fehmi Bey*¹, Galata Köprüsü'nde öldürülür.

1 Serbesti gazetesi yazı işleri müdürü ve başyazarı. Yazılarında İttihat ve Terakki yönetimini sert bir dille eleştirdiği için, 6 Nisan 1909 günü vurularak öldürüldü.

Yeni Zaman'ın Meşrutiyet Vakti'nin ilk "*faili meçhul*"üdür bu.

Meşrutiyet bu cinayetle "*uzun ince bir azaplı yol*"a girer...
Güngörmüşler o yolun sonunu daha o günden görür...

YERLİ ve MİLLİ MEŞRUTİYET

*Masal anlatmakla kalmaz. Öyle olursa masal olmaz.
Masal dinlemekle bitmemeli. Masal sual sordurur ise masaldır.
Yoksa hakikat masal kuytularında yiter gider...*

* * *

Bir laftır tutturmuşlar, “*Tahsil şart!*” Nereden çıktı bu “*mek-tepli-alaylı*” kavgası?

İzmir; Şair Eşref gibi “*medreseli*”, Bahâ Tevfik gibi “*Sultanili*” ve çok dinli, çok dilli güzel insanların meşrutiyet için kol kola girdiği şehirdir, “*mektepli-alaylı*” kavgasına bir mânâ veremez!

Asmaaltı muhabbetlerinde; “*Viyana kapılarına dayananlar “mektepli” zabitler miydi; Balkanlar’da “toprak kaybı”na mani olamayanlar “alaylı” zabitler miydi?*” der, bu münakaşadan kendine eğlence çıkarır şehir...

Latifesi bir yana, o günlere bir dönelim, bir görelim niye çıkmış bu kavga?

Harbiye Mektebi’ne, Miladi 1883 gibi olmalı, bilindiği üzere *Von der Goltz* derler bir Alman yüksek zabiti ve emrinde binlerle telaffuz edilen Alman askeri hocaları ile gelir İslâm askeri talebelerinin başına “*hoca*” olur, demiş idik evvelin-

den, işte onların tesiri ile derler bu kavga, günahı vebali diyenin boynuna...

İslâm “*Harbiye*” mektebi talebeleri bir güzel Hristiyan Alman tezgâhından geçer, “*modern mektepli*” zabıt olur, senelerin kışladan yetişme zabıtlerini beğenmez olur, çünkü “*alaylı*” kışla zabıtları, “*Alman tezgâhı*”ndan geçmemiştir; “*geri kafalı*”dır, “*gerici*”dir!

İhtilalci zabıt tayfası, bir an için olsun, “*Yahu bu Alman İmparatoru Osmanlı’nın kaşına, gözüne, fesine sarığına hayran olduğu için mi, hayrına mı generallerini gönderiyor, hayrına mı yapıyor bu tahsil-terbiye işini?*” diye sormaz, disiplin ve itaat şarttır!

İzmir, Sarı Kışla’dan sokağa taşan, Askeri Kıraathane’ye taşınan bu kavgadan gülüşlü, ahenkli türlü yarenlik, türlü keyifli sohbetler çıkarır...

Hoşsohbetlerden kimi Saat Kulesi’nin Alman hediyesi saatlerinde bulur kavganın sebebini; “*Sarı Kışla penceresinden Alman malı saate bakan her “mektepli” zabıtın gözü bağlanır, Alman’dan başkasını göremez, Alman sözünden dışarı çıkamaz olur...*” der, şakadan suçu saatlerdeki “*büyük gücü*”ne getirir, gülüşürler...

Kimi hoşsohbet ise tepedeki “çan”a takılır! Malûm sene Miladi 1901’dir, “*Saatler Alman imparatorunun hediyesidir, ama şu ‘çan’ var ya, işte o şeytanın hediyesidir...*” der, güler geçerler!

Daha bu kavga durulmadan, “*mektepli-alaylı*” münakaşası tavsamadan bir diğeri alevlenir:

“*Abdülhamid döneminin asker-sivil memurları devletten kovulmalı!*”

Selanik ihtilalcileri Meşrutiyet ilânının ilk günlerinden başlar, kanunsuz olarak, keyfi olarak ve şiddet kullanarak hemen her şehirde Abdülhamit dönemi memur ve askerlerini işten atmaya, sürgüne göndermeye...

Atılanların yerine “*ihtilalci*” memurlar yerleştirme gayretindedirler, “*ihtilalci*” aklıyla hakiki “*inkılâp*” böyle olur!

Namazgâh kıraathanelerinin aksakalları, çarşının ustaları bu hâle dertlenir, sormadan edemezler:

“Yahu, el insaf, hepiniz aynı dönemin kapıkulu zabitleri değil miydiniz? Abdülhamit devrinin her memuru, her zabiti ona uşaklık etmiştir demek reva mı?”

Şehir şahittir ki; Kıbrıslı Kamil Paşa, Aydın Vilayeti valisi olarak İzmir Hükümet Konağı’nda oturduğu müddette meşruti İzmir’in tanıdığı en “*inkılâpçı*”, en “*meşrutiyetçi*” ve en “*münevver*” validir. O da mı kapı dışarı edilecek? El insaf!

Selanik’in ihtilalcilerinin Kamil Paşa gibileriyle derdi başkadır, onlar aslında “*inkılâpçı-meşrutiyetçi*” olanı beğenmezler.

Oysa Selanik ihtilalcilerinin alayı senelerdir Abdülhamit’in memurudur ve ağızlarından “*hürriyet*” kelimesinin çıktığını duyan yoktur.

Duyamazlar, çünkü “*meşruti inkılâp*”; lâfını sakınmayanların, kapı kulluğunu kölelik seviyesine düşürmeyenlerin; Tevfik Nevzat’ların, Şair Eşref’lerin eseridir.

Meselâ, *inkılâpçı* Şair Eşref, ilk tevkifinden sonra “şefaat ya sultanım” deyip “*aman dileyip*” kaymakamlığa dönmeyiz...

Meselâ, *inkılâpçı* Tevfik Nevzat, ilk gençlik yıllarının yedi senesinde vilayet memurluğu yapar, yazılarından ötürü aldığı

ilk mahkûmiyetten sonra “*af dileyip*” hükümet kapısına yüz sürmez...

Meselâ, *inkılâpçı* Baha Tevfik Mekteb-i Mülkiye’den mezun olur, İzmir Ayan Meclisi katipliğine tayini çıktığı hâlde devlet kapısından adımını atmaz.

İnkılâpçı; dil ve din farkı bilmez, fikirleri her dilden her millete yayılır. İzmir’deki gibi...

İhtilalci; “*tek dil, tek din, tek millet*” der; derinden gider, “*gizli*” çalışır, Selanik’teki gibi...

Hâsılı, “*mektepli-alaylı*” zıtlaşması olsun, “*asker-sivil memur temizliği*” olsun, ziyadesiyle karanlık noktalardır, nihayetine bakan her göz görür, her vicdan kabul eder ki, Selanik ihtilalcileri devleti ele geçirmenin peşindedir, Almanya da onların arkasındadır...

Meşhur “*31 Mart Masalı*”nın kapısı işte bu kavgalarla açılır. Yani “*kavga çıkararak*” açılır.

Tekrar dikkat: Burada “*masal*” dediğimiz “*kandırmaca*” mânâsınadır! Masallarımıza lâf gelmesin!

Kapı açılır açılmasına da bu iki “*kandırmaca kavga*” da yetmez kapıyı sonuna kadar açmaya, dahası lâzım gelir.

Günlerden bir gün, İstanbul’da geçmişi gölgeli bir “*masal kahramanı*” çıkar ortalığa: Adı *Derviş Vahdeti*.

Vahdeti, 11 Aralık 1908’de çıkarmaya başladığı “*Volkan*” gazetesi ile, üç ayda İstanbul’u da Selanik’i de sallar!

İzmir; zelzelesi çok şehirdir, lakin şehirde “*Volkan*” da yoktur, “*ihtilalci*” de yoktur, o yüzden şehir sallanmaz!

“*Meşrutiyet geldi, din elden gidiyor!*” feryadı İstanbul’da arşı âlâya yükselir! İzmir aldırmaz...

Selanik ihtilalcileri de sahne arkasından feryatlara feryat katar!

Ne İstanbul'daki "*Vahdeti feryadı*"nın ne Selanik'teki "*İttihat feryadı*"nın aslı astarı vardır.

Ne "*din elden gidiyor*" ne de "*meşrutiyet elden gidiyor*" feryadı hakikatin sesidir.

İzmir bu feryatlara değil, Tanburi Cemil Bey'in "*Şehnaz*" şarkısına kulak verir Meyhane Boğazi'nin meşruti akşamlarında:

Feryât ki feryâdıma imdâd edecek yok

Yazık ki gamdan beni âzât edecek yok

Sevmek yüzünden yıkılmış elemli

Viran gönlü bir daha şenlendirecek yok

Yâ Râb ne için dünyada şu sevgiliyi

*Kederli edecek çoksa da mutlu edecek yok.*¹

Feryat ki İzmir'in *meşruti* feryadıdır; çok dilli, çok dinli bir ayinin "*mezmur*"²udur.

* * *

İstanbul ve Selanik feryatları "*maksat*"a hizmet edecek bir cuncunadır, Kanunu Esasi maddelerine bakan bu hakikati görür:

1 Aslı şöyledir: Feryâd ki feryâdıma imdâd edecek yok
Efsûs ki gamdan beni âzâd edecek yok
Te'sir-i muhabbetle yıkılmış müteallim
Virane dili bir dahi âbâd edecek yok
Yâ Râb ne için zâr-ı Nigârı şu cihanda
Nâşâd edecek çoksa da dil-şâd edecek yok.

2 Ahenkle okunan kaside, ilâhi.

Madde 4'te şöyle der: "*Saygıdeğer Hazreti Padişah İslâm dini halifelığının koruyucusu ve bütün Osmanlı tebasının hükümdar ve padişahıdır...*"

Madde 11'de şöyle der: "*Devleti Osmaniye'nin dini İslâmdır...*"

Kanunu Esasi'nin bu iki maddesini gören "*Meşrutiyet geldi, din elden gidiyor!*" demez, dese dese, çok milletli bir imparatorlukta "*devlet dini*" olursa, bu meşrutiyet olmaz der veya "*yerli ve milli meşrutiyet böyle olur*" der, sıyrılır işin içinden.

"*Elden giden*" bir şey vardır, doğrudur, ama bu "*din*" değildir, "*iktidar*" dır! Selanikli İttihatçılar "*Geyikli İhtilal*" ile bir türlü "*iktidar*"a varamamıştır; anayasalı, seçimli, hâsılı hakiki manasıyla "*Meşrutiyet*", Alman aklına muhtaç zabitanın, Alman menfaatine tam yol verecek "*iktidar*"ına engeldir.

İktidar, Doktor Nazım'ın sözleriyle, "*tek milletli, tek dinli*" yeni bir devlet tesis etmek için şarttır. Tek millet, şimdilik "*İslâm milleti*" dir.

Lâkin, zengin Hristiyan köşklerinde rahatça telaffuz edilen "*Türk*" sıfatı, Selanik ihtilâlcilerinin mukaddes sırrıdır, henüz İslâm millete söylenemez. Gizli hedeflerindeki tek millet "*Türk*"tür, herkes "*Türk*" yapılacaktır!

Şimdilik tek millet "*Türk*" olarak ağıza alınmaz, çünkü millet "*tek din İslâm*" adına cihada, din uğruna diğer dinlerden Osmanlılara karşı savaşa çağrılacaktır...

Padişahını çok seven (!) Selanik ihtilalcileri hiçbir şeyi oluru-na bırakmaz, Alman hocalardan "*disiplin*" ve "*intizamperver*"

olmayı öğrenirler ve yeri ve zamanı gelince “*padişahın ve meşrutiyetin(!) korunması*” için İstanbul’a “*avcı taburları*” gönderirler!

Avcı Taburu dediğin şey, İstanbul’daki Derviş Vahdeti’nin değil, Selanik ihtilalcilerinin Balkan dağlarındaki askerleridir!

“*İsyan Rumeli’den İstanbul’a getirilip Taşkışla’ya yerleştirilen Dördüncü Avcı Taburu tarafından başlatılmıştır...*” diye yazar resmi defter ve dahi kitaplar.

Yahu, daha senesi dolmadan ne isyanı bu?

“*Meşrutiyet yüzünden din elden gidiyor diyenlerin gerici isyanı*” denir ve mesele kapatılır.

Yahu, Selanik’in yolladığı askerin “*gerici isyanı*” mı olur?

Bu suallere yüz senedir verilen “*boş lâflar*” dolusu cevaplar ile resmi defterler öyle bir doldurulur ki...

Yalandır. Rumi 31 Mart 1909’da, Miladi 13 Nisan 1909’da bu mânâda bir isyan olmamıştır. Olan biten külliye bir “*ihtilâl*”e *haklılık* zemini hazırlamaktır.

Buyurun, dönün ve o yıllara bir bakın:

Seçimlerden sonra Meclis’te hâkim olamayan Selanik İttihatçı-İhtilalcileri hem Meclis’i hem hükümetleri hiç rahat bırakmaz. Meclis ve Kamil Paşa hükümeti eğer Selanik’e boyun eğseydi, “*31 Mart Vak’ası*” tezgâhı tertip edilemezdi, olan bitenlerin ardından millet.

Bilmezler mi ki, Kâmil Paşa boyun eğecek insan değildir.

31 Mart’ı en güzel “*İhtilalci Komitacı-Meşrutiyetçi*” zıtlığı anlatır, lâkin bu zıtlık resmi defterlerde “*komitacı-ihtilalci ittihatçı*” ile “*inkılâpçı ittihatçı*”nın hep İttihat Terakki Cemiyeti adı altında yekvücutmuş gibi yazılmasından ötürü o gün bu gündür kafalar karıştırır, anlaşılmaz.

Bunların komitacılığı, “*hâkim millet*” komitacılığıdır. Köklü Balkan milletlerine “*kök söktürme*” azmiyle her nevi şiddeti mubah görürler.

Bu “*komitacı*” ismini de Balkan milletlerinin zulme direnenlerinden çalmadılar mı?

İttihat ve Terakki ile çatışan Kıbrıslı Kamil Paşa hükûmetinin 4 Şubat 1909’da Meclisin vermiş olduğu “âdem-i itimat” oyları ile düşürülmesinden sonra sadarete Hüseyin Hilmi Paşa’nın getirilmesi ile Selanik iktidarı “*resmen*” ele geçirmiş olur.

Kestirmeden söylersek: 31 Mart, komitacı-ittihatçı teşkilâtın Yeni Zaman’daki ilk askeri darbesidir!

Komitacıları, Rumi takvim ile 31 Mart’ta (Miladi takvim ile 13 Nisan’dır) ulaştıran darbeye giden yol, “*kandırmaca kavgalar*” kadar, “*faili meçhul*” cinayetlerle de doludur.

6-7 Nisan 1909 gecesi, Serbesti gazetesinin Selanik ihtilalcilerine karşı muhalefetiyle tanınan başyazarı Hasan Fehmi Bey öldürülür, “*faili meçhul*” kalır!

13 Nisan, yani Rumi 31 Mart günü Adliye Nazırı Nazım Paşa’nın ve Lazkiye Mebusu Arslan Bey’in, ayrıca üç mektepli subay, bir kâtip ve Şerif Sadık Paşa ile uşağının öldürülmeleri “*faili meçhul*” kalır!

Yeni Zaman’ın ilk “*faili meçhul*” cinayetleri olarak meşruti vicdanlara kayıt düşülür...

Komitacıları 31 Mart Darbesi’ne ulaştıran yol, bugüne varasıya resmi defterlere düşülmemiş, resmi kasalardaki defterleri açılmamış sorular ve “*faili meçhuller*” ile doludur.

İnanılır gibi değildir ama İzmir’de ortalıkta görünmeyen “*mikropçu*” Doktor Nazım 31 Mart günlerinde İstanbul’da

ortaya çıkıverir, Selanik'ten gelen Talât Bey ile beraberdir!

Harbiye Nazırı Selanik zabitlerine, “*31 Mart İsyanı bastırıldı, gerek yok gelmeyin diye İstanbul'dan haber yollar,*” Selanik bunu da duymazdan gelir!

Vakit saat erişmiştir, 15 Nisan günü Selanik ihtilalcileri nizami ve gayrı nizami askerler ile, ki inanılır gibi değildir, yeni barıştıkları Bulgar komitacıları da vardır aralarında, İstanbul'u “*fetih*” için trenle yola çıkar, vagon vagon asker dolusu fetih ordusuna “*Hareket Ordusu*” adı verilir.

Resmi defterler, başlarında “*Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa vardı*” diye yazar. Oysa Mahmut Şevket Paşa 21 Nisan'da Selanik'ten ayrılarak İstanbul'a doğru yola çıkmıştır!

İnanılır gibi değildir ama Berlin'de görevli olan Enver ta oralarından koşar gelir o “*fetih ordusu*”na yetişir!

“*İstanbul'un ikinci fethi*” der dünya milletleri buna...

“*Geyikli*” Niyazi de Hareket Ordusu içindedir. Sade Niyazi mi yahu; Kolağası Mustafa Kemal Bey, Kolağası Kâzım Karabekir Bey de oradadır...

Bu hayırlı “*fetih hareketi*” için, İzmir'den “*zeybekler*” eşliğinde gelen ihtilalci mebus Halil Menteş'in: “*Şimdi milletin ordusu gelmiş, İstanbul hududuna dayanmıştır. Yarın harp başlıyor, bizim ordu galip gelirse bizleri suale çekmeyecekler. Biz sual soracağız. Maazallah asiler galebe çalarsa Sultan Hamit bizleri suale çekmeyecek, giyotine gönderecektir!*” dediği rivayet olunur.

Fransız İnkılâbı'ndan Selanik zabitleri ve taraftarlarının bir anladığı “*ihtilal*” ise, bir diğeri de “*giyotin*” denen cellat aletidir!

Dil sürçmesi değil, Fransa hayranlığıdır, “*giyotin*” hem ihtilalcilerin korkulu rüyasıdır hem de arzusu. Öyle ya ihtilalci ihtilalciyi asmadan, kesmeden, birbirini vurmada *“inkulâp”* olmaz!

Gariptir: Karışık birliklerden oluşan ve derme çatma bir görüntü veren Hareket Ordusu’nun nasıl bir günde *“asi”* askerleri bertaraf ettiği ise bir başka soru işaretidir.

Hareket Ordusu’nun *“Yeni Zaman Cihadi”* ile *“İstanbul’un fethi”* bir kez daha nasip olmuştur.

Her fetihten sonra ganimet yağması *“hak”* tır.

Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti, yani *ihtilalciler*, tam bir Alman disiplini ve intizamı içinde Yıldız Sarayı’nı yağmalar ve Abdülhamit sürgün edilir.

Olanlara gülüp geçen İzmir, yine de endişeyle sorar:

“Bu yağma İttihat Terakki ihtilalcilerinin yanına kâr kazandır mı?”

Bu topraklarda *“Meşrutiyet”* davası *“huzuru mahşer”*e kazandır mı?

Pek önemli bir soru sona kalır:

Eşkiya milletinden *“zeybek”* tayfasının *“milli”* meselelerde kullanılması *“31 Mart Vak’ası”* ile mi başlar?

ZAMAN, KADIN ve IRGAT

Makinaların terakkisi fabrikalarda kadınların dahi çalışabilmelerini temin etmiş, sanayien¹ terakkide onların serbest sanatlara intisabı² yolunu küşat³ etmiştir. Vakıa “terakkiyatı mütezayideyi”⁴ ihdas eden; feminizm değildir. Fakat bundan istifade etmesini düşünen yine o olmuştur...⁵

* * *

Yeni Zaman’ın her vaktinde her köy, her kasaba, her sancak, her vilayet aynı hızla yol yürümez, yürüyemez...

Meselâ Aydın Vilayet merkezi olan İzmir sancağı ilerlerken, eski Eyalet merkezi olan Aydın şehri aynı gelişmeyi, büyümeyi göstermez, gösteremez.

1 İkinci olarak.

2 (Bir işe, bir yere) Girmek.

3 Açmak.

4 Gittikçe artan ilerlemeyi.

5 “11 Temmuz” gazetesi, sayı 6, 14 Ağustos 1908. Bugünün Türkçesi ile: “Makinaların gelişmesi fabrikalarda kadınların dahi çalışabilmelerini sağlamış, sanayi olarak gelişmede onların serbest sanatlara katılması yolun açmıştır. Gerçi gittikçe artan gelişmeyi sağlayan; feminizm değildir. Fakat bundan istifade etmesini düşünen yine o olmuştur...”

Ticarette dünya şehri olan, sanayide Marsilya ile yarışa kalkan şehir, Selanik ihtilalcilerinin “*Türkçü-İslâmcı tek millet*” faaliyetlerine, “*31 Mart Gericisi (!) Ayaklanması*”na rağmen, hiç aldırmadaz ve eğleşmeden, hızla kendi yoluna devam eder.

“*Tütüncü Yakup Efendi*”yi, *nisaiye mütehassısı*¹ Doktor Nazım’ı ve bilhassa “ihtilalci-Türkçü Nazım”ı iyi tanıdığından olsa gerek “*31 Mart*”ın altında yatanı iyi okumuştur.

Yolcu şehir Yeni Zaman yolunda Allah’ın her günü yeni dertlere yeni çareler düşünür.

Şehrin en büyük derdi “*egalite*”², yani “*müsavat*”ın, yani eşit vatandaşlık hakkının nasıl hayat bulacağı meselesidir.

Bu meselenin başta gelenlerinden biri, belki de birincisi “*İslâm kadını*”nın durumuna dairdir.

Beş yüz yıldır başına buyruk saltanat süren Osmanlı ekabirleri, Yeni Zaman’da bunlara “*büyükbaş*” denmeye başlanır, anayasalı ve seçimli yeni hayatta hakimiyeti elden bırakmaz. Misal, seçim sistemi buna delildir.

Seçimler “*iki dereceli*” dir. İlk derece seçmenler, ki bunlara “*müntehibi evvel*” derler, onlar meclise gönderilecek mebusları seçecek seçmenleri seçerler! Mebus seçecek seçmenlere de “*müntehibi sani*”, yani ikinci derece seçmen derler.

İlk derece seçmenler de, ikinci derece seçmenler ancak belli bir servete sahip olanlar, vergi verenlerdir, yoksa her önüne gelen seçmen olamaz!

1 Kadın hastalıkları uzmanı.

2 fr. Eşitlik.

İtiraz edene “büyükbaş” kısmının cevabı hazırdır:

*Müsavat dedi isek, müsaviler arasında bir müsavat dedik!
Yolgeçen hanı mı bu intihab¹ dediğin?”*

* * *

Yeni Zaman içinde *Selanik ihtilalcileri* Eski Zaman yeniçeri-leri gibi “istemezük” deyip, gidip saray basıp, saray soyarken, genç Bahâ Tevfik, “kadının eşitliği” derdinin devasına soyunur. İzmir İslâm kadınlarını “11 Temmuz” gazetesine, gazetelere yazı göndermeye davet eder ve “11 Temmuz” gazetesinin ilk sayısında, “Kısmı Nisa”² sütununda, “Feminizm Nedir” diye meseleyi ele alır:

“Vaktiyle kadının tahsilindeki fayda takdir olunmadıktan başka bunun gerek kendisi ve gerek cemiyet için zararlı olacağı zannedilirdi. Bu batıl itikat zamanımızda bile tamamıyla bertaraf edilememiştir. Asırlarca zavallı kadın dimağı yalnız ihmal edilmekle de kalmayıp kabiliyet ve kuvvetinin tahribi, fikri araştırma merakının yok edilmesi (için) ne zulümler görmüş ve körleştirilmek, kötürüm bırakılmak için lüzumsuz ve faydasız birçok şeylerle meşgul olma, kuruntu ve hayallerle geçinip gitmeye mecbur tutulmuştur...”³

Unutmayın, hatırlayın millet, bu satırların yazıldığı sene, Miladi 1908’dir!

1 ar. Seçme, seçim.

2 Kadın bölümü

3 11 Temmuz, sayı 2, 9 Ağustos 1908, “Kısmı Nisa, “Feminizm Nedir”. Fransız feminist yazar “Odette Lacquerre” yapılan çeviri ilk saydan başlayarak devam eder.

“Şimdiye kadar erkek kendisinin (evrenin merkezi-tu) olduğuna inanmış-inandırmış ve kadının kendi çevresinde aynı ay gibi bir uydu olarak dönmesini görmeye alışmıştı. O; kadını... arzularına erişmek için özel bir araç olarak düşünüyordu. İstiyordu ki onu ya bir sevgili ya da evi bekleyecek hizmetçi gibi görsün...”¹

“İkiyüzlü ahlâk, kadın emeği, medeni kanun önünde kadın, kadının siyasi hakları...” gibi dertler art arda yazılarda işlenir. Baha Tevfik’e göre, ne kadar “hürriyet-adalet-müsavat” denilirse denilsin, kadınların eşitliği ve haklarından söz etmeyen bir hürriyet, bir meşrutiyet düşünülemez...

Bu yazılar İzmir’de, İslâm millet içinde bir “ilk”tir, belki Osmanlı coğrafyasında da meselenin adını açıkça ve yüreklice koyması bakımından bir ilk.

Diğer İzmir milletleri mi? Dert etmeyin, yüz sene evvelinden başlamışlardır ve kadın hakları konusunda epeyi yol alırlar.

Osmanlı’nın Yunani lisanlı ilk aylık kadın dergisi “κυψέλη”² İzmir’de çıkar. Sene Milâdi 1845’tir.

“κυψέλη” Rum kız çocukları için “mektep” talebini en başa alır ve başarır, dört sene içinde muradına erer, kız mektepleri açılır.

Ermeni milletten Hayganuş Mark³ Meşrutiyet’in yeniden ilânından bir sene evvel, “meşruti şehir” onu çekmiş olmalı

1 age.

2 (Kovan), 1 Mayıs 1845’te Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk aylık kadın dergisi olarak çıktı, 34 sayı yayınlandı.

3 Ermeni yazar.1885-1966). Ayrıca 1905’te eşi Vahan Toşigyan’la birlikte “Dzağig” (Çiçek) gazetesinin yönetimini üstlenerek onu bir kadın dergisine dönüştürür.

ki, *“Amazon kadınlar şehri”* İzmir’e gelir yerleşir. *“Arşaluys”* (Şafak) ve *“Artzakank”* (Yankı) gazetelerini yayımlar. Bu yayınlarda kadın köşeleri vardır...

İlk masaldan bir satır ile geldiği şehri hatırlayalım:

“Gerçek midir, masal mıdır bilinmez, tek memeli okçular emanetidir şehir ve asıl adı i Zmirni’dir ve dişidir...”

* * *

Eski Zaman’ın yeniçerileri Yeni Zaman’da saray basıp saray soyadursun, hırsızlıkla *“kahraman”* oladursun, şehir yeni bir sese kulak verir; Yeni Zaman’ın yeni sınıfının gazetesi, bir *“sosyalist”* gazete ile tanışır.

* * *

“Ergatis” tir sosyalist gazetenin adı, yani *“İrgat”* tır, *“amele”* dir, yani *“İşçi”* adlı bir gazetedir şehre seslenen...

Herkesin malûmudur, *“Midilli adasının Mandamados bölgesinden sipariş edilen anahtar teslimi zeytinyağı fabrikası imal eden”* ustaların, amelelerin, işçilerin şehri diye de bilinir nice zamandır İzmir.

“Meşrutiyet Bayramı” nın hemen ertesinde doğar *“Ergatis.”* Tesadüf bu ya Baha Tevfik’in *“11 Temmuz”* gazetesi gibi Ağustos ayında, 24 Ağustos’ta olur bu müjdeli doğum.

İzmir işçi sınıfı içinde en kalabalık olanların, İzmir Rumlarının dilindedir, Yunanca seslenir *“Ergatis.”*

Haftalıktır, Pazar’dan Pazar’a ulaşır işçilerin eline...

“*Ergatis*” adının üstünde; sağ elinde meşale, sol elinde çekiç olan bir işçi; onun altında “İşçi Halkın Gazetesi” yazısı vardır ve onun da altında üç isim sıralanır:

“*Mehmet Mecdet, Leandros Kokkinidis ve D. Kocamanis.*”

“*Kardeşlik ruhu*” okunur bu üçlemede; biri İslâm milletten, biri Yunan ana dilli Rum milletten, biri de Türkçe ana dilli Rum milletten, yani “*Karamanlı*” dediklerindendir.

Yeni Zaman’da “*dil farkı, din farkı*” bilmeyen İzmir’in resmidir bu!

“Karamanlı” sıfatının her geçtiği yerde, aman “*Karamanlı*” kelimesi yanlış anlaşılmasın diye tekrar etmekte fayda vardır: Buradaki “*Karaman*” ne Konya’nın Karaman’ını, ne de Karaman Beyliği’ni ifade eder. Sadece “*anadili Türkçe olan Ortodoks Hristiyan*” mânâsınadır.

Sakin ola kimse kalkıp, “*Hımm, demek ki Türkmüş*” demesin, yoksa “*Mikropçu Doktor Nazım*”ın zihniyetine düşer. Evvel Zaman’dan beri, Eski Zaman’da da, Yeni Zaman’da da Karamanlı milletin üstüne almadığı bir sıfattır, “*Türk*” sıfatı!

Gazetenin sahibi olarak görünen *Mehmet Mecdet* İzmir “*meşrutî inkılâpçı*”larındandır. O da diğer yoldaşları gibi Meşrutiyet evvelinin zindanlarından geçer ve bu günlere gelir. Gazetede ara sıra yazıları çıkar. Diğer iki isim gazetenin idarecileridir.

“*Ergatis*”in bir güngörmüşü, bir rehberi varır: Çürükçüoğlu *Nikolaki*. O da bir Karamanlı Ortodoks’tur. İzmir’in, elbette Doktor Nazım’ın “İttihad”ı hariç, hemen her gazetesine makaleler yazar, önde gelen bir hukukçudur ve “*birlikte yaşama*”nın en tanınmış savunucularındandır. Hani yeri

gelir de derler ya “*Heykeli dikilecek insan*” diye, *Nikolaki* öyle bir insandır.

Nikolaki, İzmir’de nam salmış *Evangeliki Sholi*’yi bitirir, Almanya’da hukuk okur, Büyük Fransız İnkılâbı’ndan “*ihtilalcilik*” dersi çıkaran “İttihatçı” kafa ile değil, kafasında “*Fransız İnkılâbı, aristokrasiye karşı burjuvazinin inkılâbıdır..*” haki-kati ile İzmir’e döner...

Çürükçüoğlu ile Tefik Nevzat iki yakın dosttur geçmişte, ortak avukatlık büroları vardır. “*La Reform*” ve “İzmir” gazetelerinde sorumlu müdürlük yapar, çokça yazıları çıkar. İzmir gençlerinin hocasıdır. Şimdilik bu “*masal insan*” bu kadarcık tanınmak ile kalsın.

Kocamanis “*Ergatis*”te başyazardır, “*Selanik ihtilalci*”lerinin neyi hedeflediğini iyi görür ve ona karşı Osmanlı işçi sınıfının “*milletlerin kardeşliği*”nde hassas olmasını ister. Yazılarında İzmir milletlerine seslenir:

“*Kardeşler! Hürriyet ve anayasal vatandaşlık düşüncesi anavatanın menfaatinedir...*”¹

Dikkat: Anavatan, Anadolu’dur, Osmanlı toprağıdır.

Kocamanis, Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin “*ihtilalci*” kafalarına döner ve der ki:

“*Siz felakete koşuyorsunuz ve bu düşünceleri (meşrutiyet düşüncelerini-tu) gerçekleştirmek istemiyorsunuz...*”²

Ve devam eder, der ki:

“*Şimdi siz (Selanik İttihatçıları kastediliyor-tu) bütün mille-*

1 *Ergatis*, Ileana Moroni, Libra Yayıncılık, 2010, s. 62

2 age. s.7

*ti tehlikeye atıyorsunuz, nereye varmak istiyorsunuz? Ordunun hareketinin ardında yatan bir büyük millet mutlakıyyeti ise...”*¹

Kocamanis “*Bütün Millet*” der, Doktor Nazım “*Büyük Millet*” der. Malûm, büyük millet İslâm millettir. Bütün millet; bütün diller, dinler ve renklerden insanların bütünüdür.

Doktor Nazım’ın “*Bugün Anadolu’da tahminen üç milyon Rum var, yani azınlıktasınız*” sözü tazedir, kulaklardan gitmez, daha önemlisi “*Tabiat kanunları gereği aynı dili konuşan, aynı dine bağlanan yekvücut bir Osmanlılık...*” hedefi hatırlardadır, akıldan çıkmaz.

O sebepledir ki Ergatis’in işçilere sunduğu siyasi program, sadece işçilerin değil, bütün toplumun seferberliğini şart kılan “*bir arada eşit haklı yaşama*”nın inşası programıdır. Çünkü “*Ergatis*”, Baha Tevfik, Şair Eşref, Çürükçüoğlu Nikolaki gibi çok milletli, “*ebruli bir Osmanlı toplumu*” hedefler.

“*Ergatis*”, 31 Mart’tan sonra, yani İstanbul’un Selanik tarafından “*yeniden fethi*”nden sonra, “*aristokrasi*”nin bertaraf edilmesi için burjuvaziyle birlikte mücadeleyi öne çıkarır. İstanbul’u basan, Yıldız Sarayı’nı soyan “*Yeni Zaman Yeniçerileri*”ne karşı bu ortak mücadeleyi şart görür!

“*Ergatis*”in rehberi, sahibi ve yazarları sade yazmak ve konuşmakla kalmaz, çevresinde halkalanmış işçilerle beraber, Meşrutiyet’in ertesinde kabaran “*grev*” dalgasını fiilen destekler. Meselâ Aydın hattı demiryolu işçilerinin grevinin ön safındadırlar, grev başarıyla sonuçlanır.

“31 Mart” ertesi İzmir’e bir haller olur, sanki şehir İstanbul’a taşınır. İzmir dertlerini halletmiş gibi gelir pek çok güzel insana ve sanki İstanbul’a yardıma, İstanbul’u da değiştirmeye koşarlar...

Meselâ Baha Tevfik, Hamit Suphi, Hüseyin Hilmi ilk koşanlardandır...

Hamit Suphi “sosyalist”tir, ama “*müftü*”dür. Hüseyin Hilmi “*iştiraki*”dir, yani “*sosyalist*”tir, “İştirakçi Hilmi” diye namı yürür... Orada parti kurar, gazeteler, mecmualar çıkarır, üçü birden yorulmadan yazar, bıkmadan anlatır...

“*Ergatis*”, “*Osmanlı milletlerinin birliği ve kardeşliği*”ni başa almakla beraber bir sosyalist gazete, işçi gazetesi olarak “*kapitalizm*”e karşıdır, bilhassa Mehmet Mecdet bunu yazılarında işler.

Yeni Zaman’dır “*garabeti*” çoktur. Meselâ, “*Osmanlı ekabirleri; saray erkanı, beyler, paşalar, Selanik zabitleri kafasında olanlar*” da “*kapitalizm*”e karşıdır! Olacak iş mi bu?!

Onlar, İslâm’dan gayri Osmanlı milletleri, kapitalist üretim tarzının müteşebbisleri olarak ticarete ve sanayide ön aldıkları için, zenginleştikleri için, Mikropçu Nazım Bey kafasındakiler hep “*kapitalizm*”e karşıdır! Yani Müslüman olmayan kapitaliste, “*Türk*” olmayan kapitaliste karşıdırlar yani...

31 Mart, yani 13 Nisan’dan sonra, yani Selanik İttihat Terakki Cemiyeti’nin ihtilal ve soygunu ertesinde İzmir’de bir “*hürriyet, adalet, eşitlik ve kardeşlik*” kitabı yayınlanır:

Rehberi İttihad' dır kitabın adı, yazarı *Müstecabizade İsmet*'tir.

Bu topraklarda basılmış, çok milletli bir memlekette “*medenî vatandaş nasıl olunur*” sorusuna cevap arayan “*ilk*” ve “*son*” ders kitabıdır bu Osmanlı İslâm milletinin!

Müstecabizade İsmet İbrahim, Hukuk mektebini bitirir ve yazılarından ötürü 1901’de zindana atılır, ardından Midilli adasına sürgün edilir. Sürgün bitince Eski Foça’ya “*iç güveyi*” olur, bunu bilmeyen *Müstecabizade*’yi Foçalı sanır. İzmir’de avukatlık eder; İzmirli hürriyetperverler, hukukçuları yazarlar arasında nam salar.

Müstecabizade kitabında hiçbir dine üstünlük atfetmez. Geçmişin hiçbir “*feth*”inde, günün bitmez harplerinden hiçbirinde şehit şerbeti dağıtmaz, gazilik payesi vermez. Nasıl versin? Farklı dinler bir arada yaşarken, sadece bir dini niçin yüceltsin?

Birinci baskı İzmir’de, *Köylü* gazetesinin matbaasında, bir sene dolmadan ikinci baskı *Foça-i Atik*¹’te, *Keşişyan Matbaası*’nda olur. Düşünün bir kere, Ortodoks Rum çoğunluklu Foça’da bir matbaa, hem de bir Ermeni’ye ait matbaa ve İslâm milletten birinin, İslâm harfleriyle kitabını basıyor!

Bu hâl bile “*çok dinli, çok dilli ortak hayat*”a delil değil midir?

Dahası, *Keşişyanlar*’ın İzmir’de de matbaaları vardır ve “*11 Temmuz*” gazetesi burada basılır! İzmir’in aklı yerinde insanları et ile tırnak gibidir...

1 Eski Foça.

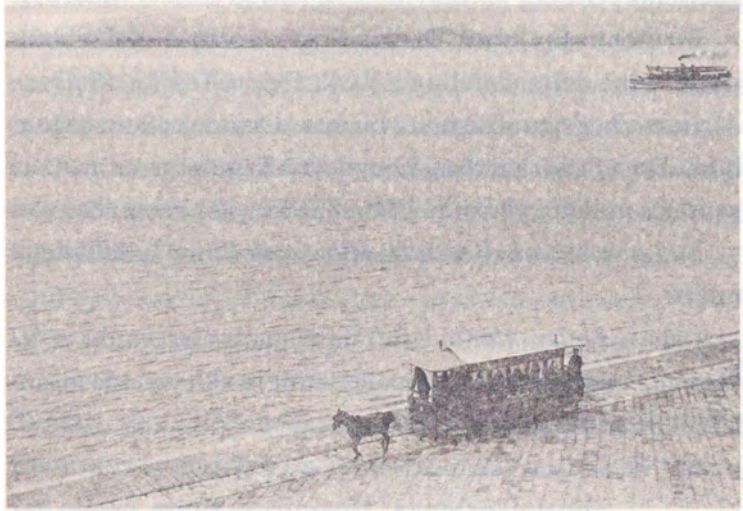
“Bu kitap” der g ng rm   ler M  stecabizade’nin kitabı için,” ilk mektep çocukları içindir, lâkin Harbiye’de okutulsa yeridir ki, böylelikle Alman hocalar eliyle Selanik ihtilalcileri kafasında zabitler imal edilmesinin önüne geçeriz belki!”

Mesela “müsavat” meselesini şöyle anlatır dini bütün bir Müslüman olarak M  stecabizade  smet:

“Bu bize Allah’ın verdiği en muazzam haktır...” Var mı bundan  tesi?!

Yeni Zaman’da; ırgatı, kadını ve eli kalem tutanlarıyla, hünerli ustalarıyla, “ ok dinli, çok dilli, çok kültürlü” yapısıyla, Selanik  ttihat ıları’nın “tek dinli, tek dilli,   l m-Türk millet” hedefine karşı bıkıp usanmadan bir çıkış yolu gösterir  zmir...

*“ htilalciler”*in cehenneme giden “tek istikamet”inden çıkış yoludur gösterdiği...

SOYDUĞU SARAYA DAMAT OLAN PAŞA

*Ne büyüleyiciymiş hürriyetin çehresi
Kölelikten kurtulduk gerçi aşkına tutulduk...
Şimdi gönül çekici güzelliğini örtme
Güzel yüzün hiç dek düşmesin millet gözünden.¹*

* * *

İzmir “muhtar” dır.²

Anlaşılmadı!

Peki, ““küstah otonomisi”³ olan bir şehirdir denilse anlaşılır mı?

“İzmir muhtar bir şehirdir!”

Bu dört kelimelik tek cümle, Yeni Zaman’ın pek ileri vakitlerinin lisanıyla ifade edilirse, yani İzmir “özerk” bir şehirdir, denilirse şüphesiz anlaşılır, lâkin hak ettiği mânâyı bulur mu, burası meçhul...

1 Namık Kemal: Ne efsunkâr imişsin ah ey didâr-ı hürriyet
Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten
Senindir şimdi cezb-i kalbe kudret setr-i hüsn etme
Cemâlin ta ebed dûr olmasın enzâr-ı ümmetten (Hürriyet Kasidesi’nden.)

2 ar. Özerk.

3 Otonom (ing. autonomy): Özerk, muhtar.

Şaşırın, anlamayan haklıdır, inanılır gibi değildir çünkü bu topraklarda “özerklik” diye bir şeylerin yaşamış ve yaşanmış olduğuna masallarda bile inanmak zordur.

Meşrutiyet’in çok evvelinden beri bu şehir, İstanbul’a muhtaç olmadan yaşar gelir; ihracatından da, ithalâtından da, bildiğiniz “oktruva” dedikler bir gümrük vergisisini alır, kendi yağıyla kavrulur gider.

Kazandığı harcadığının, ihracatı ithalatının iki katıdır. Kendine güvenir, haklıdır, “küstah” denilmesi ola ki bundandır.

Lâkin “özerk” şehir kimin ne dediğine aldırmaz, Yeni Zaman’ın yeni vaktinde, Meşrutiyet yolunda; eşit haklı Osmanlı vatandaşları olmak, Osmanlı’da örnek meşruti şehir olmak yolunda yürür gider.

O yolda yürümezse bilir ki, ne ticaret kalır, ne sanayi olur, ne de Akdeniz’in incisi, birincisidir...

“Sultan İzmir’e vali olarak atayacağı idareciyi büyük bir titizlikle seçer... Bu göreve genellikle çok dil bilen, liberal eğilimleriyle bilinen idareciler atanır. Valinin altında vilayetin bütün dini idarecilerinden oluşan bir idare heyeti bulunur. Metropolit, hahambaşı, Apostolik Ermeni episkoposu, ayrıca Katolik episkopos ve İzmir müftüsü de bu heyetin üyeleri(dir-tu).”¹

İzmir zenginlerin şehridir; akla hemen “sarı lira”² gelmesin; dinleri zengin, dilleri zenginlerin şehridir İzmir.

“Amerikalıların ülkelerinin her tarafında hissedilen yobaz-

1 Herve Georgelin, *Smyrna’nın Sonu*, s.192-193, Bir Zamanlar Yayıncılık, 2008.

2 Osmanlı döneminde kullanılan, 7 gram ağırlığında altın lira.

lıktan kaçmak için” geldikleri “bir Müslüman şehri...” dir¹. Bu da dinde ve dilde şehre zenginlik katar.

İzmir’in 1868’den beri belediyesi vardır... İstanbul’un hemen ardından kurulur şehirde belediye teşkilatı, malûm.

İzmir münevverleri Tanzimat’tan bu yana birlikte yaşama arzusunu ifade etmiştir. Çok dinli, çok dilli şehir hayatının her milleti güzelleştirdiğini görür, bir güzelleşme yarışı içinde bulur kendini...

Zengin mahalleleri; *Kordon, Kordelyo, Bornova, Buca* denizleri aşar, dünyada ünlenir olur...

“Sarı lira” zenginliği geldiği yere yalnız gelmez, bilinir ki peşi sıra yoksulluğu sürükler gelir...

* * *

Selanik ihtilalcileri *“tek din, tek dil, tek kültür”* demeye başlasa da orta yerde “İslâmcı”, kapalı kapılar ardında, *“Türkçü”* dür.

Meşrutiyet ilânının üzerinden bir sene geçmeden, 31 Mart’ın ertesinde *“Osmanlılık iflas etti”* lâfları duyulur olur. İflas bayrağını çeken ihtilalci tüccarın o güne varasıya, *“Osmanlılık”* hayrına bir lâf ettiği, bir iş yaptığı vaki değildir.

Osmanlılık; çok dilli, çok dinli bir birlikte yaşama şartlarının Yeni Zaman anayasal düzeninin hedefidir.

Oysa Osmanlı memleketinde *“hâkim millet”* dirler ve Müslüman millet olarak ezici çoğunlukturlar. *“Osmanlı va-*

tandaşlığı”, “Osmanlıcılık” anlayışını yerleştirmek bu çoğunluğun elindedir.

Lâkin Selanik ihtilalcileri bunu istemez, kırk milletin toplamı İslâm millete “*Türk*” milletinden olduğu öğretilecektir...

Kürt, Arnavut, Arap, Çerkez, Gürcü, Laz, Tatar ve ilah İslâm milletler “*Türk*” yapılacaktır!

Herkese, öyle veya böyle, tek millet oldukları, öyle veya böyle belletilecektir!!!

İşin aslı, Yeni Zaman Osmanlı beylerinin, paşalarının işine gelmez. Yeni Zaman’da dünyaya açılan ticaret vardır, onlara uymaz. Yeni Zaman’da sanayi kumpanyaları vardır, onlara hiç uymaz, her oyuna eren akılları buna ermez.

Uymaz, çünkü İslâm olmayanlar, dünkü alt sınıflar; *reaya*, *zimmi*, “*mahkûm millet*”, ne dersiniz deyin, işte onlar bu işlerde almış başını gitmektedir, “*Dur!*” demek icap eder.

Akılları ermez, çünkü:

“Ben asırlardır at üstünde kâfirlere kılıç sallayıp Osmanlı topraklarına toprak kattım, bu mülkü, bu zenginliği ben var ettim... Onlar ne bin atlı akınlarda var idiler, ne de at binip kılıç salladılar...”

Hâlâ akli “*at binip kılıç kuşanmak*” tekerlemesinde kalmış olanın akli Yeni zaman fabrikalarına erer mi?!

Gel de tekrar etme tekerlemeyi:

“Şalvarı şaltak Osmanlı

Eğeri kaltak Osmanlı.”

“*Reaya*”nın, “*zimmi*”lerin her ektiğine biçtiğine, her imal ettiğine ortaktır Osmanlı, lâkin onlar at binme ve kılıç kuşanma hakkını asla onlara tanımaz.

Meşrutiyet vaktinde bile “askere alalım ama ellerine silah vermeyelim” demektedirler...

Hâl böyle iken insan utanır yahu “Onlar bin atlı akınlarda yoktu” demeye!

Lâf uzayıp gitmesin, Osmanlı ekâbirleri için işin özü şu:

“Yahu bu kâfirler, ticaret ile, sanayi ile zenginleştikçe; eşit haklar, adalet dedikçe başımıza belâ olur. Devletin dininin İslâm olduğu yazılı Kanunu Esasiye göre seçilen şu üç günlük Meclisi Mebusan’a dönün bir bakın, İstefan Ispartalıyan kâfiri çıkmış konuşur, hem de benim lisanımı benden iyi konuşur, ağzı İslâm mebustan iyi lâf yapar, bu gidişin sonu yok!”

Doğrudur, Sultan Abdülhamit Meclis’te okunan açış konuşmasında dememiş midir:

“Tahta çıktığım zaman yürürlüğe koyduğum Anayasa’nın uygulama alanına konulmasında... gösterilen lüzum üzerine, Mebusu Mebusan geçici olarak tatil edilmiş iken padişahı olduğum memleketlerde eğitimin gelişmesi ile halk istenilen düzeye gelinceye kadar yürürlüğe konulan yasanın uygulanmasının ertelenmesi önerilmiş ... Eğitimin gelişmesi sayesinde... tereddütsüz Anayasayı yeni baştan ilân eyledim ve seçimler yapılarak Meclisi Mebusan’ın toplantıya çağrılmasını buyurdum..... diye, hatırlayınız...

Osmanlı İslâm milleti Yeni Zaman’da sade ticaretle, sanayide değil, eğitimde de geridir. Padişah bunu 1876 Meclis’inde okunan bu açılış konuşmasıyla açıkça itiraf etmektedir.

Lâkin Meşrutiyet’in askıya alınmasında tek gerekçe eğitim değildir, İzmir’de ayan beyan görülen “zimmi”lerin zenginleşmesidir, İslâm olmayanların zenginliğidir... Asıl neden bu olsa gerektir, der Osmanlı’nın kafasını bilenler...

Selanik ihtilalcilerinin bu derde buldukları çare Doktor Nazım'ın İzmir'de, salon sohbetlerinde ettiği sözlerinde yatar.

Hele 31 Mart'tan sonra, Yıldız Sarayı'nı soyarak "*mutlak iktidara*" bir adım daha yaklaştıktan sonra salonlar dar gelmeye başlar İhtilalci İttihatçılara, pervasızca "*Osmanlı vatandaşlığı*"nın reddetmeye başlar, "*Türkçülük*" açıktan dillendirir olur.

Elbette sade "*Türkçülük*" dillendirilmez, "*Osmanlıcılık iflâs etti*" propagandası ateşlenmez, dört koldan "*mutlak iktidar*" için her türlü yalana başvurulur, akla hayale sığmaz işlere girişirler.

Balkan Savaşları, toprak kayıpları, şehadet nutukları, gazilik payeleri bu yalanlar ve dümenler için müsait zemini hazırlar.

Lâkin bunlar da kâr etmeyecektir.

1911 Senesi ara seçimleri de, 1908 seçimleri gibi "*Selanik ihtilalcileri*" için, İttihat-Terakki Cemiyeti için tam bir hüsran olur, "*Osmanlıcı*" Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçimi kazanır.

Bu kadarı da fazladır...

Selanik ihtilalcileri, Padişah Mehmed Reşad'ı zorlar, Meclis'i feshettirir, tekrar seçime gidilir. Bu seçimde ne olursa olacak, ne yapılırsa yapılacak, kazanan *Selanik ihtilalcilerinin* adayları olacaktır.

İşte bu seçimdir "*Sopalı Seçim*" diye tarihte anılan...

Yeni Zaman'ın ilk sopalı, hileli, dalavereli seçimidir 1912 Seçimleri.

* * *

Bu safhada “*masal*”a ihtiyaç yoktur; çünkü olanlar bitenler masalları aratacak gibi değildir.

Mektep defterlerinde “*seçim*” denir geçilir. Oysa seçim vardır, “*seçim*” vardır...

“*Sopalı Seçim*” 1912 Senesinin Ocak ayının sonunda başlar.

Bu seçimlerde sadece erkekler oy kullanır!

Bu seçimlerde sadece “*vergi mükellefi*” erkekler oy kullanır!

Bu seçimler “*üç dereceli*”dir!

Malûm, “*vergi mükellefi*” erkek milleti “*müntehibi evvel*”, yani “*ilk derece*” seçmenidir ve “*müntehibi sani*”leri, yani “*ikinci derece*” seçmenlerini seçerler.

“*Üçüncü derece seçmen*” İttihatçı zorbalarıdır. İlk derece seçmenlere “*sopa*” ile, tehdit ile, şiddet ile İttihatçı-ihtilalci darbeci adayları seçtirirler.

1908 Aydın Vilayet *Salnamesi*¹’ne göre seçimlere esas olan erkek nüfus; sade İzmir kazasında 98973, kazalarıyla beraber İzmir sancağında 290950’dir.

Nitekim İzmir kazasında 128 “*ikinci seçmen*” seçilir. Selanik ihtilalcilerinin, İttihat Terakki Cemiyeti’nin adaylarına seçmeye zorlanan, “*sopayı yiyen*” bunlardır...

Saray soygunundan sonra İstanbul’u mesken tutan “*İhtilalci Terakkici*” teşkilât, seçim başlamadan devlet kadrolarında önemli değişiklikleri Saray’a zorla yaptırır. Taraftarı olan ordu mensuplarını, memurları seçim çalışmaları için kullanır, onlar kanalıyla şiddet uygular, dolaplar çevirir.

1 Yıllık.

Bu seçimde “*Açık oy, gizli tasnif*” usulü uygulanmış, ihtilalci zabitler seçime bizzat müdahale etmiş ve seçmenler, bilhassa ikinci derece seçmenler pek çok yerde İhtilalci İttihatçılar’ın şiddetine maruz kalmıştır.

Şair yüreğidir, hürriyetçi yüreğidir, meşrutiyet bekler iken gelen “*ihtilalci şiddet*”i o yürek kaldırmaz, kaldıramaz, güzel insan, Şair Eşref bu dünyaya veda etmeden şu dörtlüğü döktürür:

İstibdat devrinde söz söylemek yasaktı

Söyler isen ananı ağlatırlardı.

Şimdi hürriyet devrindeyiz kural değişti.

Önce söyletir, sonra ağlatırlar ananı¹

* * *

Eşref’in yüreğine indiren şiddet dolu seçimler sonucunda, “*İhtilal Terakki Cemiyeti*” (kısaca *İTC*) Meclis-i Mebusan’ı da fetheder! 270 sandalyenin 264’ünü şiddet uygulayıp “gasp” eder.

Bütün Osmanlı milletleri seçim sonuçlarını gayrimeşru ilan eder; ordu içinde “*Halâskâr Zâbitân*”² adıyla, *İTC* iktidarına son vermeyi hedefleyen bir teşkilat çıkar ve tarih 16 Temmuz 1912 olmalı.

Halâskâr Zâbitân grubunun muhtırası üzerine Sait Paşa başkanlığındaki *İTC* kabinesi istifa etmek zorunda kalır.

1 Aslı şöyledir: Devr-i istibdadda söz söylemek memnu idi.

Söyler isen ağlatırlardı ananı.

Şimdi devr-i hürriyetteyiz, kaide değişti.

Önce söyletirler, sonra ağlatırlar ananı

2 “Kurtarıcı Subaylar.”

Şubat 1912’de sonuçlanmış olan “*Sopalı Seçim*” iptal edilir, 5 Ağustos’ta meclis feshedilir. Ve yine “*meşrutiyetçi*” Kıbrıslı Kâmil Paşa, yani sevmeyenlerin deyişiyle “İngiliz Kâmil” hü-kumeti kurar.

Alman hocaların tezgâhından geçenler, beğenmedikleri-ne şu “*İngiliz*” sıfatını ve “*hain*” sıfatını takmayı pek severler.

Hiç şaşmaz, İttihatçı ihtilalcilere bir kurtarıcı yetişir: Savaş! Şiddet yanlıları için savaş can simididir.

Ekim 1912’de başlayan Balkan Savaşı ile şiddetli bir mil-liyetçilik kampanyasına girişilir, “İhtilalci Cemiyet”, mut-lak iktidar için “*vakit tamam*” der. 23 Ocak 1913 tarihinde Enver Bey başlarında, bir grup silahlı ihtilalci eşkıya, Bâb-ı Âli’yi basar...

Resmi defterlerde bu bir “*kahramanlık*” hikâyesi gibi an-latılır. Eşkiyalığın adı “*Babı Ali Baskını*” olur, “*Baskın basa-nındır*” sözü dillerde destan olur, eşkiyalar “*kahraman*” olur!

O gün bu gündür, buralarda eşkiyalar hep “*resmi*” ve “*mil-li*” kahramanlardır!

Baskında, Harbiye Nazırı Nâzım Paşa “*İhtilalci İttihat*”ın cinayetine kurban gider. Sadrazam meşrutiyetçi Kâmil Paşa’nın kafasına silah dayarlar, istifaya zorlanır.

Selanik ihtilalcileri, kısaca “*İT*” diyelim, iktidar iplerini bu cinayetten sonra eline alır, lâkin yine kendi hükümetini kura-maz ve Mahmut Şevket Paşa sadrazamlığa getirilir.

Lâkin, Mahmut Şevket Paşa bu yaşananlardan sonra, artık bildikleri paşa değildir. Meclis’te, zabitlerin siyasetle uğraş-malarını yasaklayan kanunun görüşülmesi sırasında şöyle bir konuşma yapar:

“Osmanlı Ordusunu daldığı şu siyâset âleminde kurtarmak lâzım idi...

Meşrutiyetimizin ilânının üçüncü günü bunu anladım...

Eyvah, nereye gidiyoruz diyordum. Fakat o vakit o zabıtlere seslenerek, “Arkadaşlar, biz böyle nereye gidiyoruz?” demek, acaba benim için mümkün müydü?..

O vakit bir çâre düşündüm. Osmanlı Ordusunun bir muhterem hocası var idi ki, o da Müşir Goltz Paşa Hazretleri’dir.

“Orduda kıymetli bir yeriniz var; rica ederim, gazetelere yazılar yazınız, Osmanlı zabıtlarını uyarınız, size kimse bir şey diyemez, size mürteci diyemezler” dedim...

Askerlere, “Devlet, memleketi satıyor, başımızın çaresini dağlarda arayalım, oraya kaçalım, oraya iltica edelim, orada kendimizi müdafaa edelim demişler...” Böyle bir adama lanet olsun!..”¹

Lanet okudukları İT zabıtlaridir, Enver’dir, Resneli Niyazi gibilerdir.

Resneli Niyazi, Balkan Savaşı’nda sonra 17 Nisan 1913’te Arnavutluk’un Avlonya limanında İstanbul’a gitmek üzereyken İttihat ve Terakkî’nin ona muhafızlık edip korumalık yapmakla görevlendirdiği kişi tarafından vurulur.

“İhtilal” nihayet “inkılâb” olmaktadır! Öyle ya, İT’in zihniyetine göre, “inkılâb” için “ihtilalci”lerin birbirini vurması, ezmesi elzemdir!

“İnkılâp” cinayetleri başlamıştır bir kere, yol açılmıştır; 11 Haziran 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa bir suikast ile öldürülür.

1 Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi Yirmi üçüncü İnikad 18 Haziran 1328 (1912)

Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti nihayet muradına ermiştir, lâkin, henüz “*kerevet*”ine çıkamamıştır.

Bâb-ı Âli Baskını’ndan sonra, Balkan devletlerinin birbiriy-le kapışmasını fırsat bilen Osmanlı ordusu, 22 Temmuz 1913 olmalı, Edirne’yi geri alır, lâkin parsayı Enver toplar¹, “*Edirne Fatihi Enver Bey*” olur.

Kim tutabilir artık Enver’i?

Edirne milletleri, rivayet odur ki, “*Enver geleceğine Bulgar gelsin*” diyesiymiş! Niye ki?

Selanik ihtilalcileri seçim mağlubiyetlerinden “*akıllanmış*” gibidir, sadece “*gizli cemiyet*” olmak bir yere kadardır, “*fırka gibi*” de olmak lâzımdır!

“*Gizli*” İttihat ve Terakki Cemiyeti 1913 senesinin Eylül ayında toplanır ve *İT*’in “*tamamıyla*” fırkaya tahvili kararını alır!

Huylu huyundan, ihtilalci-darbeci şeytanlığından vazgeçer mi?

İT’ciler bir de örtülü ödenekten beslenen “*hafi*” cinayet şebekesi kurar: Teşkilâtı Mahsusa.

Fırka’nın başına Said Halim Paşa oturtulur ve “*meşruti tek parti!*” istibdat hükümeti kurulur, onun da başında Sait Halim Paşa.

18 Aralık 1913’te albaylığa terfi ettirilen Enver Bey, bir ayı dolmadan, 5 Ocak 1914’te general yapılır ve harbiye nazırı olur. Allah’ın “*Yürü ya kulum*” buyruğundaki o kul “*Enver Paşa*” olsa gerektir!

1 Parsayı toplamak: Bir emeğin karşılığını başka birinin alması.

“İhtilalci-darbecinin bahtı açıldı” der duyanlar, iki ay sonrasında Enver’e hayırlı(!) bir kısmet çıkar ve Sultan Reşat’ın yeğeni Emine Naciye Sultan ile evlenir.

Soyduğu saraya damat olan ilk eşkiya olarak geçer masallara...

“İT” takımından Enver Bey, o günlerin ağzıyla hem *“Damad-ı Şehriyari”*, hem de *“Paşa”* olur. Tarih 5 Mart 1914’tür.

Enver erer muradına, oturur saltanatın kerevetine...

Güngörmüşlerin, aksaçlıların, aksakallıların avuçları göğes açılır:

“Allah sonumuz hayreylesin, amin...”

İME ENA DERVİŞAKİ¹

Şehrin Hristiyanları kilisede mum yakar, Meryem Ana'ya, İsa Baba'ya adar.

Şehrin İslâm milleti de mum yakar. Elbet gidip cami mihrabına dikip yakmaz mumu ve elbet kiliseye de gidip yakmaz.

Şehrin “yatır”² zenginidir. Her İslâm mahallede ve hatta her çıkmazda bir türbe, bir kabir taşı çıkar insanın karşısına denilse yeridir.

İslâm millet türbenin yoldan bakan penceresinin “lokmalî şebeke”³ demir parmaklıklarının önündeki denizlik mermere diker mumu...

Mum dikmekle kalmaz çoğu zaman, bir de “lokmalî şebeke”ye çaput bağlar, dilek tutar.

Mum dikmek hüner ister; çoluk çocuk yakamaz. Önce yak-tığın mumu yan çevirir, fitili tutuşturur; mermere damlayan erimiş mumun üstüne kondurursun adak mumunu...

Bitmedi... Beklersin damlalar dunsun da diktiğin mumu sağlam tutsun diye...

İzmir; dedelerin, dervişlerin, evliyaların, erenlerin yattı-

1 Yun. Ben bir dervişim.

2 Doğaüstü gücü bulunduğu ve insanlara yardım ettiğine inanılan kimse-nin mezarı.

3 Genellikle türbe pencerelerinde bulunan demir korkuluk.

ğı, “yatırı bol şehir”dir, gündüz-gece “mumu sönmeyen şehir” diye bilinir...

* * *

Malûmunuz, evvelâ Payitaht İstanbul fethedilir, Miladi 31 Mart 1909 diye tarih düşülür...

“Eski Zaman Yeniçerileri”nin şehri fethi Miladi 1453’tür ve resmi defterlere böyle tarih düşülür.

31 Mart 1909, “Yeni Zaman Yeniçerileri”nin, yani Selanik İttihatçılarının, İstanbul’u “yeniden” fethinin tarihidir. Resmi defterler “31 Mart”ı niye “fetih” diye yazmaz?

Bizans’tan alınan, ardından Halife’nin payitahtı olan bir şehrin, padişahın İslâm kulları tarafından yeniden fethi dünyada eşi menendi görülmuş hadise değildir! Masallarda bu garabete “tekrar fetih” denilse de, resmi defterlere zinhar böyle yazılmaz.

Bu “kutlu fetih”, “Selanik İhtilalci”lerine fetihler yolunu açar ki tam açar; Yeni Zaman eşkıyalarını tutabilene aşk olsun! Sıra şimdi...

Yeniden “Mohaç Meydan Muharebesi”¹ne girip, zaferle çıkıldığı gibi, “binlerce atlı” ile gidip Macaristan fethedilmecektir artık...

Yeni Zaman’ın İttihatçı fetihleri için ilk hedef Anadolu topraklarıdır, Anadolu topraklarında binlerce yıldır var olan

1 29 Ağustos 1526’da, Osmanlı İmparatorluğu ve Macaristan Krallığı orduları arasında meydana gelen ve Macaristan’ın büyük bölümünün Osmanlı hakimiyetine girmesiyle sonuçlanan savaş.

Hristiyan milletlerin üzerinde üzerinde yaşadıkları topraklardır.

Bu Yeni Zaman “akın”larında, İzmir’in fethi önemi büyük bir hedeftir, ama oradan başlamazlar, başlayamazlar, elbet ona da sıra gelecektir.

Hatırlayın: *“Kılıç kuşananların, at ile avrat ile öğünenlerin ezelden beri nefret ettiği yer değil midir bu şehir?!”*

Lâkin bu fetih İstanbul gibi elli üç günde olup bitecek gibi değildir, İzmir’in fethi zordur ve aksakalların yıllardır dediği şudur:

“Ankara bozkırından yokuş aşağı gelen Aksak Timur’dan bu yana bu şehri zapt edip, yakıp yıkıp talan eden görülmemiştir. Evvelden şimdiye fatih arayanlara deyin ki, İskender’den başka fatihi yoktur bu şehrin!”

“Selanik İhtilalci”leri zor nedir bilmezler: İzmir fethedilecektir!

Hükmü altındaki toprağı, hükmü altındaki şehri “tekrar” fethetmek için devlet ve devletliler görülümüş, işitilmiş şey değildir deseniz de, *Yeni Zaman*, görülmemişlerin görüldüğü, işitilmemişlerin işitildiği zamandır.

Eski Zaman’da “Cihad” a kalkan İslâm gazisine ganimet “hak”tır, bu bilinir. İstanbul Sultan Mehmet iradesiyle ganimet için üç gün talan edilmedi mi?

*“Artık ganimet olarak elde ettiklerinizden helal ve temiz olarak yiyin...”*¹

“Darbeci İttihatçılar”ın Yıldız Sarayı talanı, soygunların-

1 Enfal Suresi, 69. Ayet

dan -“helâl ve temiz” telakki edilmiş olmalı ki- sonraları hiç hesabını soran çıkmaz.

Ha, bir de şu var, unutulmasın: Osmanlı, fethettiği cümle diyarlarda Müslüman olmayan milletlere; reayasına, zimmi-
lere İslâm’ı tebliğ etmekle mükelleftir!

*“Fetihlerin asıl önemli tarafı, ülkelerin ele geçirilmesine paralel olarak buralarda yaşayan halklarının da tedrici bir biçimde kitleler hâlinde İslâm dinine girme iradesi sergilemiş olmalarıdır. Bu ihtidalar sayesinde fethedilen topraklar birer Müslüman yurduna dönüşmüş ve sonuçta günümüz İslâm dünyasının büyük bir bölümü bu suretle ortaya çıkmıştır...”*¹

“Sulh ve sükûn(!)” içinde yaşayıp gelen Osmanlı, altı asır sabre-
der, bekler ki “zimmi” milletler “İslâm dinine girme iradesi” gös-
tersin! Lâkin nafîle “kâfir”ler bir türlü yüzünü “Hakk”a dönmez!

İttihatçılar Alman hocaların çalışkan talebeleridirler, bi-
lirler ki, vakt-i zamanı gelince, “kâfir”lerin hepsi hem “Türk”e,
hem de İslâm’a döndürülecektir!

Doktor Nazım ne demiştir İzmir Hristiyanlarına:

“Komitacılar olarak fikirlerimizi saklamak niyetinde değilim, bütün Osmanlı’yı tek millet, tek din fikrinde birleştirmeye kararlıyız! Siz-biz meselesi kalmayacak!” demiştir, değil mi?

Tek millet Türk’tür, tek din İslâm’dır!

İzmirli Baha Tevfik ne yazmıştır deftere:

“Türklüğün vaktiyle pek makbul addedilmiş bazı nitelikleri vardır ki bugün onlar müthiş birer eksikliktir... Mesela akıncılık, daima savaştı geçinmek...”

1 Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR, Fetih ve Tebliğ ilişkisi, Diyanet Aylık Dergi, Ağustos 2003.

İzmir “*Türk ve Müslüman yurdu*”na dönmesi zor bir yerdir, “*zındık*”¹ların çok olduğu yerdir.

Nereden belli “*zındık*”ların çokluğu?

Aya Fotini Kilise’sinin çan kulesi, Yakup Ağa’nın yaptırdığı Hisar Camii minaresinden yüksek değil mi?

Çan kulesinin minarelerden yüksek olduğu bir şehre “*zındık*” şehir denilse yeri değil mi?

Fethettiği her şehre cami yaptıran padişahlar İzmir’e hiç “*fethiye*”² veya “*selatin*”³ camii yaptırmış değildir.

Malûm, bir padişahın “*selatin camii*” yaptırabilmesi için o yeri fethetmesi icap eder; İzmir’in yanı başındaki Manisa’da şehzade için yaptırılmış *Muradiye Camii* vardır, lâkin İzmir, geçiniz “*selatin camii*”ni, herhangi bir şehzade adına yapılmış camisi olmayan bir şehirdir; vezirlerin, harem ağalarının bile han yaptırıp cami yaptırmadığı yerdir!

Lâfı uzatmanın alemi yok; “*Gavur İzmir*” fethedilmemiş bir şehirdir, İttihatçı gözünde bir “*zındık*”lar diyarıdır, o kadar!

* * *

Fethedilmemiş “*Gavur İzmir*”de “*ihtilalci-İttihatçı-Türkçü Teşkilat*” kurmanın zorluğu anlaşılır ve dahi tecrübeyle sabittir.

1 ar. (Zendeka): Dinsiz. Zındık.

2 Fetih şerefine yapılan cami.

3 Sultanların yaptırdığı cami.

Doktor Nazım'ın attığı tohumlar bir türlü yeşermez, filiz vermez, dallanıp budaklanamaz.

İttihad gazetesi defalarca yazar ve başyazar değiştirse de bir türlü dikişi tutmaz, sonunda Doktor Nazım gibi İzmir “eşraf”ından Evliyazade kızı ile evlenen, İzmir’e iç güveysi gelen Doktor Tevfik Rüştü 1908 senesi biterken göreve getirilir...

Bu da nafiyledir, “İttihad” gazetesini o da yürütemez...

Son çare olarak, yeni bir gazete denenir İzmir’de, ismi “Anadolu.” olur. Bu isim “Anadolu” aşkının değil, “fetih” sevdaşının ifadesi olarak seçilmiş kabul edilmelidir.

“Anatoli”den bozma *Anadolu* ne demek? Yunani lisan ile Anatoli “Doğu” demektir. Yani “Anadolu” kelimesi Türkçe kökünden değildir!

Türkçü İhtilalci-Darbeci İttihatçılar, gazetelerine bir “Türk” ismi bulamazlar İzmir’de!

Üç sene, dört sene şehirde dikiş tutturamayan “İhtilalci-fetihçi İttihatçı” teşkilat; fazla “terakki” eden, fazla “ileri giden” ve ona kucak açmayan İzmir’e ziyadesiyle kinlenir, zaten fetihmeye and içmiştir bir kere, iyice bilenir...

Zenginleşen, günden güne daha da güzelleşen şehir, “İhtilalci-fetihçi”nin içtiği andına, Rufai dervişi, Hisar Camii imamı Rakım Hoca’nın yürük semai bestesi ile hep bir ağızdan kinayeli cevabını yetiştirir Meyhane Boğazı sofralarında:

Bâkî yine mey içmeye and içti demişler

Divâne midir bâde dururken içe andı

Beste güzeldir, lâkin durup dururken içmemiştir İttihatçılar andı...

Fetih kuvvetlerinin teşkilinde “İhtilalci İttihatçı” şebeke çareyi “*devşirme*” yoluna gitmekte bulur, az sayıda İzmir ve Anadolu’dan, ama çok sayıda Balkan topraklarından muhacir çocukları “*devşirip*” İzmir’e yollamaya başlar.

Bu “*devşirme*” gençler arasından, misal olsun, “*zımba*” gibi üç-dört “*ihtilalci*” genç isim vardır ki öne çıkar:

Haydar Rüştü: Henüz yirmi yaşındaki bir genç, Selanik’te ve İstanbul’da ihtilalci teşkilatın “*Tek Din- Tek Millet*” mektebinde amirlerinden ders görür, gelir, gazetenin sahibi olarak ismi yazılır künyede.

Selanikli Akil Koyuncu: Yirmi beş yirmi altı yaşlarındadır, yine Selanik ve İstanbul’da ders görür, İzmir’e yollarır.

İsimleri Yeni Zaman’ın ileri vakitlerinde silinip giden başka gençler de kurstan geçirilip yollarır ve semeresi tez zamanda görülür; Anadolu gazetesi, “İttihat Terakki Cemiyeti” resmi yayın organı olarak ünlenir!

Ve... Esas oğlan, otuzuna varmakta olan *Mahmut Celal Bey* (Bayar), sene 1911 sonları veya 1912 başları olmalı, İzmir’e “İttihatçı –Fetihçi” teşkilatlanma ve “*tehcir*” vazifesiyle gönderilir...

*“İzmir’in millileştirilmesi, daha açık tabiriyle ‘Gavur İzmir’in Türk İzmir olabilme fetih hareketi, bütün memleketi kapsayan bir hayat davası mahiyetini alınca, Merkez-i Umumi, buraya İzmir’in hususiyetlerine göre bir sorumlu sekreter aradı... Mahmut Celal Bey’in getirilmesi...”*dir.¹

1 Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, s.108-109.

İfade net. Çok dinli, çok dilli İzmir'i, "*Türk İzmir*" yapmak için açık bir "*fetih*" hareketidir başlatılan...

Öne çıkan "*fetihçi*"lerin sonuncusu, "*altın yumurtlayan*" şehri kırklı yaşlarının tecrübesiyle "*idare*" etmek üzere vali olarak gönderilen *Rahmi Bey*'dir.

Rahmi Bey, İzmir'in zengin Levanten sofralarında "*ihtilalci-fetihçi*" teşkilatın "*medeni*" yüzünü oynar; İttihatçı "*fetih*" planları tatbik edilirken onları "*idare*" etmektir esas vazifesi.

Rahmi "*idare*" ile meşgul olurken; Celal Bey, arkasında "*Teşkilat-ı Mahsusa*" reisi Kuşçu başı Eşref, "*fetih ordusu*" kurma çabası içine girerler.

Bilhassa Mora, Balkan ve Girit muhacirlerinin çocukları ve az sayıdaki İzmir'e yerleştirilmiş Kürtler arasından "*fetih ordusu*"na "*asker*" devşirilir.

Evet, çoğu Çerkes'tir, Arap'tır, kimi Giritli ve Balkan memleketlerindendir, çoğu Osmanlı'nın fethinden sonra senelerdir işgalinde kalan topraklardan gelmiş, büyüklerinin "*Ah o günler, o topraklar*" sohbetleri ortasında boy atmış çocuklardır...

* * *

Evvelâ "*intikam ve milli birlik ve beraberlik*" şuuruna sahip olmaları için "*milli mektepler, milli kulüpler ve ocaklar*" kurulmasına girişilir.

Bu bütünün en önemli parçası olarak *Türk Ocağı*, aylardan Eylül, senelerden 1912 olmalı, İzmir'de faaliyete geçirilir.

Lâkin, Doktor Nazım'ın İttihad gazetesine başyazar bulmaktaki hüsrân "*maalesef!*" Anadolu gazetesinde de yaşanır.

Ocak’ın başına getirilen Edirneli Necip Bey (Türkçü) on seneden çok zamandır İzmir’de yaşamaktadır, İzmir fikir ve edebiyat hayatı içindedir.

Necip Bey’in “*Türkçü*” lakabı, dilde sadeleşme taraftarı olmasından gelir. Üstelik Turancılık fikrine karşıdır; çok dinli, çok dilli, çok milletli Osmanlı düzeni taraftarı bilinir.

Ocak idare heyeti içinde on sekizindeki *Mustafa Necati* gibi, on altısındaki Girit doğumlu *Vasıf* (Çınar)¹ gibi bıyıkları taze terlemiş delikanlılar vardır.

Senelerden 1913 olmalı, “*Anadolu*” gazetesi yanında bir de *Tan* mecmuası çıkarılır, şöyle takdim eder mecmua çıkışta kendini:

“*On beş günde bir çıkar, ırkımızın yükselmesine çalışır, Türk mecmuasıdır.*”

Ve, *Tan* mecmuasının ne olduğunu şu “*müsamere şiiri*” belki daha açık anlatır size:

*Kardeşimi Rumeli’de boğazlamış canavar;
Katil düşman namusumu lekelemiş...*

*Şu gözümü yalazlayan pırıl, pırıl altın taç
Bayrağımın al kanıyla hep boyansın, kan olsun
Ve, salibin² çirkin adı bu küreden yok olsun³*

Celal Bey sade “*Ocak*” açmakla kalmaz, “ırkçı” mecmua çıkartmakla kalmaz, “*Altay*” ismiyle “*ayak topu*” kulübü bile kurar.

1 Kürt Bedirhani sülalesindendir.

2 Salib: Haç

3 Balkan şiiri: *Tan* mecmuası sayı 3, s.41.

İzmir dar gelmiştir, Orta Asya'ya, “*arı ırk*”ın Turan yurduna, Altay dağlarına varmıştır iş...

Celal Bey'in gazete-mecmua çıkarmanın, cemiyetler, ocaklar açmanın, “*asker*”ler yetiştirmenin hatta “*ayak topu*” takımı kurmanın çok ötesinde bir “*gizli*” vazifesi daha vardır, o da “*tehcir*” teşkilatları kurmak vazifesidir.

“*Tehcir çeteleri*” öncelikle sahil kasabalarını Hristiyanlardan temizlemekle görevlidir.

*“Harbiye Nezareti'ndeki gizli toplantıların başlıca konusu stratejik noktalarda kümelenmiş ve dış menfi tesirlere bağlı gayri Türk yığınakların tasfiyesi idi ki bu tehlikeli hâl, bilhassa Ege bölgesinde ciddi vehamet arz ediyordu.”*¹

Celal Bey görünürde şu ana kadar sıralanan işleri yaparken, arka planda bölgenin “*efe-zeybek*” namında ne kadar eşkıyası varsa onları “*tehcir çeteleri*” kaydına soyunur, yeni “*milli*” çeteler teşkiline girişir.

Bölgenin vilayet, sancak ve kazalarının cümle yüksek erkânı Bayar'ın emrindedir; valiler ve diğer memurlar resmen işe müdahale eder görünmeyecektir. Havalinin namlı efeleri, kanlı çeteleri dokunulmazlık kazanır, “*bir türlü*” yakalanamaz olur!

Meselâ o emir kulu kaymakamlardan biri, Çeşme Kaymakamı *Hilmi Uran*:

“Çeşme'de Rum muhaceretinin sebebi tamamıyla ruhidir. Bunu, Rumların birdenbire mahiyetini bilmedikleri meçhul bir korkuya kapılmış ve bilhassa hayatlar için her şeyden şüp-

1 Celal Bayar, “Ben de Yazdım”, c7. s.104

he eder bir duruma düşmüş olmalarında aramalıdır...”¹ der!

Yani Rumlar “*ürkmüş, korkmuş, kaçmış*”tır. İzmir civarındaki, bilhassa sahil kazalarındaki Ortodoks Rum millet nasıl ürkütülür?

Aklınıza geleni sıralayın: Yağma, evleri ve ürünleri yakma, hırsızlık, tecavüz ve türlü kirli işler... Hâsılı, İzmir ve çevresinde bir buçuk milyon Rum asırlardır yaşadıkları topraklardan sürüp çıkarılır...

Celal Bey’in sırtında bir yük daha vardır ve altından kalkılacak gibi değildir:

“Sermayenin Türkleştirilmesi”! Nasıl olacaktır bu?

“Türkleştirme” işi? “Türk olunacaaak, Türk ol!” emri ile de olmaz ki!!!

Sanayi ve ticareti Türkleştirmek; Arnavut, Çerkes, Moralı, Giritli gençleri, Rumeli diyarları gençlerini *“Türkleştirme”* işi değil ki, “ırkçılık” küpüne daldır çıkar, sanayide hüner kazansın, ticarete dikiş tuttursun ve cümle sermaye *“al kanlara boyansın!”*

Oysa İzmir İslâm ileri gelenleri sanayi ve ticarete yer almak meselesine, “İhtilalci-Fetihçi” İttihat Terakki Cemiyeti’nden çok evvel el atmış, tartmış, tartışmıştır. Meselâ *Ahenk* gazetesi:

“Biz her türlü refah ve saadetimizi, servet ve terakkiyatımızı (ilerlememizi) istihsal (elde etmek) için her hizmeti, her gayreti.. hükümetten beklemeye alışmış bir milletiz... Çünkü henüz öyle bir seviyede bulunuyoruz ki çalışmak nedir, mülk ve millet için teşebbüsâtı ciddiyede (ciddi girişimlerde) bulunmaktan

1 Hilmi Uran, “Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Yılları, 1908-1950, İş Bankası Yay. 2007. S.64

hasıl olacak menafiyi maddiye ve maneviye (maddi ve manevi fayda) neden ibarettir, bunları faaliyetimizle göstermeye kadir olamadığımız(ı)...hepimiz itiraf ederiz...”¹

Sanki Rumlar, Ermeniler, İhtilalci Fetihçilerin dillerine doladıkları kapitülasyonlar “yerli ve milli” sermayenin yatırım yapmasının önüne set çekiyor!

Zengin İslâm ekabirlerinin elini tutan mı var fabrika kurmasın, ticaret yapmasın diye!

Anadolu dışında hemen bütün İzmir gazetelerinde *Ahenk*’in yazdıklarına paralel görüşler okunur. Lâkin *Anadolu*, “*Darbeci-fetihçiler*” kendi geriliklerinden sadece Müslüman olmayan Osmanlı milletlerini sorumlu tutarlar;

“Niye bu kadar ileri gittiniz, niye zenginleştiniz, niye bozdunuz Osmanlı medeniyetinin Eski Zaman düzenini?!”

Kapitülasyon derler, sermaye, para, ticaret, sanayi onların elinde derler, Türk milletinde yok derler, kırk türlü bahane göstermek mecburiyeti hissederler...

Hatta, pek eskimiş bir tekerleme vardır, onu dillendirirler:

“Ama onlar da bize yaptı... Onlara mı bıraksaydık güzel vatanımızı!”

Hatırlayın Baha Tevfik’in verdiği cevabı, altı üstü on kelime ile öten o “milli” papağanlara?

“Efendiler, “onlar ve biz” yok! Osmanlı devleti ve Osmanlı milletleri var. O milletler içinden “çok olan”lar içinden, İslâm millet içinden Osmanlı idaresine darbe ile el koyanlar var ve diğerlerini yok etmeye kararlı bunlar. Bunlar “göçebelik”

1 AHENK gazetesi, 9 Eylül 1909, başyazı “Damlaya Damlaya Göl Olur.”

günlerinin, kılıç elde fethe çıktıkları günlerin hayalleri içindeler...”

Baha, dört beş yıl evvel verdiği bu cevabı şimdi suratlarına çarpamaz, 1914 senesinin Mayıs ayında vefat eder. Çok basit bir illetten öldü derler o güzel insan!

Ustalar, güngörmüşler, erenler inanmaz bu ölüme, onlar o genç Baha’yı, İzmir’in hür fikirli evlâdını “*derviş*” bilir, “*zaman* *dervîşi*” kabul ederler.

Türbesiz İzmir dervîşidir Baha Tevfik, İttihatçı zihniyet gözünde “*zındık*”tır o.

Ardından Meyhane Boğazı’nın yan sokaklarından bir İzmir şarkısıdır, bir isyan türküsüdür, bir “*rebetika*”dır yükselir, şehre yayılır gelir.

Kaya kovuklarının cümle saklı masalları susar, arastanın cümle çekiçleri örslere inmez olur, kum kalıba döküm yapan ırgatlar ustaları ile o an işi bırakır, yükselen sese kulak kesilir:

İme ena dervisaki, ah to lego

Pu to dioksan ap’ti Simirni ke olo klego

Ket o rikno sto metisi

Ke fumaro ke hasisi sto kafe-aman

*Ah yandım aman*¹

İzmir dervîşi farklı, dervîşi gani şehir bilinir...

İzmir’in fethi elzemdir!

1 Ben gariban bir dervîşim
İzmir’den kovdular beni
Kendimi içkiye vurdum
Amane kahvesinde afyon tüttürdüm
Ah yandım aman

SAKLI MASAL HİSSESİ

Eski Zaman'dır... Kervancı; sabahın erinde, bokböcekleri güneş doğurma sancuları içindeyken yola çıkan, yollar boyu şehri arzulayandır...

Yeni Zaman'dır, akıl ile masal ayrılmak istemez, lâkin onları zorla ayırırlar...

Kervancıdır, yol bilir, yordam bilir, yol sorana yol gösterir.

"Var şu dağın ardına, bir kale çıkacak karşına, sen görme-sen de o görür seni. İşte onun eteğidir aradığın şehir!"

Yol soran atlıdır, kervancıdan evvel varır şehre; dağdan aşağı süzülürken aklı başından gider!

"Bu göl, nice bir göl... Bu göl gece vakti uyur mu?"

Şehir üzerinden Körfez'e uzanır işaret parmağı, şaşkınlık tarifsizdir: "Masal gibi şehir!"

Şehrin alıcısı çoktur, lâkin kervancı heybe dolusu masallara alıcı bulamaz olur...

* * *

Öyle bir cilveli "masal şehir" dir ki, kimi sokakları yalı gider, kimi sokakları suya iner, aynalı taşlarla döşeli sokakları yaz güneşiyle sevişen gölgeler saklar...

Körfez'den çıkıp giderken güneş, *Büyük Kilise* köşesinden Meyhane Boğazı'na dalar, selamlar gider iki yanıyla sokak boyunu.

Selamı alan Eski Zaman ustaları, taze peştamal kuşanmış kalfa yanlarında, taze oturmuştur üç beş "*mezedis*"¹ ile şenleniveren sofraya.

Usta dediğin sade sanat öğretmez yanındakine; oturup kalkmayı, iki tek atmayı, adabınca söylenip solumayı da gösterir dizi dibinde...

O sokak ki mekânlarında kalenderler, çelebiler, civelekler, bıçkınlar, dayılar, palikaryalar görünür, renk be renk ve şen mi şen bir ahenk içindedir...

O sokak ki, girişi Aya Fotini Kilisesi'nden bilinir, çıkışı İmam Sokak'tan bulunur.

O sokağın muhabbetinde, ne yapsan hep "*Eski*"nin hasretine döner dayanır, "*Yeni*"nin dertlerine varır dayanır.

* * *

İstimli tekne, ki Yeni Zaman icadıdır, Körfez'i yara yara geleli bir asırdır geçen.

"*Şimendöfer*" Yeni Zaman icadıdır; ovalarda zeybek misali dolana dolana gezeli yarım asrı bulur.

Günden güne kervan geçmez olur haramisi bol dağ yollarından. Eski haramiler kervan özler olur...

Yüz sene vardır, "*İnsana aç bu şehir!*" lafı dillerden düşmez...

1 Yun. Meze, yemek.

En ziyade adalar insanıdır kopar gelir...

Gelen; diliyle, diniyle çıkar gelir “*Cezayir-i Bahr-i Sefid*”¹den.

“*Olsun, her gün artan iş, her gün artan aştır, bu şehir çok yük kaldırır, insan yükünü mü kaldıramayacak?!*”

“*Lâkin iki yük vardır ki*” diye söze başlar aksakal, “*o iki yükü kaldırabilmek için hem niyet, hem insaniyet, hem de hürriyet ister: Biri dildir, biri din!*”

Kimseler itiraz etmez aksakalın bu sözüne...

“*Eğer ki dillerin kısmetine mani olan olmaz ise, dil dile sarılınca dillerden dil doğar*” der güngörmüşler, ustalar...

İzmir kismetlidir bilirsiniz, milletlerinin türlü dilinden doğma bir dili vardır; “*Zmirneyka*” der İzmirliiler ona.

“*Zmirneyka*”, yani İzmirce, İzmir Rumcası yani; İslâm milletin Türki dilinden, Farsi dilinden, Rum milletin Yunani dilinden, Ermeni milletin kendi dilinden, Yahudi milletin “*Ladino*” dilinden; İngiliz, Fransız ve illâ ki İtalyan dilinden türlü tatlar katar, güzelleşir.

“*Dinler de dinlere düşman olmaz ise, kulların bahçesinde nice ayrıksı güller açar*” der güngörmüşler.

İzmir kismetlidir; din dine bakar, Hristiyan dindar İslâm dindara selam verir, bu hâl insan evladına güzellik katar, bir çeki düzen verir... Böyle düşünür şehir.

* * *

1 1867’de kurulan; başlangıçta Rodos, Biga, Sakız, İstanköy, Midilli ve Kıbrıs sancaklarından oluşan vilayet.

Zaman; dünyanın İzmir'e, İzmir'in dünyaya yürüdüğü zamandır. Her gün, bilemedin gün aşırı İskenderiye'den Marsilya'ya, Beyrut'tan Liverpool'a kadar; Girit'ten Batum'a, Odesa'dan Trabzon'a kadar, çok yolculu, çok yüklü vapurlar kalkar bu limandan...

Yalnız Amerika seferi biraz seyrek, her on beşte bir beyaz mendil sallanır "*Newyork*" vapuruna!

Şehrin dünyalı olduğu, dünyadan öğrendiğini yaptığı, dünyanın bilmediğini yapıp dünyaya sattığı zamandır.

Osmanlı'nın İslâm ekabiri; beyler, paşalar, ağalar Yeni Zaman'ı görür, görür, "*Ama...*". Hep aması vardır!

İslâm ekâbirin gözünde olan, gönlünde olan hüner değil, sanat değil, sade "*fetih*"tir ve sade fethedilen topraktan gelecek çil çil altınlardır...

Bilmezler mi ki "*hazıra dağ dayanmaz.*"

Osmanlı çok milletlidir. Milletleri yekpare değildir, sınıf sınıftır, kat kattır, çeşit çeşittir, bilirsiniz.

En üstte "*Milleti Hâkime*" oturur, yani İslâm millet...

İslâm millet de hem zenginlik hem rütbe hem mezhep bakımından kat kattır.

İslâm milletin hemen altında Rum milleti oturur; onun da altında bir başka Rum millet daha oturur ki ona Ermeni millet derler.

Ermeni milletin altında kalan çivit renk mintanlı Yahudi millettir... Kalanlar milletten sayılmaz, sınıf bile sayılmaz...

Rum, Ermeni, Yahudi millet de katman katmandır: devlete yanaşmış olanlar, ticarete bulaşmış olanlar, yükünü tutmuş olanlar ve gayrisi... Çok olanlar bu gayrisidir, türlü sanat erbabıdır onlar.

Üç kıtaya hâkim Osmanlı'da; ezanların çanlara karıştığı, kiliseden yükselen akşam duasının semada akşam ezanıyla buluşup tek bir dile, tek bir dine dönüştüğü, seslerin seslere kavuştuğu şehirlerden bir şehirdir İzmir...

Unutulmasın ki İzmir, Hristiyan mabedinin çan kulesinin, İslâm mabedinin minaresinden yüksek olduğu tek şehirdir!

Yüzlerce sene İslâm milletin Hristiyan mabedinin kulesine ve çanına karışmadığı şehir bu şehirdir!

Yeni Zaman'da şehirde çok sınıflı, çok katmanlı taze iki sınıf doğar, minareler ve çan kuleleri arasında.

Frenk lisandan alır dilini, "*burjuva*" ve "*proletarya*" der şehir bu iki taze sınıf insana.

İzmir Rumcası'nda "*ırgat*" denir "*proletarya*"ya; "*amele*" de denir.

Burjuva her yerde burjuvadır, tüccardır, kumpanyacıdır.

Her şehrin burjuvası elmanın kurdu gibidir, kendi içinden ürür, lâkin şehrin "*ırgat*"ı yetmez şehre.

Yeni Zaman'da ırgat üstüne ırgat biner şehre dört bir yandan, ırgat sınıfın çoğu Hristiyan'dır, Yahudi'dir ve saire...

O yüzdendir derler, "*ırgat sınıf din farkı, dil farkı bilmez*", sanki bir anadan doğmuş gibidir...

Yeni sınıflı Yeni Zaman'da, bir ismi de "*İstimli Zaman*" dır bilirsiniz; Eski Zaman'da deve yüküyle gelen misal, masal ve hikmetlerin yerine vapurlar dolusu yeni fikirler alır...

İzmir meraklıdır, yeni fikirlere dört elle sarılır, tartar, tartışır...

İzmir çok dinli, çok dilli, çok sesli, çok sınıflı ve lâkin iki

zamanlı, iki hayatlı ve ortak dilli ve türlü fikirli bir şehirdir.

İki zaman ve iki hayat: *Eski Zaman, Yeni Zaman; Eski Hayat ve Yeni Hayat.*

Yeni Zaman'ın *Yeni Hayat*'ında cami haziresinden, kilise avlusundan, havra pencerelerinden pür telaş havalanan güvercinler Nif Dağı'ndan akan güneşi şehre taşır, güm ışığına boğar her yanı, işte o zaman her dilden selâmlar alınıp, selâmlar verilir, tıpkı *Eski Zaman*'da olduğu gibi:

Yahudi: "*Sabah şerifleriniz hayrolsun!*"

Müslüman: "*Kalimera sas!*"

Rum Ortodoks: "*Pariluys!*"

Ermeni Ortodoks: "*Şalom!*"

* * *

Nif Dağı'nın taş tanrılarıyla sevişip, şehrin tepesinde gün boyu dolaştıktan sonra, Körfez kapısından çıkarken denizi kızıla bulayan güneş, hatırlarsınız, Yeni Zamanın bir vaktinde bir başka ele gittiğinin farkında değildir.

Güneş bilmez, gemi bilmez, gemici bilmez ama deniz bilir yerini, balık bilir yönünü; burası Osmanlı mülkü değildir artık, Yunanistan Krallığı mülküdür.

Hâl böyle olunca, Yeni Zaman İzmir'i, Osmanlı'nın orta yerinden hududa sürülmüş olur, lakin aldırılmaz yolunda yürür...

O vakit, o yola gidenler, İzmir'in Yeni Zaman zenginleri oturur, bir karara varır ve bir mendirek yapılır, İslâm millet kocamanlarından bir Allah'ın kulu yoktur aralarında, bilirsiniz.

İslâm zengini surat assa da İzmir milletleri yirmi dört saat mendirek ağzında çakan fenerleri seyreder, fenerleriyle öğünür...

"Kara deryalardaki bir fenerdir" der ırgat sınıfı, yakamozlarında görür geleceği...

"Işığ hiç sönmeyen şehir" der yaban elden gelip görenler.

"Işığımız sönmez inşallah" der güngörmüşler, ustalar, eskiler...

Ve ufka dalar giderler: *"Mendirek örüldü örülmesine de, taş tanrı mülkünden sökülen mermer taşlarla, kayalarla örüldü"* derler.

"Ya İzmir'e ahi tutarsa taş tanrıların ve kaya kovuklarında saklı masalların?" diye dertlenirler.

Hudut şehri olasıya hiç kışla görmemiştir şehir bilirsiniz... Padişah otağını da, yeniçeri odasını da bilmez İzmir...

Yeniçeri, Konstantinapol'un, Balkan topraklarının neferidir... Yeniçeri, fetih mirasıdır, Hristiyan çocuklarının talim ile terbiyesinden eserdir...

Fatih görmeyen İzmir'de yeniçerinin işi ne?

Dillerde dolanan *"İzmir asker şehir oldu!"* lâfı hatırlanır o günlerde.

"Sanayi ve ticaret şehri, Selanik gibi asker şehri mi olacak?" diye kulaklara dolan sualler gelir akıllara.

"İzmir Kışla'yı sevmeydi" der bilenler ve *"Gelen asker de İzmir'i sevmeydi."* der, tamamlar aksakallar, ustalar, eskiler...

* * *

Sade “Cezayir-i Bahr-i Sefid”den ırgat göçleriyle kalmaz, Ardı sıra topluca göçüp gelenler olur şehre.

Hudut komşusundan, Yunan Krallığı’ndan göçen eski Mora ekâbiri sülaleler gelir, yerleştirilir İzmir’e, “*hoş geldiniz*” der şehir...

Çerkez, Tatar, Giritli gelir, yerleştirilir İzmir’e, İzmir civarına, “*hoş geldiniz*” der buyur eder şehir...

Gel zaman, git zaman olur, Yeni Zaman’ın bir vaktinde “*Meşrutiyet*” gelir şehre, şehirde lâf sade *Meşrutiyet* ilânı üstüne dönmeye başlar, çiçeği burnunda *Kanunu Esasi*¹ üstüne sohbetler koyultulur...

İzmir’in yüz senedir, “*Zmirneyka*” dili gibi ilmek ilmek ördüğü bir dili ve “*meşrutî*” bir düzeni vardır.

Nihayet “*meşrutî*” düzen bütün Osmanlı mülkü için kabul edilir, “*Kanunu Esasi*” senedine bağlanır, sene Miladi 1876 olmalı.

İzmir “*Kanunu Esasi*”ye ziyadesiyle sevinir, bayram eder. Oysa...

Oysa, “İslâm ile kafir zinhar eşit olamaz!” diyen İslâm eşrafının pek sevinmediği, hatta hiç sevinmediği bilinir.

Nitekim, “*istemezük*” diyen eşraf; beyler, paşalar, ağalar allem eder, kallem eder padişaha bastırır, ki senesi dolmadan *Kanunu Esasi*’yi süresi belirsiz rafa kaldırtır.

Meşrutiyet rafta durur, lâkin “*gâvur şehir*” aldırılmaz yoluna gider, hem büyür, hem zenginleşir, hem lâfını sakınmaz “*hürriyet*” ister...

1 Anayasa.

Meşrutiyet inkılâbını, hürriyeti isteyenleri çoktur şehrin: Kumpanya ırgatları ister, *Fasula* meydanı yârânı ister, Namazgâh kıraathaneleri ister, aksakal ustalar, türlü dergâhlar ister...

Her milletten meşrutiyet isteyene zindanlar mekân olur geçmişten hatırlayınız!

Doğruya doğru: İzmir Rumları Yeni Zaman'ın en önde gidenidir. Kendi milleti içinde de “*meşrutiyet*” mücadelesi verendir. Lâkin adları geçmez resmi defterlerde...

Rumlar, kiliseye başkaldırır, direnir, okullarını kilise avlusundan, papaz cübbesi eteğinden çekip alır. Kızlar ve oğlanlar için, “*Yeni Zaman*” eğitimi veren ayrı okullar kurarlar.

İzmir Ermenileri de Rumlara benzer, meşruti adımlar atar...

İzmir, “*ittihat*” fikrinden; din farkı bilmeden, dil farkı demeden, yani bütün Osmanlı milletlerin bir arada yaşamasını, birlik olmayı anlar; “*terakki*” fikrinden, bütün Osmanlı milletleri, din farkı demeden, dil farkı demeden “*eşit haklı*” vatandaşlar olmayı anlar...

İzmir “*meşruti düzen*”e çok evvelden hazır şehirdir.

* * *

Selanik-Manastır zabitlerinin aklına “*İttihad*” fikri durduk yerde gelmez; Saray'dan gelir, Abdülhamit'in “*İttihadı İslâm*” fikrinden gelir, cümle İslamları halifenin, Osmanlı'nın bayrağı altında bir araya getirmekten gelir... Mülkünü, topraklarını koruyabilmek için bu şarttır!

“*İttihad*” fikri, genç zabitlerin, Osmanlı esaretine başkaldıran ve bağımsızlık kazanan Balkan milletlerine karşı harp

ederken, Osmanlı Hristiyan milletlerine karşı kinle, nefretle beslenmelerine verilen ruhsattır.

“İttihad” fikri “İslâm birliği” fikridir İttihatçı gözünde...

“İttihad” fikri, Yeni Zaman’ın bir vaktinde Anadolu topraklarında kalan milletleri *“Türk”* olduklarına, *“Turan”* dan geldiklerine *“zor”* ile kabul ettirmenin yolunu açma fikridir...

Hristiyan Alman hocalar elinde yetişmiş *“Müslüman”* zabitlerdir onlar! *“Türk”* fikrini, *“Turan”* fikrini Alman hocalardan öğrenmişlerdir...

Vefasızdırlar, Yeni Zaman’ın bu vaktinde eski Alman akıl hocalarını anmaz, heykellerini dikmezler!!!

İçlerinden bir Allah’ın kulu çıkıp da *“Bu Alman beni niye sevdi,”* *“Sen Türk’sün diye niye belletti”* diye bir kere olsun sormaz ...

* * *

Resmi defterlerde, 23 Temmuz 1908’de Manastır’da top atışlarıyla *“Meşrutiyet ilân edildi”* yazılıdır. *“İttihatçı-ihtilalci”* zabitler bu günü *“Hürriyet Bayramı”* ilân eder, *geyikli* törenlerle kutlar.

24 Temmuz 1908’de Padişah *“Kanunu Esasi”*’yi raftan indirdiğini ilân eder. İzmir bu günü *“Hürriyet Bayramı”* bilir.

Bu İttihatçılarla İzmir arasındaki *“bir gün”*lük *“bayram”* tarihi farkı, bin yıllık fark gibidir.

İki *“bayram”* arasındaki fark, iki zihniyet arasındaki devasa farka işarettir.

Resmi defterlerde iki zihniyetin farkı, *“kahramanlar”* sayfasında da ayan beyan görülür, anlaşılır:

Geçiniz Müslüman olmayan meşrutiyetçilerin adlarını; Şair Eşref, Tevfik Nevzat ve Bahâ Tevfik'in adları "*hürriyet*" sayfalarında geçmez de, "*Geyikli Zabit*" ile saray damadı ve saray soyguncularının adı "*hürriyet kahramanı*" diye yazılır.

"*Bu memlekete meşrutiyet geldi*" resmi yalanı, mekteplerde tek "*gerçek*" olarak ezber ettirilir...

İzmir "*gerçek*" ile "*hakikat*" arasında dağlar kadar fark olduğunu bilir...

Günü gününe şu sözler değil midir defterine düştüğü Baha Tevfik'in:

"*Biz (milleti hâkime-tu) daha siyasi oluşumun çocukluk durumunda bulunduğumuzdan, hak ve hürriyete akıl erdiremiyoruz...*"

İşte hakikat budur!

Resmi defterler "*Selanik darbecileri*" için İttihatçı diye yazar... Yalandır, darbecidir, ihtilalcidir onlar...

Hakiki İttihatçı, "*Halkın mütegalibeye vermek zorunda olduğu çeşitli vergilerin kaldırılması, zorbaların hizaya getirilmesi*"ni talep eden İzmirli *Istegan Efendi*'dir.

Çürükçüoğlu Nikolaki'dir, Baha Tevfik'tir, Şair Eşref'tir, Tevfik Nevzat'tır, Mehmet Mecdet'tir ve Kokkinidis gibi, Kocamanis gibi daha niceleridir hakiki İttihatçı ve hürriyetçi olan.

Onlar gibilerdir "*saklı masallar*"a gün yüzü göstermek isteyen.

"*Selanik darbecileri*"; "*Meşruti düzen*" değil; kuvvetli, şiddetli ve sıkı bir idare ister; "*Her kafadan bir ses*" değil, "*tek kafadan tek ses*" çıkaran "*tek millet*" ve "*tek din*" etrafında bir "*ittihat*" ister...

İzmir, Selanik “*komitacı*”larının hiç istemediği bir yoldadır. Selanik zabitleri İzmir’i hiç sevmez!

İzmir, çok dinli, çok dillidir ve dünkü “*milleti mahkûme*”nin bugün zengin olduğu yerdir...

İzmir’de Hristiyan Müslüman ile “*eşit hak sahibi*” olmaktır!

İzmir’de “*Ayaklar baş olmaktadır!*”

* * *

31 Mart 1909’da “*irticai isyan*” olduğu bir resmi defter yalanıdır!.

Ne “*Din elden gidiyor!*” ne de “*Meşrutiyet elden gidiyor!*” bahanesi *hakikat* değildir. Bunlar resmi defter ve kitaplarda yazan yalanlardır, “*gerçek*”lerdir!

Selanik ihtilalcileri İstanbul’a yürümek, iktidara yerleşmek için bahane yaratır, budur hakikat!

Resmi defterlerde bu “*İttihatçı darbe*” bir “*kahramanlık*” hikâyesi gibi anlatılır. Eşkiyanın yaptığı kanlı darbenin adı “*Bab-ı Ali Baskını*” olur, eşkıyalar “*kahraman*” olur, böyle “*kahramanlık*”lar uzun senelere yol olur...

Bab-ı Ali Baskını’nda, Harbiye Nazırı Nâzım Paşa “*Darbeci İttihatçılar*” tarafından öldürülür.

Bab-ı Ali Baskını’nda, sadrazam meşrutiyetçi Kâmil Paşa’nın kafasına silah dayanır, istifa ettirilir.

Bu suçları işleyenler, resmi defterlerde ve resmi ağızlarda “*kahraman*”dır! Uzun senelere “*darbelere karşıyım*” diyenler “*Babıali Baskını*”’nı yapanlara “*kahraman*” der, onları sever!

Bilmezler mi Enver gibi "*kahraman*"lar; kısa süre zarfında kendileri dışında bütün siyasi partileri kapatır, "*tek parti*" düzeni kurar, yazan-çizen-düşünen insanları zindanlara atar, sürgüne gönderirler.

Bunları yapanlar resmi defterlerde "*meşrutiyetçi*" ve "*kahraman*" sıfatıyla bilinir, bildirilirler... Yalandır!

* * *

İzmir; burjuvazisi ve işçi sınıfıyla, Hristiyan milletlerin kadın hareketiyle, "*yeni*" eğitim seferberliğiyle ve milletlerin mahallelerde komşuluk ederek yaşamaya başlamasıyla, diğer Osmanlı şehirlerinin çok ilerisinde bir "*eşit haklı*" hayat yolundadır ve İzmir "*özerk*" bir şehirdir.

"İzmir'e haddini bildirmek farzdır!"

İzmir'e, Celal Bey namında bir "*İttihatçı-Fetihçi*" başı gönderilir, bölgenin "*efe-zeybek*" namında ne kadar eşkıyası varsa onlarla "*milli*" çete kuvvetleri oluşturur, sahil kasabalarına "*öncü fetih*" akınları düzenler. Bir milyonun üstünde Ortodoks Rum yurdundan sürülür.

Goeben ve *Breslau* adlı iki Alman gemisinin Hristiyan Alman askerlerine fes giydirilerek, gemilere Yavuz ve Midilli isimleri verilerek, Rusya denizden bombalanarak, bir "*oldubitti*" ile harbe girilir. Bu tesadüf falan değildir.

Harp; çarşı, arasta ve bedestenlerdeki ustaları, Namazgâh ve Fasula'daki güngörmüşleri derin düşüncelere daldırır, kederlendirir:

"Gâvur İzmir dar-ül harb, harp yeri olmasa bari! İhtilalcidarbeci tayfa İzmir'i fethe kalkışmasa bari!"

“İnşallah olmaz” veya “Keşke olmasa...” temennileri sık duyulur olur her dilden.

* * *

Tanzimat ile, *Islahat* ile, *Meşrutiyet* ile gelen “eşitlik”, Saray ve İttihatçı iktidarca istenmeyen bir hâldir.

Harp, İslâm ile İslâm olmayanı, Türk ile Türk olmayanı “eşit haklı vatandaş” yapmaya kalkanları susturmak, sindirmek, yok etmek için bir büyük fırsattır, esas bu amaçla girilmiştir harbe.

Harp, İzmir’in “fethi” için ve sair Hristiyan ahalinin yaşadığı yerlerden sürülmesi, yok edilmesi için “bir büyük fırsattır İttihatçı- İhtilalci- Darbeciler için.

Yeni Zaman’ın “*Harbi Umumi*”¹ vakti, “*Tabiat kanunları hükmettiğinden aynı dili konuşan, aynı dine bağlanan yekvücut bir Osmanlılık hâkim olacak...*” diyen Doktor Nazım gibilerin beklediği vakit olmasa bari, der göngörmüşler birbirine.

“*Doktor Nazım muradına ermese bari...*” der, yaklaşan felaketi hissedip eli işe varmayan ustalar, peştamalı beline dolar, dükkân dükkân dolaşmaya başlar...

* * *

Neydi günahı İzmir’in? Kaya kovuklarından başlarını uzatmaya başlayan saklı masallar mı?

1 Genel harp. Birinci Dünya Savaşı.

Ne kervancı, ne kervan, aransa da bulunmaz şimdi, ama masallar...

“Saklı Masallar” arayanı bulur der, peştamalı beline dolamış usta, “Hakikat yüklü masallar Nif’in güneşi gibi uzatır başını kayalıklar arasından, sana seslenir...”

Sen sade kulak ver...

-SON-SUZ-

13 Eylül 1922 günü öğle saatlerinde başlayan “Büyük İzmir Yangını” altıncı gününde söner ve “Akdeniz’in incisi” İzmir biter. Yangın ertesinde İzmir’in çok kültürlü, çok renkli hayatından geriye bir şey kalmaz...

Yangın öncesi zaman, ki Yeni Zaman diye söylenir, dünyanın İzmir’e, İzmir’in dünyaya yürüdüğü zamandır. Her gün, bilemedin gün aşırı İskenderiye’den Marsilya’ya, Beyrut’tan Liverpool’a kadar; Girit’ten Batum’a, Odesa’dan Trabzon’a kadar, çok yolculu, çok yüklü vapurlar kalkar bu İzmir Limanı’ndan...

Gemilerle İzmir’e masallar gelir, İzmir’den gemilerle masallar gider dünyanın bir ucuna...

Yeni Zaman’da İzmir; çok dinli, çok sesli, çok sınıflı, çok dilli ve hatta ortak dilli ve türlü fikirli bir şehirdir. Çok dilli şehri en güzel sabahları anlatır: Bir yandan tahta kepenkleri kancasından indirilirken her dilden selamlar yükselir Çarşı’da:

“Sabah şerifleriniz hayrolsun!”

“Kalimera sas!”

“Pariluys!”

“Şalom!”

Yangınla beraber İzmir’in selamı sabahı söner. Yangın ertesinde İzmir’e masal gelmez, İzmir’den masal gitmez, İzmir masal anlatmaz olur. Masallar yasaklanır, canını kurtaran kaya kovuklarına, taş tanrı dağlarına sığınır saklanır. Sade kaya kovuklarına, taş tanrı mezarlarına kulak verenler duyar olur o masalları, bu “Saklı İzmir Masalları”nı.